

Svijet mladih za svijet mira

Tončić, Klara

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:825291>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-04-02**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
Filozofski fakultet
Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju

Diplomski rad

Svijet mladih za svijet mira: sjećanje na Univerzijadu '87

Studentica: Klara Tončić

Mentorica: Izv. prof. dr. sc. Nevena Škrbić Alempijević

Zagreb, rujan 2019.

Izjava o autorstvu

Izjavljujem pod punom moralnom odgovornošću da sam diplomski rad „**Svijet mladih za svijet mira: sjećanje na Univerzijadu '87**“ izradila potpuno samostalno uz stručno vodstvo mentorice dr.sc. Nevene Škrbić Alempijević. Svi podaci navedeni u radu su istiniti i prikupljeni u skladu s etičkim standardom struke. Rad je pisan u duhu dobre akademske prakse koja izričito podržava nepovredivost autorskog prava te ispravno citiranje i referenciranje radova drugih autora.

Klara Tončić

Sadržaj

1.	Uvod: ciljevi, teorijski okviri i metodologija rada	4
2.	Univerzijada 1987: organizacija, otvorenje festivala i propaganda manifestacije	14
3.	Nastajanje festivalskog grada: „Zag, Zag, Zagi za Zagreb, bolji i veći!“	29
3.1.	Društvena proizvodnja sportskog i modernog grada	30
3.2.	Univerzijada kao mjesto stvaranja kulture.....	36
3.3.	Analiza medijskog diskursa: „zagrebačku Trnoružicu je poljubio princ Zagi!“	39
3.4.	Analiza naracija o festivalskom gradu: „Živjeli smo za naš Zagreb!“	45
4.	Vektori sjećanja na Univerzijadu '87.....	54
4.1.	Univerzijada na internetu: od „komunističkog projekta“ do „zagrebačke renesanse“	54
4.2.	Autobiografska sjećanja na Univerzijadu: „prije je bilo bolje“	60
4.3.	Mjesta i prakse sjećanja na Univerzijadu u Zagrebu	70
5.	Zaključna razmatranja	85
6.	Popis literature.....	91
7.	Sažetak.....	104

1. Uvod: ciljevi, teorijski okviri i metodologija rada

U suvremenim društvenim i humanističkim znanostima, pa tako i u hrvatskoj etnologiji i kulturnoj antropologiji, sociologiji i srodnim disciplinama, sport i sportski događaji postaju relevantne istraživačke teme tek unazad nekoliko desetljeća. Hrvatski sociolog sporta Ozren Biti kao razlog tome navodi svojevrstan "kulturni šovinizam koji u prvi plan gura ozbiljne i visoke aspekte života nauštrb rasonode i razbibrige, u što se sport najčešće ubraja" (Biti 2012:9). Na zanemarivanje sporta u istraživanjima društvenih i humanističkih znanosti se osvrnuo i sociolog Alan Tomlinson tvrdeći kako su istraživači dugo uzimali *zdravo za gotovo* sportske događaje, ne nalazeći smisao u njihovom konceptualiziranju (2002:45).¹ Jedan od prvih znanstvenika koji se počeo zanimati za sport iz pozicije društvene znanosti, sociolog Pierre Bourdieu, također je upućivao na prepreke bavljenju tom temom koja je „omražena među sociolozima, a prezirana među sportašima“ (Bourdieu prema Horne i Manzereiter 2006:1). S Bourdieuom (i njegovim kolegama koji su prepoznali istraživački potencijal sporta), i s vremenom, akademska je zajednica počela shvaćati kako se sportskim događanjima te sportu kao "jednom od najznačajnijih novih društvenih običaja" (Hobsbawm i Ranger prema Biti 2012:31) može istraživački i analitički pristupiti iz raznih gledišta: političke ekonomije, popularne i potrošačke kulture, medijskog oblikovanja, međunarodnih odnosa itd. Mnoge društveno-humanističke studije vezane uz sport imaju za predmet istraživanja tijelo sportaša, rodne uloge u sportu, uloge sporta u konstrukciji identiteta ili pak studije navijača kao određene supkulturne skupine (usp. Biti 2012, Flintoff i Scraton 2002, Mustapić i Perasović 2013).²

Tema ovog rada je sportski mega-događaj Univerzijada '87, a glavni cilj je prikazati kako se taj sportski događaj oblikovao kao javno događanje, kakav je odnos između njega i grada-domaćina i kako se u društvu konstruira i održava sjećanje na Univerzijadu. Stoga me zanimaju studije koje se bave *kulturnoantropološkom analizom* sportskih događanja kao spektakla, sa svojim kulturnim, političkim i društvenim značajkama. Kulturni antropolog John MacAloon, koji je svoje znanstveno djelovanje uglavnom usmjerio na istraživanje Olimpijskih igara iz pozicije kulturne antropologije, navodi kako kulturni antropolozi, baveći

¹ Sve je navode iz engleskih izvornika prevela autorica diplomskog rada.

² Za potrebe ovog rada nije potrebno zadirati u analitičke kategorije tih radova niti definicije sporta.

se u dvadesetom stoljeću uglavnom istraživanjem relativno malih zajednica u „egzotičnim“, drugim krajevima svijeta, do sedamdesetih godina i osamdesetih godina tog stoljeća nisu uviđali potencijale ni mogućnosti u istraživanju međunarodnih masovnih događaja i brojnih interkulturalnih interakcija koje su se odvijale u tom kontekstu (1999:12). S rastućim interesom za semiotička i strukturalistička istraživanja rituala, mita i simbola te nacionalnog identiteta na međunarodnoj razini mijenjale su se teorijske postavke i metodologija kulturne antropologije. MacAloon zaključuje kako su te promjene u zadnjih par desetljeća omogućile razvoj tzv. antropologije olimpizma (eng. *Olympic anthropology*) (1999:14). Tako su u posljednjih par desetljeća provedena mnoga istraživanja³ koja su analizirala utjecaj međunarodnih sportskih događaja na međudržavne odnose te njihovu ulogu u gradnji nacionalnog identiteta (usp. Bartoluci i Perasović 2008).

U ovom radu ću se stoga uvelike osvrnuti na te kulturnoantropološke studije koje analiziraju sportske mega-događaje poput Olimpijskih igara ili Svjetskog prvenstva u raznim sportovima. Analogiju između navedenih događaja i Univerzijade opravdavam mišljenjem kako takvi grandiozni sportski međunarodni događaji imaju srodnu ideologiju i podudarne karakteristike kroz zajedničke strukturne elemente i izvedbene odrednice. Primjerice, sve te događaje karakteriziraju grandiozne ceremonije otvaranja i zatvaranja sportskih natjecanja, a u sva tri slučaja se radi o *mega-događajima* koji su, prema sociologu Mauricu Rochu, komercijalni i sportski događaji velikih razmjera koji imaju dramski karakter, masovnu popularnost i velik međunarodni značaj (Roche prema Horne i Manzereiter 2006:2).

Također, ideologija koja se stvara prilikom održavanja Olimpijskih igara je istovjetna onoj koja proizlazi iz narativa okupljenih oko Univerzijade. Francuski je barun Pierre de Coubertin, koji je 1894. godine osnovao Međunarodni olimpijski odbor i prve moderne Olimpijske igre u Ateni 1896. godine, bio veliki pacifist i zagovaratelj novog *olimpizma* koji je podrazumijevao internacionalizam, humanizam i tzv. miroljubivu borbu („peaceful combat“) modernih Olimpijskih igara. On i njegovi sljedbenici zamislili su rituale i sam festival Olimpijskih igara, te njegove osnovne karakteristike periodičnosti i internacionalnosti, kao metaforu za ljudsko ponašanje u svakodnevicu koja bi vodila do mirnog suživota zasnovanog na uzajamnom poštovanju među pojedincima i nacijama (Byrne 1987:110). Univerzijada, odnosno Svjetske sveučilišne igre, je kovanica engleskih riječi *University* i *Olympiade*, dakle, u samom je nazivu vidljiva poveznica s Olimpijskim igrama. Za

³ Često su te analize vezane uz Olimpijske igre održane u zemljama različitih društveno-političkih sustava i ideologija poput onih 1936. u nacističkom Berlinu ili 1980. u socijalističkoj Moskvi (usp. Byrne 1987, Edelman 1993).

Univerzijadu bi se moglo reći da je sveučilišna verzija Olimpijskih igara – svi sportaši-natjecatelji su sveučilišni studenti – a karakterizira ju također periodičnost i internacionalnost: održava se svake dvije godine u drugom gradu-domaćinu. Ipak, treba istaknuti i neke razlike: Olimpijske igre su sportsko natjecanje duže tradicije u kojem mogu sudjelovati svi profesionalni sportaši koje je država odabrala za svoje predstavnike. Stoga su Olimpijske igre obilježene većom kompetitivnošću i intenzivnijom medijskom popraćenošću od Univerzijade.

Univerzijadi su prethodili mnogi sveučilišni sportski susreti, a prvo studentsko sportsko natjecanje koje se održalo pod nazivom *Univerzijada* organizirao je Međunarodni savez sveučilišnog sporta (FISU) 1959. godine u Torinu. FISU svrhu svog postojanja i organiziranja Univerzijada diljem svijeta definira u članku 2. svog Statuta: „FISU svoje ciljeve slijedi bez razmatranja ili diskriminacije političke, denominacijske ili rasne prirode“.⁴ Kasnije u istom izvoru o povijesti FISU-a slijedi kako Univerzijada pruža mogućnost studentima-sportašima da se okupe iz svih dijelova svijeta, u duhu mira i razumijevanja. Potonje dvije riječi, *mir* i *razumijevanje* su također jedne od ključnih riječi u diskursu olimpizma.

Iz navedenog se vidi kako, osim određenih ritualnih zajedničkih elemenata (paljenje baklje, ceremonije otvaranja i zatvaranja, zakletve), iz ideologije Olimpijskih igara i Univerzijade o oblikovanju „zajedničkog transnacionalnog identiteta“ (MacAloon 1999:10) proizlazi ista „pseudouniverzalna retorika“ (Tomlinson 2006:44): retorika mira, sreće, jednakosti i internacionalizma, na koju ću se osvrnuti i u ovom tekstu.

U uvodu bih za početak trebala istaknuti problematiku definiranja same Univerzijade '87 kao fenomena pogodnog za interpretaciju i analizu. Na Olimpijske igre, Svjetsko prvenstvo, kao i na Univerzijadu sam se referirala kao na *mega-događaje*. Unatoč tome što Univerzijada '87 ima karakteristike mega-događaja koji sam prethodno definirala, taj pojam se koristi pretežito deskriptivno u sociološkim studijama tako da mi on u ovom radu neće biti od koristi.

Prethodno sam također koristila pojam *spektakl*. Koja značenja podrazumijeva pojam *spektakl*? O uporabi tog pojma u istraživanjima sportskih događaja je pisao Tomlinson u svom članku *Theorising Spectacle: Beyond Debord* (2002). Tomlinson navodi kako je on u svojim radovima pojam *spektakl* koristio kao „deskriptivnu kategoriju za medijski dobro popraćene sportske događaje i njihovu simboličku i ceremonijalnu dimenziju“ (2002:46). Etimološki spektakl definira kao vrstu događaja koji privlači velik broj gledatelja, a uglavnom

⁴ Izvor: https://www.fisu.net/about-fisu/fisu_history (pristup: 18.8.2019.)

prenosi slike heroja, onih koji su veliki i moćni (poput, primjerice, gladijatora), a sve u atmosferi uzvišenosti i grandioznosti (ibid.). Raspravljajući o pojmu *spektakl*, postavlja se pitanje ne bi li se određeni sportski događaj, u ovom slučaju Univerzijada, mogao analitički kategorizirati nekim drugim pojmovima koji se često upotrebljavaju u interpretaciji javnih kulturnih događanja u kulturnoantropološkim studijama. Pritom mislim prvenstveno na pojmove poput *rituala* i *festivala*, ali i *performansa*, *obreda*, *igre* itd.

U pokušaju traženja rješenja na ovaj teoretsko-pojmovni problem osvrnut ću se na nekoliko kulturnoantropoloških studija koje tematiziraju Olimpijske igre. Primjerice, kulturni antropolog Arne Martin Klausen u zborniku *Olympic Games as Performance and Public Event* Olimpijske igre interpretira kao veliki *sekularan ritual* koji kao takav legitimira osnovne vrijednosti suvremenog društva koje prelaze kulturne granice općeprihvaćenom simboličkom slikom postignuća ljudskog tijela u sportskim natjecanjima (1999:5). Klausen tvrdi kako se ta simbolička slika ogleda u olimpijskoj maksimi „jače, brže, snažnije“ koja funkcionira i kao izraz „kreativnih i inovativnih nastojanja koja su karakteristična za sve što je moderno u proizvodnji, znanosti, umjetnosti i samoostvarenju“ (ibid.). Klausen također raspravlja o Olimpijskim igrama kao prethodniku nekih suvremenih, „modernih“ procesa poput pluralizma i relativizma koji se očituje u nizu različitih interesa upisanima u organizaciju Igara te globalizacije (pojam *globalno selo* je doslovce utjelovljen u formi Olimpijskog sela) (1999:30). Kao i Olimpijske igre, Univerzijade predstavljaju platformu za širenje ideala humanizma i „modernih“ procesa.

U kontekstu Olimpijskih igara, autor također upućuje na uporabu pojma *javno događanje*,⁵ za čije se korištenje zalagao Don Handelman. On je svrhu javnog događanja opisao na tri razine: javno događanje direktno predstavlja aktualan društveni poredak, indirektno ponovno predstavlja društveni poredak i/ili oblikuje društvenu stvarnost koja nagoviješta promjenu (Handelman prema Klausen 1999:5).

U kulturnoantropološkom osvrtu na festivale u knjizi *Grad kakav bi trebao biti* antropologinje Nevena Škrbić Alempijević i Petra Kelemen, nakon razmatranja različitih definicija festivala i ostalih performativnih vrsta, iznose svoju definiciju festivala koja je svojevrsna sinteza raznih dosadašnjih definicija obogaćena autoričnim uvidima. Prema mišljenju autorica, festivali su javna i predstavjačka događanja koja imaju svoj vremensko-prostorni okvir i svrhu. Festival je „nositelj poruka i mjesto artikulacija kulturnog života“, a

⁵ Prijevod pojma preuzet iz Kelemen i Škrbić Alempijević (2012).

karakterizira ga izvedbenost putem praksi određenih aktera (Kelemen i Škrbić Alempijević 2012:47-48).

U postavljanju kulturnoantropološkog pojmovnog okvira sportskih događaja pomaže nam MacAloon koji se u svojim radovima *Olympic Games and the Theory of Spectacle in Modern Societies* (1984) i *The Theory of Spectacle: Reviewing Olympic Ethnography* (2006) na sportski događaj referira kao na *spektakl*, kao i Tomlinson. No, za razliku od Tomlinsona, MacAloon dublje istražuje pojmovni okvir spektakla i uspostavlja neka „distinktivna obilježja u odnosu na ostale izvedbene vrste (ritual, festival, igra) s kojima je u dijalektičkoj i funkcionalnoj interakciji“ (MacAloon 2006:15). Prema navodima tog autora, spektakl mora biti vizualan i sadržavati senzorne simboličke kodove, te mora biti grandiozan i uključivati puno ljudi. Spektakl institucionalizira distinktivnu ulogu glumaca i publike te izvođača i gledaoca, što odvaja spektakl od festivala u kojem nema tako jasne distinkcije između glumaca i gledatelja te rituala koji, upravo suprotno spektaklu, karakterizira princip aktivnog sudjelovanja (Byrne prema MacAloon 1987:117). Nadalje, spektakl je dinamičan, uvijek pun pokreta, akcije i promjena, što uzbuđuje gledatelje.

MacAloon se nakon navođenja karakteristika spektakla u svom radu odmiče od postavke Victora Turnera koji različite izvedbene prakse svodi na istovjetnu paradigmu ritualnog procesa (usp. Turner prema MacAloon 1999) te naposljetku definira moderne Olimpijske igre kao „ugniježdene i razgranate izvedbene oblike“⁶ koji uključuju niz međusobno povezanih vrsta izvedbenih praksi: *spektakla, festivala, rituala i igre* (MacAloon prema Byrne 1987:117, MacAloon 2006).

Nakon što sam, koristeći više znanstvenih izvora, istaknula definicije *sekularnog rituala, javnog događanja, festivala i spektakla*, u kontekstu Univerzijade ću se složiti s MacAloonovom tvrdnjom (u njegovom slučaju usmjerenoj na Olimpijske igre) da se radi o razgranatom izvedbenom obliku koji je teško sa svim izvedbenim elementima i funkcijama svesti na jedan nazivnik. Smatram da je Univerzijadu valjano konceptualizirati kao mjesto sjećanja i stvaranja kulture te ću taj događaj, u skladu s tim, analizirati kao određeni prostorni i vremenski kontekst sabijenih društvenih praksi i propagandnih poruka. Iz analize će stoga biti vidljivo da Univerzijada sadrži elemente sportskog festivala, spektakla, javnog događanja i sekularnog rituala. Elementi tih izvedbenih vrsta u kontekstu Univerzijade će biti izloženi kroz cijeli rad.

⁶ U izvorniku: „nested and ramified performative forms“ (MacAloon 2006:15).

Kao svako organizirano javno događanje, Univerzijada ima svoju unutarnju dinamiku, ali isto tako, kao kulturni fenomen je mjesto proizvodnje određenih značenja i ideologije unutar nekog društva. Tomlinson je ustvrdio kako se „iza svakog spektakla krije još jedan niz narativa“ (2002:50) što je u korelaciji s MacAloonovom tezom prema kojoj su slike koje spektakl odašilje „impresivne i primamljive, ali ih treba sagledati sa sumnjom“ (MacAloon prema Byrne 1987:117). Iz toga se može iščitati polivalentan karakter spektakla i javnih događanja koji djeluje na više razina stvaranja značenja. On je s jedne strane medij kojim organizatori odašilju određene političke poruke, a s druge strane mjesto stvaranja značenja putem praksi svih onih koji su na neki način uključeni u događaj (ili pak hotimično nisu).

Oslanjajući se na rad *Nazi festival: the 1936 Berlin Olympics* antropologinje Moyre Byrne, u ovom radu ću pokušati prikazati ambivalentni karakter i dvostruku ulogu Univerzijade. Prva uloga se odnosi na priređivanje grandioznog međunarodnog spektakla u svrhu oblikovanja i stvaranje uvjerljive simboličke slike, odnosno identiteta miroljubive Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ ili Jugoslavija) *prema van*, na međunarodnoj pozornici. S druge strane, Univerzijada je trebala biti od velikog lokalnog i nacionalnog značaja, *prema unutra*, te imati za cilj stjecanja novog samopouzdanja i njegovanje nacionalnog ponosa unutar ekonomski i politički oslabljene Jugoslavije.

Temeljna istraživačka pitanja vezana uz taj cilj, a koja obrađujem u poglavlju *Univerzijada 1987: organizacija, otvorenje i propaganda manifestacije*, su: kojim je procesima Univerzijada '87 kao sportski festival oblikovana? Koja je bila svrha tog festivala? Koje su poruke odaslane organizacijom Univerzijade i kome? Koja je bila uloga medija u tim procesima?

Kako bih odgovorila na ova pitanja, u radu ću prikazati povijesni i društveno-politički kontekst Univerzijade te proces oblikovanja slike o zemlji i gradu-domaćinu tijekom Univerzijade. Korištena metodologija će se sastojati od analize tadašnjih medija, službene monografije Univerzijade '87 i promidžbenih materijala. Pod analizom tadašnjih medija mislim na analizu dnevnih novina *Borbe* i *Vjesnika* iz srpnja 1987. godine.⁷ U istraživanju će mi pomoći i polustrukturirani intervjui s dva člana Organizacijskog komiteta koji su organizatori (moglo bi se reći i autori) Univerzijade '87.

Promišljajući značaj festivala za grad i one koji u njemu sudjeluju, Kelemen i Škrbić Alempijević ističu ključnu karakteristiku svih festivalskih događanja, a to je „tvorba nečeg

⁷ *Borba* je bila dnevna jugoslavenska novina koju je izdavao Savez komunista Jugoslavije u periodu od 1941. do 1991. godine, a *Vjesnik* dnevna hrvatska politička novina izdavača Narodnih novina koja se izdavala u Zagrebu u periodu od 1940. do 2012. godine.

drugačijeg – drugačijeg prostora, drugačijeg vremena, drugačijeg življenja“ (2012:17). Autorice ističu kako se u očima festivalskog turista, ali i stanovnika grada tijekom održavanja festivala stvara drugačija slika grada koja je djelomično stvorena infrastrukturnim intervencijama i transformacijama, a djelomično oblikovanjem novog iskustva koji iskače iz „rutinizirane svakodnevice“ njegovih stanovnika (2012:17).

Polazeći od te postavke u poglavlju *Nastajanje festivalskog grada: „Zag, Zag, Zagi za Zagreb“* prikazat ću utjecaj Univerzijade na grad domaćin, sam grad Zagreb i lokalnu zajednicu domaćina, odnosno građane Zagreba. U tu svrhu ću u radu pokušati odgovoriti na pitanja: kako je Zagreb tijekom Univerzijade transformiran u *festivalski grad*? Kako se taj grad tijekom Univerzijade materijalno oblikovao i koja su simbolička značenja u njega upisana? Kako je Univerzijada bila mjesto stvaranja kulture i festivalskog iskustva? Kakav se diskurs o Univerzijadi u kontekstu Zagreba gradio u medijima? Kako Univerzijada predstavlja marker identiteta građana Zagreba u razdoblju njezina održavanja, ali i danas?

Odgovore na ova istraživačka pitanja ću istražiti analizom tadašnjih medija, iščitavanjem stručne literature te naracijama prikupljenim polustrukturiranim intervjuima s različitim akterima. Aktere Univerzijade je teško egzaktno odrediti s obzirom da je ona kao međunarodni mega-događaj usmjerena na široku populaciju te je iz perspektive Univerzijade kao festivala teško povući granice onoga što bi nazvali sudionicima. U definiciji festivala su akteri podijeljeni u tri skupine: organizatori, izvođači i publika (Kelemen i Škrbić Alempijević 2012:47). Ta se podjela čini nedostatna u slučaju Univerzijade (u koju skupinu bih primjerice svrstala tisuće volontera koji su na taj način u festivalu sudjelovali?). Stoga ću u radu uzeti u obzir sljedeće aktere Univerzijade: organizatore, izvođače (sportaši natjecatelji i razni glumci, pjevači i plesači tijekom popratnih ceremonija i kulturnih događanja), radnike, publiku i ostale građane. U radu okupljam naracije raznih aktera Univerzijade: članove Organizacijskog komiteta, sportaše-natjecatelje, izvođače na ceremoniji otvaranja, djelatnike na sportskim objektima u vrijeme Univerzijade, posjetitelja.

Sljedeća tematska cjelina ovog rada odnosi se na društveno sjećanje na sam događaj. Univerzijada je bila velika sportska manifestacija u koju je na različite načine bilo uključeno niz aktera. Ta manifestacija je bila značajna i u kontekstu infrastrukturnog razvoja i izgleda grada Zagreba. U skladu s tim, Univerzijada funkcionira kao mjesto sjećanja: u sadašnjosti se oblikuje stav i (re)konstruira sjećanje na taj događaj. To sjećanje će u ovom radu biti predmet analize u poglavlju *Vektori sjećanja na Univerzijadu*. Teoretski okvir za analizu društvenog sjećanja preuzela sam iz knjige *Kako se društva sjećaju* Paula Connerton (2004), zbornika *Kultura pamćenja i historija* koji su uredile Maja Brkljačić i Sandra Prlenda (2006), članka

Sjećanja na viški boj: proslave, spomenici, naracije Krešimira Bermanca et al (2007) te knjige *Društveni okviri pamćenja* Mauricea Halbwachsa (2013). U radu se društvenom sjećanju na Univerzijadu pristupa kao društvenom i kulturnom fenomenu koji se odnosi na stavove pojedinaca i današnjih medija prema Univerzijadi, koja se konstruiraju u sadašnjosti i mijenjaju ovisno o društvenom i političkom kontekstu. Društveno sjećanje je „raznovrsna i promjenjiva zbirka materijalnih artefakata i društvenih praksi“ (Klein prema Brkljačić i Prlenda 2006: 13), a često se zasniva na neformalno ispričanoj usmenoj povijesti pri čemu se ono može odražavati i u naracijama onih koji sam događaj nisu ni proživjeli. Usto treba istaknuti subjektivni i promjenjivi karakter društvenog sjećanja koji se konstruira u sadašnjosti. Društveno sjećanje kao kulturnoantropološka istraživačka kategorija nikako ne može predstavljati objektivnu prošlost.

Važno je spomenuti i podjelu sociologa Mauricea Halbwachsa, jednog od najbitnijih teoretičara društvenog sjećanja, na autobiografsko i povijesno sjećanje. „Dok autobiografsko definira kao sjećanje na događanja koja smo osobno doživjeli u prošlosti, povijesno je pamćenje percepcija prošlosti kakva se prenosi pisanim izvorima, usmenom predajom, ali i različitim inscenacijama povijesti, komemoracijama, festivalima i sl“ (Bermanec et al. 2007:82).

Connerton pak naglašava razliku društvenog sjećanja od povijesne rekonstrukcije koja se odnosi na stvaranje službenih, pisanih povijesti temeljenih na materijalnim tragovima ljudske djelatnosti koje ne ovise o društvenom pamćenju (2004:22-27). Društveno sjećanje je često vezano uz identitet zajednice koja to sjećanje održava, prenosi i manifestira putem praksi i mjesta sjećanja. Povjesničar Pierre Nora definira mjesta sjećanja kao „sve ono gdje se društveno sjećanje utjelovljuje i pohranjuje. (...) Mjesto sjećanja je bilo koja značenjska pojavnost, materijalna ili nematerijalna po prirodi, koja je ljudskom voljom ili učinkom vremena postala simboličkom sastavnicom nasljeđa koju zajednica koristi pri svojoj identifikaciji, odnosno element društvenog sjećanja u nekoj zajednici“ (Bermanec et al. 2007:83).

Kada pričamo o prenošenju društvenog sjećanja, potrebno je uvesti i pojam vektora sjećanja koje je prvi definirao povjesničar Henri Rousso, a razradila autorica Nancy Wood u svojoj knjizi *Vectors of Memory: Legacies of trauma in Postwar Europe* kao sredstva prenošenja društvenog sjećanja. U analizi društvenog sjećanja ulogu vektora sjećanja mogu imati historiografije, medijski izvještaji, filmovi itd (usp. Wood 1999). U ovom ću radu kao vektore sjećanja tretirati i analizirati naracije kazivača i prikupljene medijske napise. U analizi

tih naracija i diskursa će biti vidljiv i fenomen nostalgije, često prisutan u kazivanjima o sjećanjima, kojeg ću također analizirati u zadnjem poglavlju.

Konstrukcija sjećanja na Univerzijadu prikazuje se u radu kroz dvije glavne prizme. Prva prikazuje predodžbe o Univerzijadi iz današnjih tiskovina i usmenih naracija dok druga detektira mjesta i prakse sjećanja u gradu Zagrebu. Uz te dvije razine analize društvenog sjećanja su vezana sljedeća istraživačka pitanja: kako se danas konstruira sjećanje na Univerzijadu? Kako se to sjećanje održava i prenosi među članovima građanima grada Zagreba? Ima li praksi i mjesta sjećanja na Univerzijadu, tko ih organizira i za kog se održavaju? Kako aktualna društveno-politička situacija utječe na prakse sjećanja na Univerzijadu?

Metodologija koja mi je poslužila u traženju odgovora na ova pitanja je analiza medijskih zapisa o Univerzijadi na internetu. Polustrukturirani intervjui s kazivačima su mi omogućili analizu autobiografskog i društvenog sjećanja na Univerzijadu te rasvijetlili društvene fenomene vezane uz te koncepte. U tu svrhu sam analizirala i društvenu mrežu *Facebook*. Terenskim istraživanjem lokaliteta na kojima su se odvijala sportska natjecanja sam pokušala istražiti postoje li mjesta sjećanja (u smislu lokaliteta) i praksi sjećanja koja se tamo odvijaju. Istovremeno me zanima prisutnost i način korištenja simbola Univerzijade u javnom gradskom prostoru danas. Prikupljeni medijski napisi i kazivanja predstavljaju etnografsku građu, ali oni istovremeno imaju ulogu vektora sjećanja, njima se konstruira i prenosi društveno sjećanje, što ću također prikazati u zadnjem poglavlju.

Iz svega navedenog vidljivo je kako su rezultati istraživanja izloženi unutar tri tematske cjeline.

Prva cjelina nastoji prikazati Univerzijadu kao sportski festival s određenim društvenim, kulturnim i političkim porukama koje nosi njena organizacija. Druga cjelina u skladu s prethodno navedenim istraživačkim pitanjima istražuje odnos Univerzijade i grada Zagreba i njegovih građana. Treća cjelina prikazuje konstrukciju društvenog sjećanja na Univerzijadu analizom medijskog diskursa s interneta i suvremenih naracija, te detekciju praksi i mjesta sjećanja.

U zaključku rada ću nastojati objediniti rezultate analize svih triju dijelova, osvrnuti se na doprinos ovakvih istraživanja i uputiti na daljnja moguća istraživanja te poteškoće pri istraživanju sportskih događaja iz kulturnoantropološke perspektive.

Metodologija razložena u uvodu je rezultirala različitim razinama građe koju ću u radu pokušati odijeliti na narative i retoriku organizatora, diskurs preuzet iz medija i promidžbenih materijala te naracije koje proizlaze iz polustrukturiranih intervjua s kazivačima (u ovu razinu

spadaju i komentari s društvenih mreža i slično). Kako ne bih upala u zamku nekritičke analize, potrebno je u uvodu odmah razjasniti razliku između tzv. diskurzivne stvarnosti i društvenih praksi. Diskurzivna stvarnost je ona o kojoj se govori, ona:

„opisuje svijet kakvim ga i razumijevamo i kakvim bismo željeli da bude; s druge strane *stvarnost kakva se živi* je konkretna razina prakse koje društvena interakcija poprima u stvarnim situacijama. Društvena se stvarnost kreira, prenosi i mijenja u dijalektičkoj interakciji između stvarnosti kao diskursa i kao prakse“ (Lundberg et al. prema Kelemen i Škrbić Alempijević 2012:15).

S obzirom da se prikupljena građa uvelike zasniva na intervjuima i analizi medija, većina građe se odnosi na diskurzivnu razinu pa ću joj tako i kritički pristupiti.

2. Univerzijada 1987: organizacija, otvorenje festivala i propaganda⁸ manifestacije

Tri godine nakon održavanja Zimskih olimpijskih igara u Sarajevu, i grad Zagreb je dobio priliku da bude domaćin jedne velike sportske manifestacije, četrnaeste ljetne Univerzijade. Univerzijada 1987 je događaj kojeg se kazivači s radošću prisjećaju, a u stručnim i znanstvenim krugovima te medijima se počela intenzivnije tematizirati u zadnjih desetak godina u kontekstu izgradnje grada, ekonomije, društvenih znanosti i sporta.⁹

U ovom poglavlju ću izložiti način na koji je Univerzijada oblikovana kroz prikaz njenih strukturnih odrednica i osnovnih karakteristika. Tema koju nadalje obrađujem u ovom poglavlju je organizacija Univerzijade, kao i ideološke poruke koje se mogu iščitati iz njene organizacije i tadašnjeg medijskog diskursa. U tom kontekstu Univerzijadu promatram i kao sredstvo propagande pri oblikovanju simboličke slike Jugoslavije na međunarodnoj sceni, ali i unutar same Jugoslavije. Pritom je predstavljena kritička analiza tadašnjih medija i kazivača organizatora Univerzijade.

Univerzijada je održana od 8. do 19. srpnja u Zagrebu i 9 gradova suorganizatora¹⁰ u tadašnjoj Socijalističkoj Republici Hrvatskoj. Ideja o kandidiranju Zagreba za domaćina Univerzijade nastala je 1979. godine tijekom održavanja Mediteranskih igara u Splitu i razgovora sportskih i društvenih radnika Zagreba i Hrvatske s predsjednikom FISU-a Primom Nebiolom. Konačnu odluku je donio Izvršni komitet FISU-a na svojoj sjednici u Veneciji, u

⁸ Propagandu u ovom smislu shvaćam kao „organizirano širenje ideja radi oblikovanja javnog mišljenja i pridobivanje stanovništva za neku doktrinu“ (izvor: <https://cutt.ly/PwAwp12>, pristup: 9.9.2019.). U tekstu također koristim pojam *ideologija* kao „ukupnost filozofskih, društvenih, političkih, moralnih, religioznih itd. ideja svojstvenih jednome razdoblju ili jednoj društvenoj skupini i usmjerenih na izravno ostvarivanje i praktično djelovanje“ (izvor: <https://cutt.ly/xwAwbl6>, pristup: 9.9.2019.).

⁹ 2007. godine povjesničar Jasenko Zekić piše podroban članak pod nazivom „Univerzijada '87. – drugi ilirski preporod“ za *Časopis za suvremenu povijest*, 2014. godine novinar Branko Nadilo specijaliziran za stručne članke o građevini piše članak „Vrijeme ponosa, zanos i graditeljske učinkovitosti : izvješće o gradilištima Univerzijade '87 u Zagrebu“ za ugledni časopis *Građevinar*. 2015. godine je objavljena urbanistička studija arhitekata Jasenka Horvata i Tihomira Jukića o utjecaju Univerzijade '87 na javni prostor grada Zagreba pod naslovom „Zagreb – Public Space “Somewhere in Between”: Contribution to the Deliberation of Planning and Selection of Locations and Public Space Design, Projects for an Inclusive City“ (Skopje: City of Skopje). O tematiziranju Univerzijade od strane medija će biti riječ dalje u radu.

¹⁰ To su: Bjelovar, Čakovec, Jastrebarsko, Karlovac, Kumrovec, Petrinja, Sisak, Varaždin i Zelina (Rolih i Saračević 1988:98).

svibnju 1984. godine, na temelju kandidature Saveza za fizičku kulturu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. U konkurenciji Brisbanea u Australiji i New Delhija u Indiji titula domaćina je dodijeljena Zagrebu. Ne postoji jednoznačno obrazloženje o tome zašto je Zagreb dobio titulu, a proglašenju je prethodilo niz akcija lobiranja od strane organizatora, među ostalim, dodjela počasnog doktorata zagrebačkog Sveučilišta Primu Nebiolu. Na sjednici Skupštine grada Zagreba 1984. godine je osnovan Organizacijski komitet Univerzijade¹¹ i usvojen *Sportski program, Integralni projekt i Financijski program* Univerzijade '87 (Zekić 2007: 301). U organizacijskom je smislu za priređivanje Univerzijade bio zaslužan uglavnom grad Zagreb, naravno uz odobrenje državnog jugoslavenskog vrha i financijsku potporu savezničke blagajne koja je neke od prihoda usmjeravala u fondove za organizaciju Univerzijade. Prema službenoj monografiji Univerzijade, razne volonterske poslove obavljalo je 25 700 mladih ljudi iz Jugoslavije i inozemstva, a studenti sportaši, točnije 3915 sportaša iz 122¹² zemlje iz cijelog svijeta natjecalo se u 12 disciplina¹³ u 62 objekata u Zagrebu i 14 objekata u gradovima-suorganizatorima (Rolih i Saračević 1988:3, 131). Kao međunarodni sportski spektakl, Univerzijadu je karakterizirala velika medijska pokrivenost. Oko 1500 je novinara, od čega 350 inozemnih, svakodnevno izvještavalo o rezultatima natjecanja, a Jugoslavenska televizija je cjelodnevno prenosila sva natjecanja i događanja vezana uz Univerzijadu. Samu ceremoniju otvorenja je prenosilo 36 televizijskih kompanija iz cijeloga svijeta što je u drugoj polovici osamdesetih godina, kad je televizija postala neizostavnim čimbenikom u prezentaciji sporta, bilo od iznimno velike važnosti (usp. Biti 2012:48).

FISU je određivao protokol odvijanja Univerzijade u vidu izvedbenih sastavnica i rituala koji su na simbolički način bili razumljivi univerzalno (himna, paljenje baklje, zakletve, predstavljanje zemalja), ali je ostavljao i prostor da zemlja-domaćin osmisli dodatni

¹¹ Organizacijskim komitetom Univerzijade je predsjedao Josip Vrhovac, član Predsjedništva SFRJ, a poziciju generalnog tajnika je obnašao trener košarkaške državne reprezentacije Mirko Novosel. Predsjednik Izvršnog komiteta Univerzijade je bio Vladimir Pezo, direktor Jugoslavenskoga leksikografskog zavoda *Miroslav Krleža*. U kontekstu organizacije Univerzijade, istaknutu ulogu su imali i: prof.dr. Mato Mikić, predsjednik Skupštine grada Zagreba, prof.dr. Vladimir Stipetić, rektor Sveučilišta u Zagrebu te Zlatan Markotić, predsjednik Izvršnog vijeća Skupštine grada Zagreba.

¹² U tadašnjim medijima se pojavljuje broj od 127, a ponekad 128 zemalja, no u službenoj monografiji i novijim izvorima stoji broj od 122 zemlje. Na prvoj Univerzijadi održanoj 1957. godine su sudjelovali studenti iz 31 zemalja, a na trinaestoj u Kobeu 1985. godine iz 106 zemalja ("Univerzijada za svijet mira").

¹³ To su: atletika, košarka, mačevanje, nogomet, gimnastika, plivanje, skokovi u vodu, vaterpolo, tenis, odbojka, veslanje i kajak-kanu (usp. Rolih i Saračević 1988). Zadnja dva sporta su dodana u odnosu na prethodnu Univerzijadu.

program i predstavi se na kreativan način. To je najvidljivije u ceremoniji otvaranja: standardni elementi poput himne (himna Univerzijade je „Gaudeamus Igitur“, ujedno i himna svih studenata), parade sportaša, paljenja baklje, zakletve su publici predstavljeni u kombinaciji s nastupima koje je organizator odabrao u svrhu predstavljanja zemlje-domaćina. Organizatori iz zemlje-domaćina na ceremoniji otvaranja imaju mogućnost stvarati i predstavljati kulturnu baštinu svoje zemlje kroz prikazivanje materijalne kulture (nošnje, predmeti), glazbe, povijesnih epizoda i znamenitih ličnosti.

Univerzijada je morala imati ceremoniju otvaranja i zatvaranja te su natjecanja bila propisana programom dok je organizacija svih popratnih događaja bila odgovornost organizacijskog odbora same države.

Kao i Olimpijske igre, Univerzijadu je kao sportski spektakl karakterizirao veoma prepoznatljiv vizualni identitet, rezultat brendiranja Univerzijade '87. On je uključivao logotip (koji predstavlja stilizirano slovo *U*, odnosno *Y* koji se može protumačiti kao rukometaš u pokretu s loptom (globusom) među rukama (krakovima ipsilona), ukrašeno olimpijskim bojama), maskotu plave vjeverice Zagija, službeni slogan *Svijet mladih za svijet mira* te himnu zagrebačke Univerzijade *Zag, Zag, Zagi* u izvedbi dječjeg zbora *Trešnjevački mališani* (danas *Zagrebački mališani*). Zagi i logotip su bili plave boje što je boja Zagreba, ali i tradicionalna boja dresa jugoslavenskih reprezentativaca na sportskim borilištima.

Slika 1. Logotip Univerzijade i maskota Zagi (izvor: <http://tiny.cc/osyfcz>, pristup: 9.9.2019.).

Zbog posebnog modela financiranja Univerzijade prema kojem je sav porez od proizvoda sa simbolom Univerzijade bio usmjeren k realizaciji tog događaja, gotovo svaka tvornica u Jugoslaviji je imala seriju vlastitih proizvoda sa slikom Zagija ili logom Univerzijade.

Slika 2. Prije i tijekom održavanja Univerzijade, pakiranje Kiki bombona, proizvedenih u industriji čokolade, bombona i keksa Kraš, bilo je ukrašeno slikom Zagija (izvor: Facebook, <http://tiny.cc/qpyfcz/>, pristup: 9.9.2019.).

Ta okolnost je znakovlje Univerzijade učinila veoma prisutnim u svakodnevnom životu i domovima građana Jugoslavije. Štoviše, ono je u vrijeme održavanje festivala bilo toliko prisutno u javnom prostoru (na fasadama zgrada, na zastavama koje su u vrijeme održavanja bile izložene na mjestima održavanja natjecanja, glavnom gradskom trgu itd.) i u privatnom prostoru da se s vremenom pretvorilo u široko prepoznatljive simboličke kodove kojima su reproducirala značenja karakteristična za ideologiju Univerzijade: interkulturalnost, tolerancija, humanizam, napredak, sreća, mladost. Ta ideologija je srodna onoj Olimpijskih igara i Međunarodnog olimpijskog odbora (IOC) koja je u literaturi često sažeta u pojmu *olimpizam*. Radi se o vrijednostima koje, prema Byrne, karakterizira paganska sakralnost antičkih Olimpijskih igara i moderna, intelektualna svetost ideala humanizma (1987:113). Ciljevi olimpizma su stvaranje alternativne „humanističke religije“ zasnovane na štovanju ljudskog tijela (MacAloon prema Puijk 1999:98) i utjecanje na društvene promjene koje bi dovele do napretka i zajedništva cijelog čovječanstva. Tako se u retorici stvorenoj oko Univerzijade '87 u monografiji, tadašnjim tiskovinama i promidžbenim materijalima, osim propagiranja mladosti i sporta, neprestano isticao internacionalni karakter Univerzijade, interkulturalnost, progres, tolerancija... Dio te retorike se može iščitati iz samog slogana *Svijet*

mladih za svijet mira te riječi himne *Zag, Zag, Zagi*: „Bez ratova i bez vojski, sa svakom bojom kože! Za ljubav, za životnost, za igru i svoj sreći! Za bezbrojna prijateljstva, za Zagreb, bolji i veći!“¹⁴ Uz niz pozitivnih osjećaja („ljubav“, „životnost“, „sreća“, „prijateljstvo“), riječi himne zagrebačke Univerzijade upućuju na mir i interkulturalnost: „bez ratova“ i „sa svakom bojom kože“. U toj se pjesmici evocira i utjecaj Univerzijade na sam grad Zagreb, što ću analizirati u sljedećem poglavlju.

Slika 3. Trg Republike 1987. godine ukrašen simbolima Univerzijade.

(izvor: <http://tiny.cc/ouyfcz>, pristup: 9.9.2019.)

Ideje koje sam istaknula i koje su svojstvene za Univerzijadu intenzivno su promovirali tadašnji mediji. To su iskoristili organizatori i čelnici države kako bi, promovirajući vrijednosti Univerzijade, metonimijom stvorili retoriku o Jugoslaviji kao zemlji mira i zajedništva i na taj način oblikovali javno mišljenje o Jugoslaviji u međunarodnim krugovima.

Da bih u potpunosti razumjela značaj i ulogu Univerzijade u oblikovanju simboličke slike Jugoslavije na međunarodnoj i nacionalnoj razini, potrebno je istaknuti jugoslavenski povijesni i društveno-politički kontekst toga vremena. Osim prezaduženosti zemlje, ekonomske krize, padanja standarda građana, devalvacije dinara i inflacije¹⁵, početak osamdesetih godina je obilježila smrt tri važna jugoslavenska čelnika, predsjednika SFRJ

¹⁴ Izvor: <http://www.pjesmicezadjecu.com/svakodneve-pjesmice/zag-zagi-zagreb-tekst-i-video.html> (pristup: 4.9.2019.)

¹⁵ “Godine 1980. dugovi Jugoslavije popeli su se na 20 milijardi dolara. Godinu dana kasnije stopa inflacije iznosila je 45%, a u godini održavanja ZOI u Sarajevu iznosila je 60%” (Bilandžić prema Zekić 2007:299).

Josipa Broza Tita te članova Predsjedništva SFRJ Edvarda Kardelja i Vladimira Bakarića. U osamdesetima su bili aktualni i prosvjedi kosovskih Albanaca u potrazi za ravnopravnim statusom socijalističko-autonomne pokrajine Albanije u odnosu na ostale jugoslavenske savezničke republike, a od sredine osamdesetih godina su kontinuirano jačale međusobne netrpeljivosti i nekih drugih republika uzrokovane nejednakom raspodjelom sredstava. U kontekstu Univerzijade treba spomenuti kako je Jugoslavija već pokušala organizirati ljetnu Univerzijadu, sedmu po redu, 1975. godine u Beogradu, no zbog organizacijskih poteškoća je ona u posljednji čas otkazana. To je vrlo negativno utjecalo na percepciju organizacijskih sposobnosti Jugoslavije u očima međunarodnih institucija. Također, Jugoslavija je namjeravala kandidirati Beograd za grad-domaćin Olimpijskih igara 1996. godine te je u tom kontekstu bilo bitno da se Jugoslavija predstavi kao zemlja-domaćin sposobna za zahtjevnu organizaciju međunarodnog sportskog spektakla. Ta se ideja, ali i okolnosti u kojima se Univerzijada '87 organizira, odražavaju u riječima Josipa Vrhovca, člana Predsjedništva SFRJ i Organizacijskog komiteta Univerzijade, kako „Univerzijada pokazuje da je Jugoslavija sposobna, čak i u kriznim situacijama, prezentirati visok stupanj svojih sposobnosti. A to znači da ona ima potencijal koji se može uspješno i brzo hvatati u koštac s kriznim momentima našeg života“ (Zekić 2007:301).

Iz ove izjave je vidljivo kako se organizacija Univerzijade u medijima, kroz riječi organizatora i novinara, predstavljala kao dokaz jugoslavenskih organizacijskih sposobnosti, ali i kao neka vrsta obnove državne samosvijesti uslijed uspješno provedenog projekta.

Istu organizacijsku logiku je vodstvo Jugoslavije provelo tri godine ranije održavanjem četrnaestih Zimskih Olimpijskih igara u Sarajevu (SOI), drugim Olimpijskim igrama u nekoj socijalističkoj zemlji nakon onih u Moskvi 1980. godine. Te 1984. godine su Olimpijske igre pružile mogućnost Jugoslaviji da se predstavi svijetu kao tolerantna, gospodarski razvijena, turistički zanimljiva i sigurna zemlja koja ima sve kapacitete potrebne za organizaciju Olimpijskih igara najviše kvalitete¹⁶ (Lucić 2018:1). U kontekstu održavanja sportskih manifestacija, njihova kvaliteta se procjenjuje održavanjem visoke sigurnosne razine i zadovoljavajućom sportskom infrastrukturom, smještajnog kapaciteta i popratnim programom. Zahvaljujući uglavnom globalnoj medijskoj pozornosti (većoj nego za Univerzijadu jer se radilo o Olimpijskim igrama), grad Sarajevo, dotad simbolički povezan na međunarodnom planu s atentatom na habsburškog nadvojvodu Franza Ferdinanda, tijekom

¹⁶ Tadašnji predsjednik Međunarodnog olimpijskog odbora Juan Antonio Samaranch je na zatvaranju Igara izjavio kako je Sarajevo najbolji organizator zimskih olimpijskih igara do tada. Na tom događaju je sudjelovalo 1 272 natjecatelja iz 49 zemalja svijeta (usp. Ratković 2015).

Olimpijskih igara i nedugo nakon postao je svjetski prepoznatljiva destinacija s identitetom sportskog grada. Povjesničar Nicolas Moll ističe kako je predsjednik Organizacijskog odbora 14. Zimskih olimpijskih igara Branko Mikulić želio da igre ne budu samo prestižan događaj održan u Sarajevu, već i alat modernizacije grada¹⁷, te gospodarske i političke uloge Bosne i Hercegovine u Jugoslaviji. Zato se u nekim izdanjima vezano uz Igre ističe kako se Sarajevo nalazi u BiH u Jugoslaviji, a diljem cijele BiH se izgradilo 23 centra za zimske sportove (2014:132). Takve tendencije mogu se uočiti i pri analizi zagrebačke Univerzijade.

Slika 4. Logotip Zimskih Olimpijskih igara održanih 1984. godine u Sarajevu i maskota Vučko (izvor: <http://tiny.cc/i0yfcz>, pristup: 9.9.2019)

Veliku ulogu u organizaciji i održavanju Univerzijade imala je medijska propaganda koja je nastojala oblikovati simboličku sliku Jugoslavije na državnoj i međunarodnoj razini. Promovirajući vrijednosti Univerzijade koje sam prethodno navela, jugoslavenski mediji su, uz pomoć riječi organizatora (u javnosti i kroz monografiju), gradili simboličku sliku Jugoslavije kao otvorene zemlje zajedništva i tolerancije. To se uglavnom nastojalo prikazati isticanjem ozračjem kozmopolitanizma u Zagrebu i Jugoslaviji. Tako se u monografiji o događaju pisalo kao o najuspješnijim studentskim sportskim igrama na kojima se „nikada do sada na jednom mjestu nije okupilo studenata sportaša iz toliko zemalja“ (Rolih i Saračević

¹⁷ Vizija predsjednika Organizacijskog odbora SOI poklapa se s onom Josipa Vrhovca, predsjednika Organizacijskog komiteta Univerzijade. Novosel je kazivao kako je Vrhovec prilikom razgovora o tome hoće li biti predsjednik tog odbora, pristao odgovorom kako je on rođen na Novoj vesi i kako bi htio nešto napraviti za svoj rodni grad.

1988:133), a u *Borbi* i *Vjesniku* se kontinuirano izvještavalo o rastućem broju stranih zemalja sudionika kako bi se prikazala nacionalna, kulturna i religijska raznolikost okupljenih povodom Univerzijade¹⁸. U tu svrhu je sudionike često u novinskim člancima pratio opis „bez obzira s kojeg meridijana došli“¹⁹ ili „bez obzira na političke, vjerske ili ideološke razlike, bez obzira na rasnu ili nacionalnu pripadnost“.²⁰ Mediji su za vrijeme trajanja cijelog festivala oblikovali diskurs prema kojem organizacija Univerzijade ima za svrhu rušenje predrasuda i razvijanje tolerancije među svim ljudima. Posebno su zanimljiva u tom kontekstu izvještavanja novinara *Borbe* iz sportskog sela Sava gdje su bili smješteni svi sportaši-natjecatelji i njihovi timovi. Naracije objavljene u tim izvještajima se najčešće odnose na oduševljenje koje proizlazi iz susreta s nepoznatim, s pripadnicima različitih kultura i nacionalnosti te iz traženja i nalaženja zajedničkog jezika.

Slika 5. Fotografije druženja iz sportskih sela za vrijeme Univerzijade (izvor: <http://tiny.cc/v3yfcz>, pristup: 9.9.2019).

¹⁸ „Mladi su osvojili Zagreb, Zagreb je osvojio njih. Došli su iz Afganistana, Bolivije, Nigerije, Turske, sa Filipina... Došli su s indeksom u džepu i srcem na dlanu.“ („Više od sporta“), „U drevnom Zagrebu upoznali su se budući tehnolog iz Minska i studentica medicine iz Rima, student agronomije iz Sao Paula i budući politolog iz Tjencina.“ (Ključić 1987), „Ipak, prije svega u selu se druži! Spontano, bez raznih predrasuda, bez granica političkih, rasnih, idejnih, vjerskih, socijalnih. (...) Postoje, naravno, i prostorije za vjerske obrede, čiji su najčešći posjetioci Muslimani. Kažu, dolaze klanjati i po pet puta dnevno.“ (Eibl 1987)

¹⁹ „Univerzijada za sva vremena“

²⁰ „Dan velike radosti“

Taj narativ prisutan je i diskursima organizatora Univerzijade, kao i čelnika države. Primo Nebiolo je naglasio interkulturalni značaj Univerzijade u izjavi kako su sportska natjecanja bila „nerijetko jedini put komunikacije među pripadnicima pojedinih rasa, ljudima različitih vjerskih i političkih uvjerenja“²¹, a predsjednik Izvršnog vijeća Socijalističke Republike Hrvatske Antun Milović je Zagreb u vrijeme Univerzijade nazvao *malim Babilonom*.²²

Slika 6. Raznolikost posjetitelja i interkulturalni potencijal Univerzijade lajtmotiv je službene monografije Univerzijade (izvor: Rolih i Saračević 1988:267-268).

U naracijama organizatora Josipa Vrhovca, Mate Mikića i Vladimira Peza objavljenima u uvodniku službenog tiskanog vodiča Univerzijade u izdanju *Večernjeg lista*, iznova se ponavljaju, osim sporta, riječi poput *druženje, mir, mladost, radost, čast, zadovoljstvo, ponos, prijateljstvo, gostoljubivost, ljubav, sloboda, prevladavanje razlika,*

²¹ Babić 1987

²² Jureško 1987

tolerancija (vodič Univerzijade 1987:8-9)... U medijima se konstruirao i intenzivni diskurs o solidarnosti u organiziranju Univerzijade unutar same države pri čemu je ona predstavljena kao plod zajedničkog rada i uzajamne pomoći federativnih država.²³ U tom se narativu naglašava potencijal Univerzijade u ujedinjavanju ljudi grada i zemlje domaćina.²⁴

Riječi organizatora koje su gradile taj narativ isticale su kako je „Univerzijada prihvaćena kao sportska manifestacija od jugoslavenskog značaja i bez pomoći cijele zemlje bilo bi nemoguće realizirati ovu sportsku manifestaciju.“ U istom članku pod naslovom „Podrška cijele Jugoslavije“²⁵, Josip Vrhovac također ističe kako „Univerzijadu moramo promatrati kao univerzalni čin koji je u skladu s našim pogledima na svijet, s našom nesvrstanom politikom“, pri čemu također dolazi do ispreplitanja jugoslavenske ideologije o nesvrstanoj politici s diskursom o Univerzijadi i zajedništvu koja se stvorila oko nje. Kako je Moll istaknuo vezano uz medijski diskurs o SOI, tako je i Univerzijada u medijima prikazana kao događaj kojim je Zagreb ujedinio cijelu Jugoslaviju, a Zagreb i Jugoslavija cijeli svijet (usp. Moll 2014:131). Tako su i organizatori Univerzijade predstavljali Jugoslaviju kao zemlju koja je ideološki temeljena na istim načelima kao međunarodne sportske igre (ibid.).

Predstavljanje Jugoslavije na međunarodnoj razini se, osim putem medijskog diskursa, odvijalo tijekom niza popratnih kulturnih događanja međunarodnog karaktera. Tako je Organizacijski komitet osmislio program za važne goste kojima se nastojalo njegovati odnose s inozemnim zemljama i pozicionirati unutar međunarodne političke scene. Primjerice, mediji su prenosili niz posjeta inozemnih delegacija²⁶ koje su posjetile Zagreb povodom Univerzijade, a na ceremoniji otvaranja i nekim popratnim događajima su prisutni bili neki značajni predstavnici međunarodne elite, primjerice, tadašnji glavni tajnik Ujedinjenih naroda Javier Pérez de Cuéllar i predsjednik Međunarodnog olimpijskog odbora, Juan Antonio Samaranch. Vrlo je simboličan i znakovit događaj rođenja petmilijarditog Zemljanina Mateja Gašpara u Petrovoj bolnici u Zagrebu. Povodom tog događaja organizatori Univerzijade su objavili knjigu *Dan ponosa na prošlost, dan razmišljanja o budućnosti. Glosa čovjeku uz dan*

²³ „U grad domaćin Univerzijade jutros su stigli autobusi iz olimpijskog Sarajeva, Novog Sada, Subotice, Tuzle, Zenice, Skoplja, Splita, Rijeke i Karlovca. Iz ovih gradova ukupno je u pomoć zagrebačkim auto-prijevoznicima 44 autobusa sa 65 vozača. I to je primjer već tradicionalne solidarnosti gradova Jugoslavije koja je potvrđena u mnogim dosadašnjim slučajevima.“ (Suljičić 1987), vidi i: I.B 1987., „Značajan doprinos Beograda“.

²⁴ O tome je u kontekstu Olimpijskih igara u Ateni godine pisao MacAloon dovodeći čak u vezu Igre i izbijanje rata na Kreti (Puijk 1999:98).

²⁵ Riječi Vladimira Peza („Podrška cijele Jugoslavije“).

²⁶ „Susreti Vrhovca sa stranim delegacijama“, „Vrhovec primio funkcionare DNR Koreje i SR Njemačke“, „Vrhovec sa stranim delegacijama“, *Borba*, srpanj 1987.

rođenja petmilijarditog stanovnika demografa Jakova Gela (1987). Osim te knjige koja optimistički progovara o napretku čovječanstva, sama ideja slavljenja demografskog rasta čovječanstva je u samoj suštini humanistička te je kao takva odraz ideologije Univerzijade, kao i Olimpijskih igara i Ujedinjenih naroda. Činjenica da je Matej Gašpar, kao simbol demografskog ljudskog napretka, rođen upravo u Jugoslaviji predstavlja velik uspjeh za jugoslavenski međunarodni *imidž*. Naposljetku, taj događaj je poslužio i za daljnju gradnju idealiziranih narativa o Jugoslaviji koja se najbolje ogleda u rečenici Javier Pérez de Cuéllara prilikom posjeti Mateju Gašparu u zagrebačkoj Petrovoj bolnici: „Bit će sretan što je rođen ovdje, u slobodnoj i prosperitetnoj zemlji“²⁷, ignorirajući pritom sve ekonomske i političke probleme aktualne u tadašnjoj Jugoslaviji.

Slika 7. Naslovna strana *Večernjeg lista* na dan rođenja Mateja Gašpara, petmilijarditog čovjeka na Zemlji, i posjete glavnog tajnika Ujedinjenih naroda, Péreza de Cuéllara Zagrebu (izvor: <http://tiny.cc/o7yfcz>, pristup: 9.9.2019)

²⁷ Ta rečenica nije prošla bez kritika u inozemnim medijima; naime, talijanski „Giornale Nuovo“ i Radio Vatikan koji su, pozivajući se na intervju velečasnog Kuharića, kritizirale Jugoslaviju zbog negativnog ideološkog stajališta prema vjeri, a Univerzijadu zbog striktnih mjera osiguranja (Pavlović 1987).

Mjesto izrazite međunarodne propagande je bila ceremonija otvorenja Univerzijade.²⁸ Ceremonije otvorenja su, prema nekim autorima, neizostavna sastavnica svakog festivala (Kelemen i Škrbić Alempijević 2012:84-85) i često su u literaturi predstavljeni kao simbolički i ritualni činovi. Često se radi o grandioznim i spektakularnim događajima s iznimno velikom medijskom pratnjom i tisućama ljudi u publici. Zbog visoke gledanosti, svečana otvaranja su u pravilu pomno isplanirana. Organizacijski odbor zemlje-domaćina izabire elemente i simbole koje će predstaviti svijetu kao one koji su svojstveni toj zemlji i koji dostojno prezentiraju kulturu i ideologiju te zemlje. Ta svečanost mora, međutim, također sadržavati univerzalan sadržaj koji je razumljiv u svim kulturama na svijetu jer je ipak ciljana publika ona međunarodna (Puijk 1999:102). Upravo zato je taj događaj pogodan kontekst za oblikovanje slike o zemlji-domaćinu *na van*, kada *cijeli svijet* može vidjeti tu sliku. To je jedinstvena i rijetka prilika koju zemlja-domaćin može iskoristiti u svrhu samopromocije. Stoga se iz analize događanja može iščitati koje su to poruke koje zemlja-domaćin želi prenijeti svijetu i kakav dojam o sebi želi oblikovati. To je i prilika za međunarodne sportske organizacije da predstave i utvrde ideologiju stvorenu oko određenih sportskih događanja. Zato su neizostavni elementi svake ceremonije otvorenja simboli i rituali svojstveni za tu vrstu događanja (paljenje baklje, zakletve, defile svih sportaša).

U programu svečanog otvaranja Univerzijade '87 sudjelovalo je 12 500 učenika iz škola i obrazovnih centara Zagreba i okolice, dok je u publici na tribinama stadiona u Maksimiru sjedilo oko 50 000 gledatelja. Redatelj tog spektakla je bio kazališni redatelj Paolo Magelli, a organizacija je bila prepuštena Nikši Župi koji je bio radnik Sektora za kulturu unutar Organizacijskog komiteta. Višesatno otvorenje su obilježile razne predstave i koreografije. Neke su bile u obliku sletova koje je Jugoslavija često organizirala u velikim predstavama i svečanostima političkog predznaka. Izvođači tih koreografija su bili razni glumci i plesači iz cijele Jugoslavije te velik broj učenika. Kostimi su bili šareni, a atmosfera je bila razigrana i vesela. Uključivanjem brojne djece u program otvorenja gradila se simbolična slika o svijetu mladih, naglasak je bio na mladosti i svemu što ona nosi sa sobom – vitalnost, živost, radost, razigranost, toleranciju. Spektakl je obogatio nastup padobranaca iz zrakoplovnih klubova Zagreba, Rijeke i Tuzle te nebeski nastup akrobatske zrakoplovne grupe *Leteće zvijezde* Jugoslavenske narodne armije koji se može protumačiti i kao

²⁸ Sama ceremonija otvorenja Univerzijade '87 je podložna detaljnijoj analizi koja bi zahtijevala zasebno poglavlje u tu svrhu. Međutim, zbog nedostupnosti građe potrebne za detaljnu analizu (prvenstveno, snimke cijele ceremonije otvorenja), otvorenje je predstavljeno analizom medijskih napisa o otvorenju i sažete snimke otvorenja dostupnom na Youtubeu (<https://www.youtube.com/watch?v=rCI2aDF3UIA>).

demonstraciju jugoslavenskih vojnih mogućnosti. Potreba da se predstavi nešto univerzalno, cijelom svijetu prepoznatljivo i istovremeno nešto karakteristično za zemlju-organizatora vidljiva je u odabiru glazbe i predstavljenih simbola. Pojam *simboli* se u ovom kontekstu odnose na materijalne elemente (nošnje, predmeti poput šestinskih kišobrana i šešira), glazbu te vizualne slike i znakovi (licitarsko srce, zagrebački grb) koji aktiviraju određene ideje, značenja i osjećaje kod publike. Primjerice, osjećaj domoljublja ili ponosa prilikom izvedbi himna. Osim studentske himne *Gaudeamus Igitur* (koja je himna Univerzijade), izvedene su i jugoslavenska i hrvatska himna²⁹, a ostali program su popratile poznate svjetske skladbe poput *Turskog marša* Wolfganga Amadeusa Mozarta i koračnice iz *Aide* Giuseppea Verdija, ali i skladbe „domaćih“³⁰ autora poput Nikice Kalogjere, Vlade Vuzema, Igora Kuljerića, Josipa Štolcera-Slavenskog i Vlatka Stefanovskog. Uz simbole Univerzijade (logotip, maskota) na zastavama, dresovima i ostalim rekvizitima, na maksimirskom travnjaku su svoje mjesto pronašli simboli licitarskog srca, šestinski šeširi i kišobrani te zagrebački grb ispisan tijelima plesača na travnjaku. Orkestar Jugoslavenske narodne armije je svirao i poznate zagrebačke melodije: *Zagreb, Zagreb* i *Serbus dragi Zagreb moj*.

Slike 8 i 9. Licitarsko srce i grb grada Zagreba kao zagrebački simboli na ceremoniji otvaranja Univerzijade, 8. srpnja 1987. godine (Izvor: <http://tiny.cc/jkzfcz>, <http://tiny.cc/7izfcz>, pristup: 9.9.2019).

Uz tu zagrebačku simboliku je bila prisutna i ona jugoslavenska: trobojnice, zastave, koreografija *Plavi-bijeli-crveni* koja je okupila zagrebačke srednjoškolske učenike i

²⁹ Član Organizacijskog komiteta ističe kako je po prvi puta na javnom događanju izvedena i jugoslavenska i hrvatska himna.

³⁰ Uglavnom se radilo o hrvatskim skladateljima i glazbenicima, ali nezahvalno je napisati da se riječ „domaći“ u kontekstu ove ceremonije otvaranja odnosi na Hrvate, već se više odnosi na razliku između autora koji ne pripadaju jugoslavenskom kontekstu (primjerice, Giuseppe Verdi).

nastavnike. U kontekstu jugoslagenstva je vrijedno spomenuti i izvedbenu točku pod nazivom *Kolo zajedništva* u kojem su nastupala kulturno-umjetnička društva i folklorni ansambli iz raznih dijelova Jugoslavije (Priština, Skopje, Sarajevo, Pačevo, Valjevo, Ljubljana, Zagreb). S obzirom da je tu izvedbu i kostimografiju pripremio etnolog Ivan Ivančan, pretpostavljam da se radilo o evokaciji tradicijske kulture i predstavljanju kulturološke raznolikosti Jugoslavije.

Ispreplitanjem tri razine simbola (Univerzijada [svijet], Jugoslavija [država], Zagreb [grad]) se nastojala simbolički stvoriti atmosfera jednakosti: svi Zagrepčani su ujedno i Jugoslaveni, a svi Jugoslaveni su ujedno i stanovnici svijeta. Strategije ceremonije su, uporabom simboličkih kodova i ritualnih činova, težile k ostvarivanju stanja koje Victor Turner konceptualizira kao *communitas*, intenzivno iskustvo u kojem uobičajeni osjećaj hijerarhije unutar društva ustupa mjesto privremenom osjećaju zajedništva i jednakosti (Turner prema Byrne 1987:115). U tom se očituje ritualna moć te ceremonije, koji prepoznaju i brojni kazivači, a o će toj temi biti više riječi kasnije u radu.

Interkulturalnost događaja, kao najveće postignuće Univerzijade, isticali su i oni u poziciji moći prilikom otvaranja Univerzijade. Lazar Mojsov, predsjednik Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije otvorio je događaj riječima:

„Ponosan sam što su se ovdje, na jugoslavenskom tlu, u povodu održavanja 14. Univerzijade, zavijorile zastave 128 zemalja sa svih kontinenata. To je impresivan broj nacionalnih zastava koji, osim zasjedanja Generalne skupštine Ujedinjenih naroda, nikada nije viđen na jednom mjestu. Uzimamo to kao pozitivan znak jačanja povjerenja među narodima i njihove želje da zajednički gradimo svijet bolje i sigurnije sutrašnjice.“ („Za sve bolje sutrašnjice“)

Iz njegovih riječi se iščitava potreba za naglašavanjem da je Jugoslavija upravo ta zemlja koja je uspjela okupiti toliki broj zemalja na istom mjestu, što bi trebalo ostavljati dojam da je Jugoslavija sigurna, otvorena i slobodna zemlja. Ostatak citata je uklopljen u humanističku ideologiju Univerzijade: zajedništvo, bolje sutra, sigurnost. Mediji su preuzeli taj narativ pa se pisalo da tijekom otvaranja Univerzijade, „zemlje svijeta zajedno koračaju, ruku po ruku, zaboravlja se blokovska podvojenost, ideološke, vjerske i tko zna kakve razmirice“.³¹

Svečanost otvaranja i svim događajima organiziranima za inozemne goste nastojala se stvoriti, atrakcijska osnovica koja bi privlačila ljude iz cijelog svijeta u Zagreb i Jugoslaviju

³¹ *Vjesnik*, 9.VII.1987.

(usp. Byrne 1987:115) i učinila ih „centrom svijeta“, barem tijekom održavanja festivala. U skladu s time se u medijima promovirala avionska kompanija *Air Yugoslavia* s direktnim letovima do Zagreba te razni turistički paketi s uključenim izletima do Kumrovcu, Plitvičkih jezera ili neke druge destinacije. U cilju ostavljanja dobrog dojma Zagreba i Jugoslavije na strane posjetitelje, tijekom Univerzijade je obnovljen Autobusni i Željeznički kolodvor te zagrebački aerodrom, a ulagalo se i u hotelijerstvo. S obzirom da je najavljen dolazak mnogih visokih dužnosnika iz inozemstva i Federacije, sponzora i donatora, Zagreb je dobio tri nova hotela (*Holiday, Hotel i Panorama*).

Značaj Univerzijade se, osim u sportskom i građevinskom kontekstu, ogledao u stvaranju političkih poruka koje su, putem medijske propagande i organizacije raznih događaja međunarodnog karaktera, oblikovale sliku o Jugoslaviji, kao zemlji stabilnosti, tolerancije i tehnološkog napretka. Treba istaknuti kako je ta simbolička slika o Jugoslaviji oblikovana i na nacionalnoj razini jer se putem medija prenosila poruka o Univerzijadi kao rezultatu politike, načina tržišnog upravljanja, zajedničkog rada i solidarnosti među državama članicama i samim državljanima SFRJ³², kao plod „bratstva i jedinstva“ naroda Jugoslavije. Ta slika se oblikovala uglavnom preslikavajući ideološki diskurs o Univerzijadi na samu zemlju-domaćin tog događaja. Proces oblikovanja imidža SFRJ je najvidljiviji prilikom svečanosti otvaranja Univerzijade gdje se preplitanjem simbolike grada i zemlje-domaćina, kao i same Univerzijade stvorio osjećaj zajedništva. Realizacija programa te ceremonije, kao i sam njen sadržaj, također je omogućio odašiljanje poruke drugim državama o Jugoslaviji kao sigurnoj, sposobnoj, moćnoj zemlji koja poštuje i promovira vrijednosti interkulturalnosti, jednakosti, napretka, mira i tolerancije.

³² U intervjuu za *Vjesnik* uoči Univerzijade, Josip Vrhovac je iskoristio medijski prostor da istakne uspješnost Jugoslavije u „nastojanju da se u svim sredinama Univerzijada prikaže kao zajednička stvar“ (unatoč „suvišnoj skepsi“) i kako je uspješna organizacija te manifestacije zapravo dokaz kako jugoslavenski sustav „samoupravljanja i efikasnosti nisu u proturječnosti“ te kako nije „nemoguće doći do više jedinstvenosti jugoslavenskog tržišta i poslovne kooperacije radnih organizacija iz svih krajeva zemlje“ (Pavić 1987).

3. Nastajanje festivalskog grada: „Zag, Zag, Zagi za Zagreb, bolji i veći!“³³

Uz predstavljanje Univerzijade kao jugoslavenskog projekta i stvaranje pozitivne slike o Jugoslaviji na međunarodnoj i nacionalnoj pozornici, organizacija Univerzijade je imala i dodatnu dimenziju koja se očitovala u odnosu festivala i grada-domaćina, Univerzijade i Zagreba. Univerzijada je, uz Zagreb, imala još osam manjih gradova-domaćina. Međutim, u ovom radu ću analizirati utjecaj Univerzijade na grad Zagreb.

Himna zagrebačke Univerzijade sadrži stihove „Zag, Zag, Zagi za Zagreb, za svijet! (...) Za Zagreb, bolji i veći“. Riječi te pjesme upućuju, između ostalog, i na vrijednost Univerzijade (materijalizirane u liku maskote, vjeverice Zagija) za grad Zagreb. Iz promišljanja značenja i utjecaja Univerzijade na Zagreb proizlazi sljedeće istraživačko pitanje: kako se Univerzijadom (re)konstruirao identitet grada, a ujedno i materijalno restrukturirao Zagreb? U skladu s tim pitanjem ću u ovom poglavlju prikazati procese kojima se Zagreb stvarao kao festivalski grad. Taj pojam u ovom kontekstu predstavlja *drugačiji grad* koji se tvori djelomično fizičkim intervencijama povodom festivala, a djelomično nesvakidašnjim festivalskim iskustvom i načinima življenja njegovih posjetitelja, ali i samih stanovnika toga grada (Kelemen i Škrbić Alempijević 2012:17). U ovom ću radu nastajanje Zagreba kao festivalskog grada prikazati na temelju analize popratnih kulturnih događanja: festivala, koncerata, radionica, izložbi i umjetničkih intervencija u prostoru određenih gradskim kulturnim programom Univerzijade. Također ću u tom kontekstu analizirati tvorbu medijskog diskursa o Zagrebu tijekom Univerzijade i naracije kazivača o festivalskom gradu, zasnovane na autobiografskom sjećanju na taj događaj.

U navedenom shvaćanju festivalskog grada se ogledaju temeljne perspektive kulturnoantropološkog promišljanja mjesta i prostora. Kulturna antropologinja mjesta i prostora Setha Low, pozivajući se na radove Henrija Lefebvrea, promišlja prostor kao društveni konstrukt čija analiza omogućuje promišljanje procesa kojima se kultura oprostora (2014:35). Za kulturnoantropološko istraživanje „oprostorene kulture“ i društvenih iskustava i praksi u prostoru, potrebno je krenuti od dvije teoretske postavke. Prva se odnosi na proces „*tzv. proizvodnje prostora*“, a uključuje društvene, gospodarske, ideološke,

³³ Riječi himne Univerzijade '87 *Zag, Zag, Zagi*.

tehnološke čimbenike koji utječu na materijalno oblikovanje prostora“ (Low 2006 [1999] prema Čapo i Gulin Zrnić 2011:30). Primjerice, određena politička elita na poziciji moći ili pak ekonomsko stanje i tehničke mogućnosti određenog grada ili zemlje mogu utjecati na to kako će se prostor fizički oblikovati. Druga perspektiva ističe „fenomenološko i subjektivno iskustvo prostora, tzv. *društvena konstrukcija prostora*, odnosno transformaciju prostora ljudskim društvenim razmjenama, sjećanjima, predodžbama i svakodnevnim korištenjem materijalnog okružja, odnosno radnjama koje nose simboličko značenje“ (ibid.). Pod društvenom proizvodnjom prostora podrazumijevam kontrolirano „stvaranje identiteta prostora *odozgo* (stvaranje „krajolika moći“)“ (ibid.) unaprijed osmišljenim projektima, a proces društvene konstrukcije prostora uključuje transformacije tog prostora „odozdo“ njegovim svakodnevnim korištenjem i konzumacijom (ibid.).

Na proces stvaranja Zagreba kao festivalskog grada ću gledati kao na međudjelovanje ta dva navedena procesa i u skladu s tim podijeliti ovo poglavlje na nekoliko dijelova. U prvom ću prikazati proces proizvodnje prostora, odnosno kulturnopolitičku strategiju koja je dovela do materijalnog oblikovanja grada. To se odnosi na gradske i sportske infrastrukturne intervencije u Zagrebu povodom Univerzijade. Zatim ću u daljnjim potpoglavljima predstaviti kako su se kroz kulturni program, medijski diskurs i autobiografska sjećanja različitih aktera, mojih sugovornika, upisivala značenja i iskustva u materijalno transformiran grad.³⁴

3.1. Društvena proizvodnja sportskog i modernog grada

U ovom potpoglavljju ću izložiti kulturnopolitičku strategiju proizvodnje prostora grada Zagreba tijekom Univerzijade. Intervencija je bilo mnogo i zahvaćale su sportsku i gradsku infrastrukturu grada Zagreba, a činjenica da se u njih utrošilo mnogo novaca ih je činilo pomalo kontroverznima zbog loše financijske situacije u Jugoslaviji. Iz tih razloga su mediji budnim okom pratili i gradili diskurs o tome što i kako se u Zagrebu gradi.

Kazivanja organizatora upućuju na to da su bili svjesni da će održavanje velike manifestacije poput Univerzijade donijeti gradu određen infrastrukturni razvoj i izgradnju mnogih sportskih objekata. Ti akteri napominju kako je, s obzirom na povijesne okolnosti u

³⁴ Taj proces konstrukcije grada kroz društvenu interakciju bi bilo najlakše prikazati njihovim praćenjem i bilježenjem. S obzirom da je to nemoguće, ovdje ću se osloniti na upisivanje autobiografskog sjećanja na Univerzijadu u prostor grada.

Jugoslaviji navedene u prethodnom poglavlju, Univerzijada bila zadnja prilika da se na nivou SFRJ uloži u razvoj Zagreba. Član Organizacijskog komiteta je u kazivanju istaknuo kako:

„je u Zagrebu [bila] katastrofalna situacija sa sportskom infrastrukturom. Na Šalati je rasla trava iz bazena, Jarun nije postojao, vaterpolisti Mladosti su morali igrati u Ljubljani i, kad su radili onaj zimski bazen kod Doma sportova, onda su ga napravili preplitko pa se nije mogao igrati vaterpolo.“ (iz intervjua, prosinac 2018.)

Drugi član Organizacijskog komiteta je pak naglasio kako smještajni kapacitet nije bio dovoljan za broj natjecatelja i gostiju te su bile potrebne smještajne infrastrukturne promjene.

U cilju društvene proizvodnje prostora, u travnju 1984. godine je na Skupštini grada Zagreba usvojen tzv. *Program Univerzijade* (Zekić 2007:300-301). On se sastojao od programa uređenja grada kojeg je donijela Skupština grada Zagreba te *Programa adaptacije i izgradnje objekata sporta i smještaja u gradu Zagrebu*, kojeg je objavio Organizacijski komitet Univerzijade '87. Potonji program je imao za cilj grad Zagreb oblikovati i predstaviti svijetu kao sportski grad. Pod tim pojmom podrazumijevamo grad gdje sve sportske natjecateljske discipline imaju svoje prikladno mjesto održavanja i grad koji je u mogućnosti ugostiti velike sportske događaje i njihove natjecatelje. Zagreb se također trebao predstaviti kao grad koji u svojoj svakodnevnici njeguje zajedničke vrijednosti s ideologijom Univerzijade, a to je, između ostalog, i sport. Stoga se brzo krenulo u obnovu starih sportskih centara i izgradnju potpuno nove sportske infrastrukture poput Košarkaškog centra Zagreb (danas KD Dražen Petrović), Rekreativno-sportskog centra Jarun, Plivačkog vaterpolo centra Mladost, Doma sportova, Doma odbojke, Kineziološkog fakulteta, stadiona NK Zagreb itd. Također su se adaptirali studentski domovi Cvjetno naselje i Stjepan Radić na Savi kako bi se uspješno ugostili svi natjecatelji Univerzijade.

Predstavljanje Zagreba kao sportskog grada stranim natjecateljima, političarima i ostalim gostima dakako nije bilo dovoljno. Čelnici Zagreba i Univerzijade su imali u planu također oblikovati sliku „sređenog“, modernog i funkcionalnog grada. Tako je u sklopu programa uređenja grada obnovljeno stotinjak fasada u centru Zagreba, tramvajska pruga je produžena do Vrbanja, a dovršen je i tramvajski prsten u Novom Zagrebu. U neke projekte su se tada uključili i drugi akteri koji nisu bili povezani s organizacijom Univerzijade. Primjerice, neke radove na objektima u gradu financirale su Samoupravne interesne zajednice (SIZ) za stanovanje zagrebačkih općina, odnosno Udružena samoupravna interesna zajednica (USIZ) za kulturu (Zekić 2007:309) putem poslova sklopljenim s raznim građevinskim tvrtkama.

Glavna intervencija se odnosila na adaptaciju Trga bana Jelačića, odnosno tadašnjeg Trga Republike.³⁵ „Prema projektu arhitekata M. Kranjca, B. Siladžina i B. Šerbetića, gradsko se središte pretvorilo u veliku pješačku zonu [asfalt je zamijenjen granitnim pločama i kvadratima, op. KT], obnovljena su pročelja većine zgrada, a na Trg Republike vraćen je i zdenac Manduševac“ (Alujević et al. 2006:454). Obnova glavnog gradskog trga je zanimljiva na simboličkoj razini imamo li na umu važnu ulogu tog javnog prostora u resemantizacijama i reaktualizacijama povijesnih tradicija (usp. Rihtman-Auguštin 2000:61-98), kao da je obnovom glavnog javnog prostora posebno istaknuta važnost sportskog događaja za Zagreb i Hrvatsku. U tom kontekstu je vrijedan i medijski narativ objavljen u hrvatskoj novini, *Vjesniku*, koji je pratio obnovu trga: „Glavni grad SR Hrvatske opet je dobio svoj glavni i slavni trg, (...) novoosvojeni *Forum Zagrebiensis*“.³⁶ Konstrukcija „ponovno vraćen i osvojen trg“ se isprepliće s naracijom jednog člana Organizacijskog komiteta o početku renovacije trga koja je počela usred noći, bez građevinskih dozvola, kao svojevrsni čin otpora i odgovor na inertnost gradskih čelnika. Taj čin je simbolički važan jer svjedoči političkim „igrama moći“ oko prostora. Pritom je moćan onaj koji odlučuje o procesu urbanog oblikovanja, koji ima „moć nad mjestom“ (Čapo i Gulin Zrnić 2011:31). U ovom slučaju je to nesumnjivo bio Organizacijski komitet Univerzijade zbog podrške na državnoj razini.

Slika 10. Trg Republike prije preuređenja povodom Univerzijade (izvor: <http://tiny.cc/oe1fcz>, pristup: 9.9.2019)

³⁵ Trg je svečano otvoren 3. i 4. srpnja 1987. manifestacijom *Zagrepcani Zagrebu* u kojoj su sudjelovali mnogi hrvatski i jugoslavenski izvođači te ansambl *Lado* (J.Ši 1987).

³⁶ Mimica 1987

Slika 11. Uređenje Trga Republike (izvor:<http://tiny.cc/6j1fcz>, pristup: 9.9.2019)

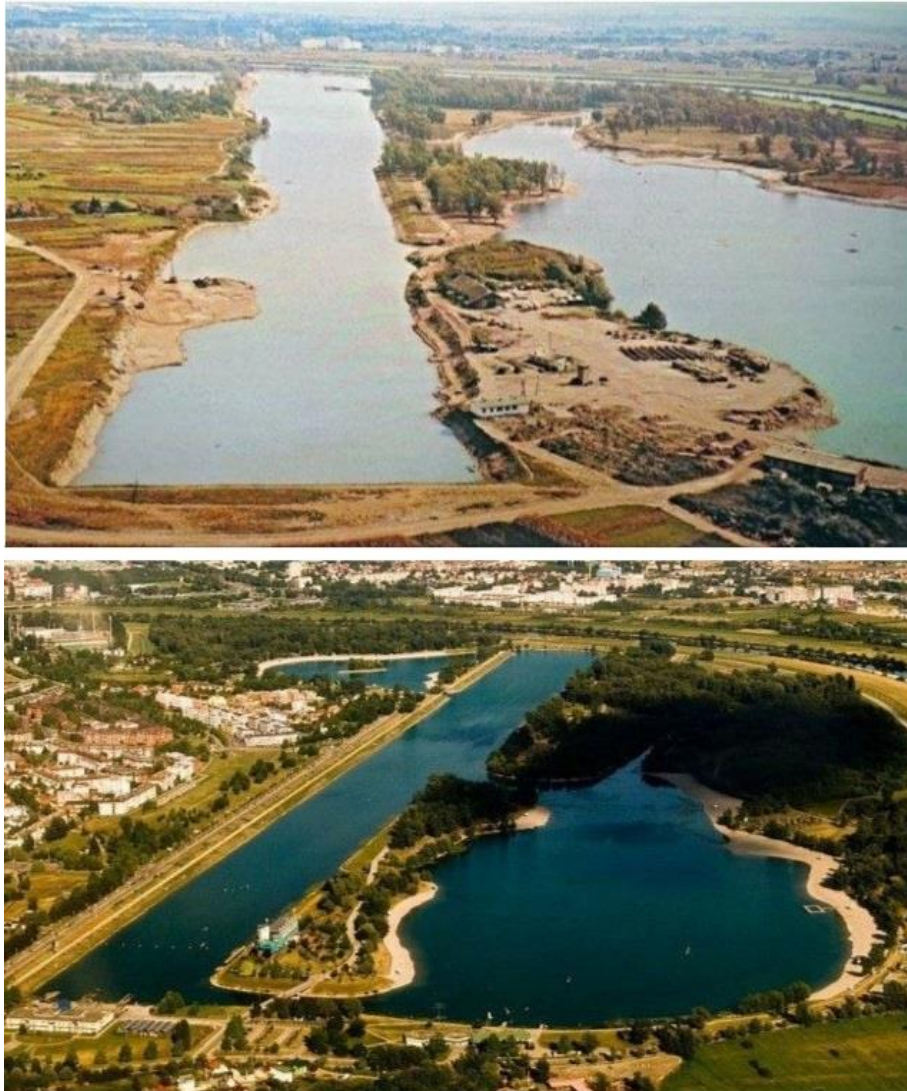
Usljed priprema za Univerzijadu u trajanju od dvije godine, poduzeti građevinski zahvati su zasigurno mnoge građane i oštetili – srušili njihove domove ili ugrozili radna mjesta kako bi na njihovom mjestu niknule nove dvorane i građevine.³⁷ Zanemarivanje i izostanak problematiziranja tog segmenta intenzivne gradnje u Zagrebu povodom Univerzijade u medijima odraz su političkih i ideoloških okolnosti njene organizacije. Kao gradski i državni projekt, on je bio u interesu vladajućih koji su stvarali svoj „krajolik moći“ ne propitujući opravdanost svih njegovih mjesta te stavljajući u drugi plan interese pojedinih građana.

Proces produkcije festivala je podrazumijevao sve navedene infrastrukturne promjene i građevinske zahvate koji su utjecali na stvaranje reprezentativne slike Zagreba kao sportskog, funkcionalnog, modernog i naprednog grada. Iz tog je razloga većina sagrađenih objekata bila za ono vrijeme impresivni iskaz tehnoloških i građevinskih dostignuća

³⁷ O tome progovara član Organizacijskog komiteta u kontekstu izgradnje Košarkaške dvorane Dražen Petrović: „I zadnji čas, kad je Kožarska škola već bila skoro prodana, a Porodica i domaćinstvo likvidirano, kad je Saranović došao s bagerima, tam je na uglu bila slastičarna, on nije ni kremšnite stigao povaditi već su mu to bageri [raskopali], takvim se tempom radilo.“ (iz intervjua, prosinac 2018.)

A u tom kontekstu je zanimljiv i novinski članak objavljen 2011. godine o Romima koji su zbog Univerzijade '87 deportirani u Istru (<https://cutt.ly/5wSusWZ>, pristup 18.8.2019.).

Jugoslavije. Primjerice, izgrađeni Cibonin toranj se isticao svojom visinom³⁸ koja je promijenila vizuru Zagreba, kao i modernim materijalom fasade (tamni čelik, crni granit i reflektivno staklo). Također se u ono vrijeme nije mnogo gradova moglo pohvaliti veslačkom regatnom stazom kakvu je imao novosagrađeni Rekreacijsko-sportski centar Jarun.

Slika 12. Jarun prije i nakon Univerzijade '87 (izvori: <http://tiny.cc/lv1fcz>, <http://tiny.cc/0y1fcz>)

Izgradnja novih gradskih i sportskih objekata, kao i svi ostali građevinski zahvati, bili su platforma i temelj gradnje novog identiteta grada „odozgo“. Komplementarni proces koji je nadopunjavao taj temelj se odvijao „odozdo“, upisivanjem raznih značenja i tvorbom diskursa

³⁸ 1987. godine je Cibonin toranj s 92 metara visine bio treća zagrebačka građevina po visini, nakon Zagrebačke katedrale i Zagrepčanke

oko tih prostora te društvenim interakcijama vezanim uz te prostore. O tom procesu tzv. „društvene konstrukcije prostora“ će biti riječi u sljedećim potpoglavljima.

3.2. Univerzijada kao mjesto stvaranja kulture

Stvaranje društvenih praksi i interakcija odvijanjem kulturno-zabavnog sadržaja u javnom prostoru grada i raznim institucijama rezultira oblikovanjem fluidnih i konstantno postajućih identiteta (Čapo i Gulin Zrnić 2011:31). U svrhu prikazivanja tih identiteta, odnosno identifikacijskih strategija Univerzijade u ovom potpoglavlju donosimo analizu promotivnog teksta o Zagrebu objavljenog u službenom vodiču Univerzijade³⁹ te analizu kulturnih događanja koja su osmišljena kao popratni sadržaj tijekom Univerzijade. U tom kontekstu shvaćam Univerzijadu kao mjesto stvaranja kulture i propitujem mehanizme njezine tvorbe.⁴⁰ U ovom ću se poglavlju baviti pitanjima: kakva se kultura stvarala tijekom Univerzijade i tko ju je određivao?

Unatoč prvenstveno sportskom karakteru Univerzijade, smatram da sadržajno bogati kulturni program organiziran povodom tog događaja upućuje na to da Univerzijada kao festival ima neke elemente umjetničkih i uličnih festivala koji nisu inherentni organizaciji njenog sportskog dijela, ali su i dalje neizostavan dio društvenog konteksta njenog oblikovanja. Također je nemoguće podijeliti sudionike festivala na sportske natjecatelje i one koji su pohodili kulturna događanja; često su i sami natjecatelji postajali publika, a neki pojedinci koji nisu prisustvovali nijednom sportskom natjecanju su bili ujedno i izvođači na nekoj popratnoj kulturnoj manifestaciji. Količina tih događanja, kao i činjenica da je nemoguće odijeliti aktere tih svih događanja, čini analizu svih društvenih praksi prilikom Univerzijade izuzetno zahtjevnom, pogotovo s obzirom na to da se one ne mogu zahvatiti u vrijeme njihova odvijanja. Stoga ću se u ovom poglavlju zadržati na analizi kulturnog programa kakav su zamislili i osmislili organizatori. Organizacijom raznovrsnih događanja se Zagreb predstavljao kao dinamičan grad, kao grad koji svim svojim gostima može ponuditi niz slobodnih aktivnosti na izbor. Tako su za ljubitelje biljnog i životinjskog svijeta povodom Univerzijade obnovljeni Botanički i Zoološki vrt te je održana manifestacija Međunarodni sajam cvijeća. Popratni kulturni program bio je podijeljen na dva dijela. Organizacijski komitet je organizirao ceremoniju otvaranja i zatvaranja igara, kulturno-zabavni program u sportskim selima te kulturni program za visoke goste i uzvanike. Drugi dio programa se odnosio na gradski program kulture, kojeg je financirala i organizirala Skupštine grada i Gradski odbor za prosvjetu, kulturu i znanost (Zekić 2007:302).

³⁹ Radi se o službenom vodiču pod nazivom *Dobro došli, Zagreb '87* je objavljen u izdanju Univerzijada '87, a prodavao se uz novine *Večernji list*.

⁴⁰ Kelemen i Škrbić Alempijević definiraju festivale, između ostalog, kao „mjesto stvaranja kulture“ (2012:11).

S jedne strane je gradski program kulture nastojao predstaviti Zagreb kao „bogato intelektualno i kulturno središte“, kako je istaknuto u službenom vodiču Univerzijade, koji cijeni sve vrste tzv. visoke umjetnosti.⁴¹ U vezi s tim se u tom vodiču ističe kako je Zagreb sveučilišni grad, sjedište Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti i Jugoslavenskog leksikografskog zavoda. On je, prema tom diskursu, u svim razdobljima imao svoje istaknute umjetnike, pjesnike i slikare. Pritom se spominju zagrebačka imena umjetnika poznatih i na svjetskoj pozornici: Milka Trnina, Antun Gustav Matoš, Miroslav Krleža, Ivo Pogorelić, Branko Gavella... Obnovom muzeja Mimara s djelima poznatih svjetskih slikara, koncertne dvorane Lisinski, kazališta Kerempuh i Zagrebačkog kazališta mladih te nizom novopostavljenih izložbi u gradskim galerijama i muzejima, Univerzijada je poslužila kao platforma za stvaranje i reproduciranje raznih umjetničkih djela čime je pridonijela oblikovanju slike grada kulture i visoke umjetnosti.

S druge strane su autori programa nastojali predstaviti Zagreb kao mladenački i moderan grad. Oko sintagme *moderan grad* se u medijima gradio diskurs koji je upućivao na grad koji je dinamičan, otvoren i, u skladu s tim, kozmopolitski. U medijima je takav moderan grad predstavljen i kao *europski grad*. Takav grad je mjesto stvaranja popularne i urbane kulture koju karakterizira izvedbenost i koja se reproducira često u javnim prostorima, na ulicama i trgovima grada. U sklopu kulturnih događanja povodom Univerzijade je tako ostvareno niz umjetničkih intervencija u javnom prostoru. Primjerice, kazališna skupina *Histrion* je prvi put te godine na otvorenom izvela *Gričku vješticu* u obliku vanjske predstave. Javni prostor grada je tada postao i prostor za izlaganje suvremenog kiparstva koji je poslužio i za obnavljanje vizualnog dojma grada. Tako je u sklopu akcije *Mladi kipari za Univerzijadu '87*⁴² povodom adaptacije Sportskog parka Mladost 1987. godine nastao i Park skulptura Mladost. Osim šest skulptura postavljenih u Parku Mladost, sedma je postavljena u sklopu novootvorenog sportskog centra Cibona. Nekoliko skulptura je postavljeno na raznim lokacijama u gradu neovisno o toj akciji.⁴³ Pod koordinacijom Hrvatskog društva likovnih umjetnika Zagreb i na inicijativu umjetnika Borisa Demura i Antuna Krešića te Likovne kolonije ŽTP-a (današnji HŽ), vizualni identitet grada obogatilo je i otvaranje *Muzeja*

⁴¹Na pojam visoke umjetnosti se ovdje odnosim kao na kulturnu produkciju onih izvedbi koje se na području umjetničkog stvaralaštva smatraju najvrednijima na području klasične glazbe, likovne umjetnosti, kiparstva, kazališne umjetnosti.

⁴²Akciju je pokrenulo Hrvatsko društvo likovnih umjetnika Zagreb.

⁴³AKZ Dušana Džamonje na Autobusnom kolodvoru, Razlistanu formu Vojina Bakića u Gajevoj ulici, Igre vodom Luja Lozice i Košarkaša Stanka Jančića na Trgu sportova (Alujević et al. 2006:456).

svremenog murala, odnosno petsto metara oslikanog zida u Branimirovoj ulici, netom prije otvorenja Univerzijade.

U kontekstu tih akcija se može ustvrditi kako je Univerzijada bila mjesto stvaranja ulične i javne umjetnosti i promocije mladih umjetnika, što se uklapa u diskurs o modernom i mladenačkom gradu.

Slika 13. Simbolička skulptura pod nazivom *Ekološki cvijet* postavljena na zagrebačkoj Trešnjevci povodom Univerzijade (izvor: <http://tiny.cc/vv2fcz>, pristup: 9.9.2019)

Gradnji predodžbi o mladenaštvu i kozmopolitizmu Zagreba je zasigurno pridonijelo i istovremeno, prvo održavanje međunarodnog festivala kazališta *EUROKAZ* s više od trideset predstava eksperimentalnog kazališta. U kontekstu kozmopolitizma je zanimljivo spomenuti i 22. Međunarodnu smotru folklora sa svakodnevnim nastupima iz 14 različitih zemalja svijeta koja je datum svog održavanja prilagodila terminu održavanja Univerzijade. Usto treba spomenuti aktualizaciju i evokaciju tradicijske kulture putem glazbenih radionica folklornih plesova i prezentacija slavonske i dalmatinske kuhinje koje su se također odvijale u javnom prostoru grada, na trgu Gradec.

Premda one organizacijski nisu povezane sa samom Univerzijadom, održavanje nabrojanih manifestacija se uklapalo u dominantni narativ o Univerzijadi koja je, osim sporta, promovirala mladost i interkulturalnost, kako stoji u sloganu *Svijet mladih za svijet mira*. I

EUROKAZ i *Smotra* su međunarodnog karaktera, a s Univerzijadom ih povezuje i izvedbenost (gluma, ples).

U zaključku ovog potpoglavlja ističem kako je važan dio organizacije Univerzijade bio vezan uz osmišljavanje popratnih kulturnih događanja koja su, primjerice, za jednog člana Organizacijskog komiteta bila prioritarna.⁴⁴ Upravo su organizatori Univerzijade, kao i čelnici grada zaduženi za kulturu, osmišljavanjem kulturnih programa određivali koja će se to kultura definirati i stvarati u gradskom prostoru. Taj program je iskorišten kao sredstvo da se grad predstavi kao dinamičan, mladenački i kozmopolitski, a istovremeno i kao grad visoke umjetnosti. U skladu s tim, Univerzijada je bila mjesto stvaranja popularne i urbane kulture kroz nove načine korištenja javnih prostora, a istovremeno i visokoumjetničke reprodukcije putem niza kazališnih predstava, koncerata klasične glazbe i otvorenih izložbi u galerijama i muzejima.

3.3. Analiza medijskog diskursa: „zagrebačku Trnoružicu je poljubil princ Zagi!“⁴⁵

Brojni su građevinski pothvati i kulturna događanja organizirana povodom Univerzijade predstavljali neprestani predmet medijskog interesa. Analizom medijskog diskursa iz srpnja 1987. godine u dnevnim novinama *Vjesnik* i *Borba* ću djelomično rasvijetliti proces konstrukcije prostora utoliko što tvorbu tog diskursa shvaćam kao postupak unošenja značenja u materijalno oblikovan grad. Naslov ovog potpoglavlja upućuje na to kako su mediji uglavnom gradili kontrastni diskurs o Zagrebu prije i poslije Univerzijade, kao o uspavanoj ljepotici koja je dočekala svog princa u obliku Univerzijade. Usto se metaforična sintagma „uspavana ljepotica“ odnosila na Zagreb kao grad s neaktualiziranim potencijalom.

O Univerzijadi se stoga pisalo kao o „događaju koji je promijenio Zagreb“.⁴⁶ Veličanjem izgleda transformiranog grada i „novog“ života građana Zagreba se u analiziranim medijima uspostavljao diskurs kontrasta između Zagreba prije i poslije Univerzijade. „Prijašnji“ Zagreb je u medijima predstavljan kao statičan grad s „viktorijanski strogim“⁴⁷

⁴⁴ „Univerzijada je za mene prvo kulturni čin i uz sportske priredbe mi smo u prvi plan uvijek stavljali kulturne događaje...” (Pezo prema Zekić 2007:302).

⁴⁵ *Vjesnik*, srpanj 1987.

⁴⁶ Naslov članka, *Borba*, 21.VII.1987.

⁴⁷ *Mimica* 1987

radnim vremenom te „kao zasebno carstvo i tihe vučje jame purgera, glembajevštine i isključivosti“⁴⁸, kao simbol malograđanštine neprihvatljive u svijetu socijalizma.⁴⁹

Odnos medijskog diskursa prema zagrebačkoj „**metamorfozi**“⁵⁰ se može iščitati iz šaljive povijesne priče u obliku kratkog stripa o Zagrebu u kojem je „bilo tužno, sivo i zmazano puno godina. A onda je zagrebačku Trnoružicu poljubio princ Zagi. Joj dečki, da ga sad Manda vidi!“.⁵¹

„Pomlađeni“ Zagreb u diskursu medija odgovara definiciji festivalskog grada – na njega se gleda drugim očima i pruža nov način življenja gostima i svojim stanovnicima. Piše se kako „su Zagrebčani učinili da i oni koji svoji grad dobro poznaju ostaju zbunjeni pred promjenama na koji su naišli“⁵², a jedan članak nosi naziv: „Ljepotu grada otkrila Univerzijada“, kao da dotad nitko nije bio svjestan ljepote njegovih ulica, trgova, parkova. Na taj diskurs o ponovnom otkrivanju grada se nadovezuje diskurs o novostvorenom i zadovoljavajućem osjećaju vezanom uz život u Zagrebu. Novinari u člancima taj segment nazivaju „**duhovnim životom grada**“ ili „duhom Zagreba“. O Univerzijadi se također piše kao o „intimnoj svečanosti pomlađenog Zagreba“.⁵³ Odnos grad-domaćin, odnosno zajednica njegovih građana i festivala se u medijima gleda kao recipročan odnos: Univerzijada je Zagrebu omogućila infrastrukturne promjene (nužno potrebne u očima medija), a Zagreb, odnosno Zagrebčani su korištenjem prostora stvorenima tim infrastrukturnim promjenama oživjeli „duhovni život“ koji je doprinio otvorenoj atmosferi tolerancije i zajedništva tijekom Univerzijade. Tako se gradi diskurs o gotovo intimnom odnosu Univerzijade i Zagreba, uz istovremenu medijsku promociju „Jugoslavije kao domaćina svijeta“ koju sam istaknula u prethodnom poglavlju. Slijedom navedenog, mogu ustvrditi kako je na neki način medijski diskurs također bio podijeljen na dva procesa stvaranja festivalskog grada, dvije perspektive stvaranja i konzumacije prostora analogne društvenoj proizvodnji i društvenoj produkciji prostora.

⁴⁸ Braut 1987

⁴⁹ Čedo Grbić, društveno-politički radnik SR Hrvatske i narodni heroj Jugoslavije, piše u članku *Samoupravljanje i država u razvoju socijalističkog samoupravnog sistema u Jugoslavije* kako je upravo ta malograđanština „saveznik svakome tko koristi nacionalne osjećaje protiv interesa radničke klase“ (1975:102) i „radnog naroda“ kao temeljnog subjekta socijalnih odnosa u Jugoslaviji (Papić 1994:11).

⁵⁰ Tijanić 1987

⁵¹ *Vjesnik*, srpanj 1987.

⁵² „Događaj koji je promijenio Zagreb“

⁵³ „Zagrebački svjetski događaj“

Slika 14. Strip *Pero* Ota Reisingera koji se objavljivao u *Vjesniku* na šaljiv način tematizira „novi život“ građana u Zagrebu (izvor: <http://tiny.cc/km3fcz>, pristup: 9.9.2019).

Uz „duhovni život“ i „procvat“ *lajtmotivi* mnogih članaka su u kontekstu Zagreba tijekom Univerzijade i atributi „velegrad“⁵⁴ i „europski“. Taj je diskurs pak upućivao na to da je Zagreb, kao preporođen grad i nova metropola, postajao sve više *europski*, što je u

⁵⁴„Možda su i zato šetnje ulicama do sitnih noćnih sati (kao da se sutra ne mora na posao), ili okupljane ispod sata točno u ponoć, postale nepisane discipline Univerzijade, u kojima godine i indeks nisu važni. Grad je procvjetao, ne samo zbog sedam tisuća sportaša (...) već i zbog svojih građana, koji kao da su ponovno, s nadolaskom Univerzijade, otkrili ljepotu grada u kojem žive i potrebu da se sretnu na Trgu Republike, Gornjem gradu, nekom od kafića ili knjižara, i druže“ („Ljepotu grada otkrila Univerzijada“).

imaginariju stanovništva i medija značilo tolerantniji i progresivniji. Zagreb su novinari dovodili u vezu s Europom i uspoređivali ga sa zapadnoeuropskim gradovima: „bila je to svečanost poput onih kad se Evropa pokloni Zagrebu“,⁵⁵ a obnovljeni Manduševac se uspoređivao s Fontanom di Trevi.⁵⁶ Taj diskurs se u tiskovinama iščitava suptilno, jugoslavenstvo Zagreba nije upitno, ali se ističe njegova pripadnost i sličnost velegradovima Europe i svijeta. Primjerice, riječi Stanka Stojčevića prilikom otvorenja novouređenog trga zaključuju kako je Zagreb „jugoslavenski u svom biću, a europski i svjetski po ugledu i značenju, otvoren svim ljudima dobrih namjera.“⁵⁷ Goran Milić je u svom članku napisao:

„Zagreb je sada, velikim dijelom zbog Univerzijade, grad svjetske razine. On je u Jugoslaviji superioran grad; nema kafića kao što ih ima Sarajevo, u njemu se kao u talijanskim gradovima, češće ispija kapučino s nogu, nema beogradske jednostavnosti i opuštenosti, ali ima svjetsku razinu gradskog doživljaja.“ (1987)

Iz ovog Milićevog napisa vidimo tvorbu diskursa o Zagrebu kao gradu posebnijem i zanimljivijem od ostalih gradova u Jugoslaviji, zahvaljujući Univerzijadi. Prema tom diskursu, on je sposoban pružiti svojim stanovnicima i gostima zadovoljavajuće iskustvo života u gradu, kao što to, prema mišljenju medija, jedan svjetski, *europski grad* može.

Smatram da se svi navedeni pozitivni segmenti tadašnjeg medijskog diskursa mogu iščitati iz članka pod naslovom „Zagi, dobri duh“ srpskog novinara Aleksandra Tijanića objavljenog u *Borbi*:

„Naime, bez obzira što zakoni velikih brojeva mogu da impresioniraju analitičare, promatrače, međutim, u stanje anesteziranosti dovodi **metamorfoza** Zagreba koji se u ovim igrama definitivno vraća u Europu. Nisu u pitanju objekti izgrađeni specijalno za ovu priliku. To su stvari koje svaki pristojan grad koji drži do sebe mora imati. Radi se prije svega o činjenici da su stanovnici Zagreba **ponovo otkrili** njegove ulice, trgove, terase, kafiće, obale i time srušili važeće **stereotype** po kojima Zagreb neće, ne može i ne umije da napravi išta značajno. Ni za sebe, ni za svoje goste. Danas, međutim, ovaj grad izgleda kao božićno drveće. Bez obzira što u mnogo čemu građevinski pothvati i *plombiranje* Zagreba više liče na **plastičnu operaciju** nego na prirodno izlječenje, više na kozmetiku nego na strukturalne promjene. Ove su imali **čarobni efekt** na ljude

⁵⁵ „Zagreb u zagrljaju zastava“

⁵⁶ Braut 1987

⁵⁷ „Zagreb je uvijek bio grad mladosti“

koji su samo prije dvadeset dana psovali Univerzijadu, preskačući rupe na Trgu Republike. To samo dokazuje kako nama malo treba da budemo sretni, nije u pitanju Univerzijada ili Olimpijada već činjenica da **ljudi otkrivaju, ponovo**, držati javnog kontakta, stavljati sebe u *izlog* na osvijetljenim trgovima, gdje prodavaonice i kafići rade do jutra, i na kojima pulsira **bilo svih socijalnih slojeva**.“ (Tijanić 1987)

Iz ovog se citata vidi već spomenuti diskurs o zagrebačkoj transformaciji i o tome kako stanovnici „ponovno otkrivaju“ svoj grad, istražuju ga i gledaju novim, znatiželjnim očima i kako je to najveći značaj, simbolička vrijednost Univerzijade. Tijanić ističe također značaj Univerzijade u rušenju stereotipa o Zagrebu u kojem se, zbog nedostatka volje i sposobnosti, nikad ne događa ništa značajno. Nadalje se, kao i u drugim novinskim člancima, ističe obogaćivanje života u javnom prostoru grada društvenim interakcijama uzrokovanih raznim društvenim praksama, a uglavnom vezanih uz noćni provod. Na kraju citata, Tijanić gradi diskurs o društvenoj inkluziji „svih socijalnih slojeva“, a samim time o ravnopravnosti, otvorenosti i jednakosti koji se uklapa u cijelu ideološku pozadinu tog događaja. Iz svih navedenih segmenata u citatu se također iščitava spomenuti diskurs o gotovo beznačajnom Zagrebu prije Univerzijade i „čarobnoj metamorfozi“ kojom je on postao otvoreni grad bogate društvene interakcije i uključivosti.

Tijanić ističe i jedan negativni segment Univerzijade. U članku koristi izraz „plastične operacije“ za neke građevinske pothvate kritizirajući njihovu estetsku narav, a ne nužnu strukturalnu promjenu. Time je Tijanić mislio na obnove fasada zgrada u centru grada i slične intervencije kojima je cilj bio poliranje slike grada, zanemarujući pritom možda zahtjevnije i potrebitije promjene u gradskoj infrastrukturi. On je u tom slučaju u manjini, većina novinskih članaka glorificira ostvarene građevinske projekte.

Međutim, nije Tijanić jedini kritizirao neke aspekte Univerzijade. Imajući u vidu ekonomsku krizu, neki građani su u medijima iznosili mišljenje da je „novac za sve to ukraden ljudima iz džepa preko najnovijih poskupljenja“ (Fras prema Zekić 2007:309). Povjesničar Jasenko Zekić u članku *Univerzijada '87- drugi ilirski preporod* (2007) navodi kako je niz ciničnih i ogorčenih reakcija Zagrepčana preneseno u tadašnjim novinama, a koje problematiziraju financijski kontekst Univerzijade (2007:309). U jednom je novinskom članku iz *Borbe* nakon Univerzijade objavljen sljedeći komentar čitatelja: „Bilo je zaista lijepo, ali tko zna koliko sve ovo košta?“.⁵⁸ Komunicirajući pozitivno iskustvo Univerzijade, to pitanje istovremeno ukazuje na brigu oko financijskog aspekta Univerzijade. Iz potonjeg je

⁵⁸ Stanković 1987

vidljivo kako su mediji često imali ulogu kanala između građana i organizatora. Tiskovine su prenosile reakcije građana zabrinutih za sredstva koja se troše na infrastrukturne promjene, a organizatori su često posredstvom novinara reagirali i odgovarali na reakcije. Organizatori Univerzijade su navodili kako su očekivali takvu reakciju javnosti pa je Vrhovec izjavio u više navrata kako „javnost mora dobiti uvid u što je utrošen svaki dinar“⁵⁹ te kako se „na prigovore da u ovom trenutku nije trebalo ići na ulaganje za Univerzijadu ne bi ljutio niti bi ih ignorirao“.⁶⁰ *Vjesnik* je imao u vrijeme Univerzijade rubriku pod nazivom *Dežurni telefon Vjesnika i Univerzijade* u kojoj su čitatelji mogli postavljati pitanja vezana za Univerzijadu na koja bi odgovarali organizatori, a ona su bila često financijske prirode.⁶¹ Prema navodima iz tadašnjih medija, renovacija trga je uzrokovala najviše negodovanja jer je trajala više od godinu dana i za to je vrijeme bio nepristupačan prolaznicima. Tome je posvećen i dio govora Stanka Stojčevića, predsjednika Predsjedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske, povodom otvorenja novog Trga, objavljen u *Vjesniku*: „kada je zatvoren i raskopan radi preuređenja, krenuli su tokovi života oko njega, ali i preko njegovih razrovanih površina. Zato i nije čudo što smo svaku sporost i nesnalaženje u početku radova oštrije napadali...“⁶²

Nisu samo brige oko financija i negodovanja oko dugih radova gradile negativan medijski diskurs oko transformacije grada. U člancima se čak i prije održavanja Univerzijade gradio skeptičan diskurs o tome kako će Zagreb živjeti nakon Univerzijade. Taj „život nakon Univerzijade“ onako kako je predstavljen u medijima donosi dodatne financijske troškove za održavanje izgrađenih objekata i izmijenjen način življenja u gradu uslijed povratka radnog vremena trgovina i kafića onako kako je bilo prije, zbog čega bi Zagreb mogao „vrlo brzo ponovno *zaspati*“.⁶³ Problem održavanja nasljeđa Univerzijade su predvidjeli i čelni organizatori te 1987. godine. U članku „Zagrebački svjetski događaj“,⁶⁴ „naglasio je Zlatan Markotić, veliko je pitanje kako održavati sve to što je napravljeno nakon Univerzijade. Za najveći broj objekata zna se krajnji korisnik, ali su *beskućnici* još Šalata, Mladost i Jarun...“ Preneseni negativni komentari, kritike i strahovanja su, međutim, bili u manjini, a vezano uz rasprave o nezadovoljnim građanima se zaključilo: „sva pojedinačna

⁵⁹ „Posljednje pripreme pred početak igara“

⁶⁰ Pavić 1987

⁶¹ „Kakav je saldo Igara“

⁶² Izvor: „Riječ Stanka Stojčevića“. Zbog dugih radova su stanovnici trg u šali nazivali *Banovom jarugom* (Nadilo 2014:866).

⁶³ Babić 1987

⁶⁴ „Zagrebački svjetski događaj“

nezadovoljstva blijede pred općim utiskom o nesumnjivom uspjehu Univerzijade u svakom pogledu.“⁶⁵ Uz prenošenje riječi organizatora,⁶⁶ većina novinara je zauzelo stav da je Univerzijada investicija u daljnji razvoj Zagreba i povod uspješne transformacije grada.

Analizom medijskog diskursa iz nacionalnih dnevnih novina *Vjesnika* i *Borbe* se može zaključiti kako se prije, tijekom i nakon održavanja Univerzijade u mjesecu srpnju taj diskurs nije promijenio. Naime, medijski diskurs je tijekom cijelog tog mjeseca 1987. godine podijeljen između zabrinutosti i skepticizma te glorificiranja Univerzijade i njezinih učinaka po državu, grad i građane. S jedne strane su novinari (i građani u reakcijama prikazanim u tiskovinama) iskazivali zabrinutost oko financijskog ulaganja u Univerzijadu i skepticizam vezano uz sudbinu njenog fizičkog nasljeđa. S druge strane je medijski diskurs bio, u većini slučajeva, obilježen veličajućim tonom o promjenama koje je taj događaj uzrokovao u fizičkom prostoru grada Zagreba, kao i intenziviranje kulturno-zabavnih društvenih praksi u prostoru grada tijekom Univerzijade. U tom su se kontekstu u medijskom diskursu često isticali noćni provodi i produljenje radnog vremena kafića i trgovina do jutarnjih sati. U skladu s tim iščitavam diskurs o Univerzijadi kao o agensu društvenog razvoja kojeg u ovom kontekstu shvaćam kao obogaćivanje društvenih interakcija u prostoru grada (usp. Kelemen i Škrbić Alempijević 2012:43). U tiskovinama se gradio i diskurs kontrasta o Zagrebu prije i nakon Univerzijade. „Novi“ Zagreb se u medijskom narativu izborio za svoje mjesto unutar Jugoslavije kao grad jednakosti, otvorenosti, svijetla, zabave i provoda, ujedno i grad koji svojom transformacijom iznenađuje i vlastite stanovnike. Pri svemu tome treba napomenuti kako se diskurs iz obje analizirane novine podudara, bez obzira što je *Borba* bila dnevna novina na jugoslavenskoj razini, a *Vjesnik* na hrvatskoj.

3.4. Analiza naracija o festivalskom gradu: „Živjeli smo za naš Zagreb!“⁶⁷

U ovom potpoglavlju ću izložiti interpretaciju autobiografskih sjećanja na Zagreb tijekom Univerzijade, odnosno, naracije o festivalskom gradu Zagrebu koje sam prikupila

⁶⁵ Stanković 1987

⁶⁶ Vrhovec je izjavio kako „Univerzijada nije potrošna, niti antiprivredna, investicija. Ako želimo vrhunsku produktivnost onda moramo znati da se ona ne zasniva samo na stručnom znanju nego i na određenoj razini kulturno-civilizacijskog razvoja. Mislim da upravo to stvara Univerzijada gradu Zagrebu“ (Stanković 1987).

⁶⁷ Dio komentara objavljen na *Facebooku* kao odgovor na objavljenu fotografiju Zagija u grupi *Zagreb kakav je bio nekada* (<https://cutt.ly/LwAwTa5>, pristup: 13.8.2019.).

tijekom deset polustrukturiranih intervjua s raznim akterima Univerzijade među kojima su dva člana Organizacijskog komiteta, sportašica-natjecateljica, izvođačica na ceremoniji otvaranja, djelatnici u sportskim objektima i posjetitelji. Uz te intervjue, izvor građe za analizu naracija o festivalskom predstavlja i društvena mreža *Facebook*. Na *Facebooku* su 2016. godine bile aktivne dvije stranice posvećene održavanju sjećanja na Univerzijadu '87. Stranica *Zagi (Univerzijada 1987)* je povremeno objavljivala autobiografska sjećanja na Univerzijadu i danas više ne postoji, dok grupa *Univerzijada '87*, koju vodi kolekcionar Igor Novaković, ažurno objavljuje i danas prikupljene proizvode sa znakom Univerzijade ili likom Zagija (prstenje, žarulje, kutijice, značke, medalje itd.) i obavještava one kojima se stranica „svida“⁶⁸ o održavanju obljetnica Univerzijade. Osim te stranice, analizirala sam i objave u grupama *Zakaj volim Zagreb* i *Zagreb kakav je bio nekada* u kojima se objavljuju i komentiraju značajni događaji vezani uz povijest i sadašnjost grada Zagreba.

Ovo potpoglavlje sam uvrstila u poglavlje o utjecaju Univerzijade na Zagreb iz razloga što su sva kazivanja o Univerzijadi povezana s gradom na više razina. Stoga se autobiografska sjećanja predstavljena u ovom dijelu rada mogu također shvatiti kao dio procesa konstrukcije prostora „odozdo“, upisivanjem značenja u prostor putem sjećanja na proživljeno iskustvo. Treba pritom napomenuti kako je riječ o sjećanju s vremenskim odmakom od tridesetak godina što zasigurno doprinosi idealizaciji nekih motiva i učinaka Univerzijade te prisutnosti fenomena nostalgije. Iz tih se sjećanja u kazivanjima može iščitati preslojavanje dviju razina. Prva razina je vezana uz festivalsko iskustvo kazivača, odnosno uzbuđenje povodom živosti i otvorene atmosfere tih dana u Zagrebu. Druga se pak razina odnosi na identifikacijsku ulogu Univerzijade u oblikovanju identiteta građana Zagreba. Iako je „identitet građana Zagreba“ pomalo širok, netransparentan i nadasve fluidan izraz, pokušat ću prikazati simbolični utjecaj Univerzijade na konstruiranje zajedništva građana Zagreba.

Prva razina kazivanja se odnosi na ono što sam u prethodnom potpoglavlju nazvala „duhom“ grada Zagreba, a tiče se nesvakidašnjeg osjećaja koji je proizlazio iz transformacije javnog prostora grada Zagreba i obogaćivanja kulturno-zabavnog gradskog sadržaja. Tako se jedna kazivačica prisjetila spomenute *Gričke vještice*, kao „najvećeg hita i wow spektakla“, a iz svih kazivanja se može iščitati naracija o tome kako je Univerzijada u Zagrebu bila jedinstveno iskustvo, a sam grad je u vrijeme Univerzijade bio „vedar“, „živ“, „otvoren za sve“ i, posljedično (kao što je u medijskom diskursu prozvan velegradom i „europskim

⁶⁸ 17.8.2019. objave *Facebook* stranice *Univerzijada '87* prati 2395 korisnika (blagi rast od pet korisnika više nego u lipnju te godine). Na isti dan, grupa *Zakaj volim Zagreb* ima 80 231 član, a *Zagreb kakav je bio nekada* 56 090 članova.

gradom“), „metropola“. Kao i u slučaju medijskog diskursa, većina kazivanja opravdava atribut „metropole“ naglašavanjem promjene radnog vremena kao „čuda neviđenog“. Mnogi se sjećaju da su u to vrijeme tramvaji vozili cijelu noć, a dućani (mnogi od njih novootvoreni) radili do kasnih sati što je kod mnogih građana izazvalo oduševljenje, kako se iščitava iz jednog komentara na *Facebooku*: „Išli smo u dućkas makar nam niš nije trebalo“. ⁶⁹ Vezano uz te promjene, kazivači navode kako je svugdje bila muzika, kako je u gradu „u 5 ujutro bilo kao u 5 popodne“ i kako „si mogao kupiti što si htio“. Ovi navodi, kao i većina objava i komentara na *Facebooku*, povremeno imaju prizvuk nostalgije i žala za prošlim vremenima.

Iako su u kazivanjima izostali negativni komentari povezani uz održavanje Univerzijade, u trenutku analize, u spomenutim grupama na *Facebooku* je bilo i nekih negativnih komentara ⁷⁰ (često ironičnih), koji su bili prisutni u tadašnjem medijskom diskursu vezanih uz problematiku oko financijske situacije za vrijeme Univerzijade. Primjerice:

„zlatno doba uspješnog samoupravnog socijalizma kada smo zbog hiperinflacije svi bili milijarder i nije bilo luksuza trulog kapitalizma poput goriva ili struje... zlatno doba.“ ⁷¹

Ovaj i slični komentari su više kritika socijalističkog političkog i gospodarskog sistema, nego same Univerzijade i Zagreba kao festivalskog grada, pa ću takve komentare problematizirati u sljedećem poglavlju.

Iz kazivanja se, kao i iz prethodno izloženog medijskog diskursa, može iščitati kako je Univerzijada djelovala kao simbolički marker koji je od Zagreba napravio „festivalsko mjesto“, a razdoblje održavanja festivala „festivalskim vremenom“ (usp. Kelemen i Škrbić Alempijević 2012:101), s izmijenjenim i obogaćenim, nesvakidašnjim društvenim praksama. Opisujući atmosferu i gužvu u gradu, dvije su kazivačice, obje Zagrepčanke, neovisno jedna o drugoj, na temelju gužve u centru grada i bogatstva sadržaja usporedile vrevu Univerzijade sa suvremenom popularnom zagrebačkom manifestacijom: Adventom u Zagrebu. ⁷² Iako na prvi

⁶⁹ Dio komentara objavljenog na *Facebooku* kao odgovor na objavljenu fotografiju Zagija u grupi *Zagreb kakav je nekad bio* (izvor: <https://cutt.ly/QwAwId0>, pristup: 13.8.2019.).

⁷⁰ Jedan negativni komentar koji bi se mogao shvatiti kao određena kritika na pretjerane sigurnosne provjere i nedostatak interesa gledatelja je sljedeći: „Bili smo podvrgnuti strahovitoj provjeri od strane Sup-a [Sekretarijat unutrašnjih poslova, op. KT], obezbjedjenje je bilo iz cijele Juge, odbojka nije bila bas gledana , tako da gledaoca osim natjecatelja i njihovih ekipa nije ni bilo“ (izvor: <https://cutt.ly/KwAwSLc>, pristup: 7.9.2019).

⁷¹ Izvor: <https://cutt.ly/PwAwH8n> (pristup: 7.9.2019.)

⁷² Članak objavljen u Nacionalu povodom 30 obljetnice Univerzijade nosi naslov „30. rođendan Univerzijade: od

pogled nije očigledno povezati Univerzijadu s Adventom s obzirom na narav događaja i vrijeme odvijanja, ta dva događaja spaja upravo festivalsko iskustvo (festivalsko vrijeme i mjesto) karakteristično za sve festivale, koje su kazivačice prepoznale i poistovjetile njihov intenzitet.

U skladu s atmosferom otvorenosti koju su kazivači isticali, kazivači govore o interkulturalnosti i veselju koje proizlazi iz susreta „različitih kultura“, a ponegdje i o stereotipima koje prate te kulture. Primjerice: „opušteni Ameri“ u kontekstu zabave i provoda, „vješti Kinezi i Japanci“, „ozbiljni Rusi“ i „nasmijani Južnokorejci“ u kontekstu priprema za natjecanje. Proživljavanje međusobnih susreta sportaša iz različitih zemalja na treninzima i druženjima u sportskom selu, ili sportaša i posjetitelja prilikom popratnih događanja tijekom velike međunarodne manifestacije krajem osamdesetih u Zagrebu bilo je, prema kazivanjima, izvanredno iskustvo koje se u to vrijeme nije moglo često doživjeti. O tome svjedoče sjećanja o radoznalosti pred susretima sportaša druge boje kože i drugih kultura:

„... mi smo se ono znali bukvalno u tom studentskom krugu samo da se slikamo, ja sam imala slike ljudi, ne znam iz koje zemlje, Nigerije valjda, baš ono crni crni. (...) Neki su baš došli u tim narodnim nošnjama, ko neki Indijanci, pa naravno to nikad nisi nigdje vidio pa onda nismo mi onda, danas se već lakše proputuje po svijetu.“ (sportašica-natjecateljica, iz intervjua, prosinac, 2016.)

Iz citata je vidljivo kako je susret različitih kultura prilikom Univerzijade nekim kazivačima bio na razini atrakcije koja se inače ostvaruje putovanjima u inozemstvo. Prisutnost različitih kultura i etničkih pripadnosti je pojačala osjećaj zajedništva i jednakosti među sportašima-natjecateljima na Univerzijadi i doprinijela razvoju osjećaja kojeg sam prethodno u tekstu definirala Turnerovim konceptom *communitasa* koji nastaje u obredima prijelaza.

Za Univerzijadu se može reći da ima neke elemente obreda prijelaza. Prvenstveno se to odnosi na prijelaz „normalnog“, svakidašnjeg mjesta i vremena u festivalsko, odnosno prijelaz iz svakidašnjeg iskustva u ono festivalsko. Sljedeći prisutni elementi obreda prijelaza u kontekstu Univerzijade su simbolička ponašanja i ritualne radnje tijekom ceremonije otvaranja Univerzijade. Tim je događajem stvoren „kulturni prostor koji je određen kao *izvan vremena*“ (Turner 1989:44), odnosno kojim je započelo „festivalsko vrijeme“. Pritom nastaje osjećaj *spontanog zajedništva* između pojedinaca koji je kratkoročan i neposredan. On je

srodan osjećaju uzajamnog razumijevanja „oslobođenog od kulturnih nameta uloge, statusa, klase, kaste, spola ili drugih strukturalnih ograda“ (ibid.:97). Takva naracija proizlazi iz niza kazivanja („svi smo bili prijatelji“⁷³), a smatram kako su osjećaji zajedništva i jednakosti tijekom festivalskog vremena vrlo dobro opisani u sljedećem citatu kazivačice:

„Ta situacija mi je dovela ljude, i to mi je super, kad vidiš tak ljude na istom mjestu, i svi smo mi isti, kak bi rekla, ipak smo mi radi sporta tu, i mislim da svi sportaši, bez obzira kojim se sportom bave, svi dišu jednako. (...) Kad to sve prođe, nemreš vjerovat gdje si bio i što je sve bilo oko tebe. (...) Ti si ono neki mali sportaš, ajmo to tako reći, dospio si među velike sportaše i onda recimo, mi iz paviljona gledamo, ono Dražen Petrović stalno nabijao s loptom ispred paviljona (...) stojimo u redu za hranu, za ručak, onda sjećam se onaj košarkaš Danko Cvjetičanin je bio, s njim smo ušli u neki razgovor. Onda isto, viđaš ga na TV-u, tekmama, doživljavaš ga kao nešto, a on ustvari isto običan čovjek, ali ti si najedanput u društvu tih ljudi gdje smo mi svi najedanput jednaki.“ (sportašica-natjecateljica, iz intervjua, prosinac, 2016.)

Iz ovog je kazivanja u potpunosti vidljivo dokidanje kulturoloških i statusnih razlika u uzajamnom poštovanju i razumijevanju u kojem „svi dišu jednako“, a o kojem piše Turner. Prema tom autoru, to iskustvo zajedništva postaje sjećanjem na zajedništvo, u težnji za ponavljanjem (ibid.:95). Ta težnja je vidljiva iz kazivanja („da nam je danas upola tako dobro“)⁷⁴, ali je istovremeno vrlo prisutna naracija o neponovljivosti tog događaja koja se isprepliće s osjećajem nostalgije. S obzirom da je ona česta popratna pojava konstrukcije sjećanja, izložiti ću taj fenomen u kontekstu ovih kazivanja u sljedećem poglavlju.

Druga razina autobiografskih sjećanja na Univerzijadu ističe osjećaje koji proizlaze iz identifikacije građana s gradom koji doživljava preporod i svjedočenje tim velikim promjenama.⁷⁵ Univerzijada u tom smislu ima ulogu markera identiteta građana grada Zagreba. Pokušat ću u ovom dijelu prikazati ulogu Univerzijade u konstruiranju osjećaja pripadnosti zajednici građana Zagreba. Naime, iz kazivanja je vidljivo kako je Univerzijada sa

⁷³ Dio komentara objavljenog na *Facebooku* kao odgovor na objavljenu fotografiju Zagija u grupi *Zagreb kakav je nekad bio* (<https://cutt.ly/5wAwVYv>, pristup: 13.8.2019.).

⁷⁴ Dio komentara objavljenog na *Facebooku* kao odgovor na objavljenu fotografiju Zagija u grupi *Zagreb kakav je nekad bio* (<https://cutt.ly/fwAw1cD>, pristup: 13.8.2019.).

⁷⁵ Pritom je zanimljiva i rečenica Josipa Vrhovca iz intervjua za *Vjesnik* vezana uz otvorenje Igara: „Želimo, također, dio karata pustiti u prodaju, ne zato da bi ostvarili neki financijski prihod, nego zato da građani ovog grada znaju da je to njihova manifestacija i da nisu unaprijed isključeni iz sudjelovanja u njoj“ (Pavić 1987).

svim promjenama koje je donijela pobudila osjećaj grupne pripadnosti i kohezije koji se može sažeti u rečenici: „živjeli smo za naš Zagreb“.⁷⁶ Kazivanja o Zagrebu tijekom Univerzijade donose iskustvo preslojavanja života grada i njegovih građana. Građani koji su preporodu grada svjedočili i/ili u njemu sudjelovali, bez obzira jesu li bili sudionici sportskih natjecanja ili su jednostavno u tom gradu živjeli za vrijeme Univerzijade, kazuju o osjećaju ponosa što upravo njihov grad prolazi kroz uspješnu transformaciju te o časti zbog toga što mogu sudjelovati svojim izvedbama (nastupom na otvorenju, natjecanjem, radu na organizaciji) ili svojom prisutnošću u tom procesu. Upravo to „bivanje pripadanjem i bivanjem činjenjem“, odnosno sukreacije naracija i praksi vezanih uz festival otjelovljuje proces identifikacije kazivača sa Zagrebom kroz Univerzijadu (usp. Kelemen i Škrbić Alempijević 2012:105).

Taj se proces opisuje u sljedećem kazivanju:

„Držalo nas je sigurno jedno dvije godine, ta euforija. Zato što, sjećam se kažem, išli smo na more, i već su se svi u busu onako kužili, znaš bila je jedna cura koja je nosila plave boje, i ja sam ko klinkica njoj prišla i pitala: jesi ti bila na Univerzijadi? I ona je rekla *da* i onda se masa klinaca u busu stvorila oko nas – *pa ja sam bio, pa di si ti bila?* Prepoznaju se jednostavno.“ (bivša članica Trešnjevačkih mališana koja je nastupala na ceremoniji otvaranja, iz intervjua, siječanj 2017.)

Iako ne mogu ustvrditi kako se svi sudionici osjećaju kao kazivačica, iz kazivanja iščitavam ulogu Univerzijade kao markera identiteta što je bilo moguće zbog velike količine ljudi koji su direktno sudjelovali u organizaciji, natjecanjima i popratnim događanjima, a ponajviše na ceremonijama otvaranja i zatvaranja kao i onih koji su indirektno sudjelovali (primjerice, obitelji djece koja su nastupala na otvorenju). Tako na *Facebook* grupama kada se pojavi objava s fotografijom Zagija ili neka informacija vezana uz Univerzijadu, mnogi korisnici te društvene mreže navode u komentarima način na koji su oni sudjelovali na Univerzijadi. Primjerice: „Sudjelovala na otvaranju...nezaboravno...prvi razred srednje.“⁷⁷, „Suprug u računskoj komisiji za gimnastiku, kći nastupila na otvorenju“...⁷⁸

⁷⁶ Dio komentara objavljenog na *Facebooku* kao odgovor na objavljenju fotografiju Zagija u grupi *Zagreb kakav je bio nekada* (izvor: <https://cutt.ly/qwAw9JK>, pristup: 13.8.2019.).

⁷⁷ Komentar u *Facebook* grupi *Zagreb – kakav je bio nekada* (izvor: <https://cutt.ly/awAw4rk>, pristup: 5.9.2019.).

⁷⁸ Komentar u *Facebook* grupi *Zakaj volim Zagreb* (izvor: <https://cutt.ly/ZwAw6Fu>, pristup: 5.9.2019.).

Slika 15. Fotografija s ceremonije otvaranja Univerzijade koja prilikom objavljivanja na *Facebooku* potiče niz komentara u kojima korisnici pišu koje su boje predstavljali u toj izvedbenoj točki: „Ja sam bila bijela“, „Ja sam bila crvena“, „Tu sam, u plavom!“⁷⁹ (izvor: <http://tiny.cc/q14fcz>, pristup: 9.9.2019).

Također, korisnici često iznose komentare o rekvizitima s likom Zagija koje još uvijek čuvaju u svojim domovima (na primjer, neki *Facebook* korisnici su u komentarima objavljivali i fotografije odjeveni u odjeću koju su nosili prilikom ceremonije otvaranja)⁸⁰, kao da se iznova i iznova *online* ponavlja priča kazivačice iz autobusa.⁸¹ U tim *Facebook*

⁷⁹ Komentari u *Facebook* grupi *Zakaj volim Zagreb* (izvor: <https://cutt.ly/dwAerAy>, pristup: 7.9.2019.).

⁸⁰ Jedan korisnik je objavio svoju fotografiju uz komentar: „Moja majica se jos nosi“ (izvor: <https://cutt.ly/LwAeoZI>, pristup: 5.9.2019).

⁸¹ U potrazi sa sudionicima Univerzijade i potencijalnim kazivačima objavila sam objavu da tražim sudionike Univerzijade za potrebe studentskog rada u *Facebook* grupi *Zakaj volim Zagreb*. Dobila sam desetke komentara i poruka, imala sam osjećaj da je svatko imao neku ulogu u Univerzijadi i hoće podijeliti sa mnom svoja iskustva. Mnogi su u komentarima citirali himnu Univerzijade *Zag, Zagi* i navodili kakve sve memorabilije sa likom Zagija imaju ili su imali doma.

grupama koje su prvenstveno posvećene povijesti i životu u Zagrebu, mnogi u kontekstu Univerzijade imaju potrebu podijeliti svoja sjećanja na Univerzijadu (možda čak i neproživljena) činjenicom da je Zagreb „njihov grad“, da u njemu žive ili su rođeni. O tome progovara sljedeći citat: „...nisam proživjela Univerzijadu, ali njegujem tradiciju grada u kojem sam rođena, odrasla i živim.“⁸² Takve reakcije i naracije potvrđuju tvrdnju Mauricea Halbwachsa da sama pripadnost nekoj zajednici omogućuje njenim pripadnicima da lokaliziraju, steknu ili obnove svoja sjećanja (Halbwachs prema Connerton 2004:36), što je vidljivo iz potonjeg citata gdje kazivačica zbog toga što živi u Zagrebu održava sjećanje na Univerzijadu.

Interpretirajući naracije koje odražavaju sjećanje na Univerzijadu moguće je prepoznati identifikacijski potencijal tog festivala. On se očituje u osjećaju grupne pripadnosti koji se iskazuje u naracijama o Univerzijadi na *Facebooku*. Gotovo svaka objava vezana za Univerzijadu potakne niz komentara o „našem“ Zagrebu i značenju Univerzijade za Zagreb i njegove stanovnike. Iz tih je komentara, kao i iz kazivanja, vidljivo kako su građani Zagreba na niz raznih načina bili uključeni u odvijanje Univerzijade i kako su promjene koje je ona donijela Zagrebu i svakodnevnom životu njegovih građana u dva tjedna odvijanja Univerzijade (ali i dvogodišnjim pripremama koje su prethodile) ispunile građane osjećajem ponosa na svoj grad i time učvrstile osjećaj zagrebačkog identiteta. Halbwachs tvrdi kako se „kontinuirana reprodukcija sjećanja, kao posredstvom kontinuiranog nasljeđivanja, perpetuira osjećaj našeg identiteta“ (2013:105). Smatram kako se učestalom i kontinuiranom reprodukcijom sjećanja na Univerzijadu na društvenoj mreži u kontekstu Zagreba, ne perpetuira samo osjećaj individualnog identiteta određene osobe, već se i uslijed razmjene iskustva i sjećanja o Univerzijadi gradi osjećaj grupne pripadnosti koji je potaknut idejom o zajedničkoj, dijeljenoj prošlosti. U tom kontekstu se postavlja pitanje figurira li Univerzijada kao simbol identiteta grada i njegovih građana.

Univerzijada svakako pronalazi svoje mjesto kao jedan od simbola grada, pri čemu komunicira njegovu prošlost, a istodobno utječe na onodobni izgled grada. O tome govori samo njeno tematiziranje i perpetuiranje sjećanja u kontekstu grada Zagreba na internetu, ali i prisutnost u nekim institucijama koje djeluju na području lokalne povijesti grada (Muzej grada Zagreba, Muzej Zagreb 80's), kao i podrška vladajućih u održavanju sjećanja na razini grada Zagreba, o čemu ću raspravljati u sljedećem poglavlju. Međutim, unatoč tome što simbolika Univerzijade (prvenstveno Zagi) aludira na Zagreb i predstavlja dio njegove

⁸² Izvor: <http://tiny.cc/el7fcz> (pristup: 9.9.2019.)

prošlosti, pitanje je bi li on bio dovoljno prepoznatljiv većini građana i potencijalno koristiv u predstavljanju grada Zagreba *na van*, turistima. Primjerice, neki komentari na *Facebooku* postavljaju pitanje zašto se lik Zagija ne može kupiti u suvenirnicama kao jedan od simbola grada,⁸³ kao što je to, primjerice, licitarsko srce ili šestinski kišobran? S tim u svezi smatram kako simboli Univerzijade imaju potencijal biti simbolima grada Zagreba, ali je danas taj potencijal vidljiv samo na razini društvenih mreža, iz reakcija, uglavnom, entuzijasta i nostalgičara.⁸⁴

Iako je Univerzijada bila prvenstveno sportska manifestacija s bogatim popratnim kulturnim programom, naracija o zajedništvu, kozmopolitizmu, živosti i otvorenosti grada Zagreba neodvojiv je element autobiografskog sjećanja na Univerzijadu. To sjećanje je nesumnjivo ojačano kontrastnom percepcijom kazivača o, dotad, nezanimljivom gradu, koji je zatvoren prema gostima, ali i prema svojim stanovnicima s ograničenim radnim vremenima dućana i kafića i nedostatkom noćnih linija javnog prijevoza za mlade željne zabave i provoda.

Primjerice, komentari opisuju Trg prije Univerzijade kao, između ostalog, „asfaltnu površinu, po kojoj su se vozili automobili“,⁸⁵ a jedan od komentara o Trgu nakon uređenja za Univerzijadu glasi: „Trg je bio jedan veliki dnevni boravak, doma sam išao samo na presvlačenje“.⁸⁶ U tom smislu je Univerzijada poslužila kao sredstvo brisanja stavova koje su se u širem okviru vezali uz Zagreb (to je bilo vidljivo i iz prethodno analiziranog Tijanićevog članka) i uspostavljanja novog sjećanja, i samim time konstruiranja „novog“ grada: grada zajedništva, otvorenosti, interkulturalnosti, dinamičnosti i grada za kojeg su živjeli njegovi građani.

⁸³ Komentar objavljen na stranici *Univerzijada* '87: „Šteta što polako odlazi u zaborav i da nije postao maskota Zagreba, nedavno je bio članak da je Zagi demode i da bi maskota Zagreba trebala biti plava žaba“ (Izvor: <http://tiny.cc/bm7fcz>, pristup: 7.9.2019.).

⁸⁴ Ova pitanja zahtijevaju dublju analizu, koja nadilazi ciljeve ovog rada.

⁸⁵ Izvor: <http://tiny.cc/sm7fcz>, pristup: 7.9.2019.

⁸⁶ Izvor: <http://tiny.cc/hn7fcz>, pristup: 7.9.2019.

4. Vektori sjećanja na Univerzijadu '87

Zadnje poglavlje ovog rada propitkuje društveno sjećanje na Univerzijadu i fenomene koji se vežu uz koncept društvenog sjećanja. Društveno sjećanje shvaćamo kao percepciju prošlosti koja se konstruira u sadašnjosti i prenosi pisanim izvorima, usmenom predajom, praksama sjećanja itd. Upravo ću ta tri navedena sredstva konstruiranja i prenošenja društvenog sjećanja, koje nazivamo vektorima sjećanja, analizirati u ovom poglavlju kroz dijakronijski pristup. Za početak ću u prvom potpoglavlju kroz analizu suvremenih medija na internetu, objavljenim nakon Univerzijade, prikazati kako internetski medijski napisi oblikuju sjećanje o Univerzijadi. Pokušat ću pritom vidjeti jesu li se oni izmijenili tijekom godina s obzirom na različite aktualne društveno-političke prilike. Zatim ću u drugom potpoglavlju izložiti kako se kazivači prisjećaju Univerzijade, održava li se to sjećanje i kako se ono prenosi. Iako sam u prethodnom potpoglavlju djelomično izložila interpretaciju autobiografskih sjećanja, u ovom dijelu ću se više fokusirati na fenomene koji prate te naracije te vidjeti kako aktualna društvena situacija utječe na oblikovanje sjećanja o Univerzijadi kod kazivača. Treće potpoglavlje prati reprodukciju simbola Univerzijade u javnom gradskom prostoru danas i promišlja njihovo značenje. Također ću u tom potpoglavlju izložiti prakse i mjesta sjećanja koje sam detektirala na raznim lokalitetima u gradu. Usmjerit ću se na održavanje obljetnica Univerzijade '87, koje ću tretirati kao prakse sjećanja te ću pratiti promjene vezane uz njihovu organizaciju koje su se dogodile tijekom vremena.

4.1. Univerzijada na internetu: od „komunističkog projekta“ do „zagrebačke renesanse“

Internet pretragom medijskih napisa⁸⁷ o Univerzijadi nalazim kako prvi *online* novinski članci posvećeni Univerzijadi datiraju iz 2007. godine.⁸⁸ Nekolicina tih članaka objavljena je uglavnom povodom dvadesete obljetnice Univerzijade. *Večernji list* je te godine

⁸⁷ Pod medijske napise podrazumijevam *mainstream* portale (*Večernji list*, *Jutarnji list*, *24 sata*, *Dnevnik.hr*, *RTL.hr* itd.) i lokalne medije poput *Zmagazina*, *Zagrebancije* i slično.

⁸⁸ U ovom radu sam se ograničila na internetsku pretragu medijskih napisa vezanih uz Univerzijadu. Sljedeći korak bi svakako bila arhivska pretraga tiskovina objavljenih netom nakon Univerzijade i u razdoblju devedesetih godina (prvi *online* medijski zapisi datiraju od početka dvijetisućitih).

prvi objavio članak o Univerzijadi naslova „Zagreb je zaradio 330 milijuna eura“,⁸⁹ a par mjeseci kasnije uslijedio je članak u *Jutarnjem listu* naslova „U Beogradu nisu htjeli da Dražen otvori Univerzijadu“. S obzirom da je u oba članka prvi izvor informacija bio isti član Organizacijskog komiteta, objavljeni tekstovi su po sadržaju veoma slični: oba članka iznose informacije o tome kako je Univerzijada organizirana i podatke o izgradnji Zagreba povodom Univerzijade. Članak u *Večernjem listu* završava priču o Univerzijadi povezujući je sa Svjetskim rukometnim prvenstvom koje se u Hrvatskoj održalo 2009. godine, s pitanjem hoće li „vlastodršci“ moći pripremiti sportski spektakl kojeg ću se godinama sjećati, poput Univerzijade. U tekstu objavljenom u *Jutarnjem listu* nema te poveznice, ali je on opširniji i gradi diskurs srodan onomu iz 1987. godine o Zagrebu koji je prije Univerzijade bio „oronuo, mračan i zapušten grad“. Osim samog naslova, u tom se tekstu iznose političke prepirke u odnosu Beograd – Zagreb, koje se tiču financiranja Univerzijade i izrade logotipa Univerzijade: „veliko slovo U izazvalo je političke probleme te su se dizajneri dobrano potrudili da ga stiliziraju i ono je poprimilo oblik nekakvog slova između "u" i "y". Zagi je nosio šestinski šešir s hrvatskom trobojnicom, što se također moralo izbjeći“.⁹⁰ Naime, službeni znak FISU-a je stilizirano slovo *U* za englesku riječ *Universiade* što je, logično, trebao biti i logotip zagrebačke ljetne Univerzijade, kao što je bio one u Kobeu u Japanu 1985. i one u Duisburgu u Njemačkoj 1989. godine.

Slika 16. Službeni znak FISU-a i logotip Univerzijade održane 1985. godine u Japanu (izvor: <http://tiny.cc/v07fcz> , <http://tiny.cc/f27fcz>, pristup: 9.9.2019)

⁸⁹ Knežević 2007

⁹⁰ „U Beogradu nisu htjeli da Dražen otvori Univerzijadu“

Međutim, slovo *U* je jugoslavenski politički vrh aludiralo na, kao što je rečeno „neke ružne momente iz naše povijesti“ (Nadilo 2014), dakle hrvatski nacionalistički ustaški pokret pa su zbog toga dizajneri imali zahtjevan zadatak osmisлити novi znak Univerzijade. Tako je osmišljen stilizirani znak koji sadržava diskretno slovo *U* i vidljivije slovo *Y* kojeg su neki tumačili kao ćirilično slovo *U*, ali i prvo slovo međunarodnog naziva Jugoslavije te engleske riječi *youth*. Neki mediji (Radoš 2014, I.Ra. 2017) su zbog tih događaja Univerzijadu cinično prozvali *Ipsilonijadom*.

Tekst završava s rečenicom o Univerzijadi kao o događaju koji je označio „svjetlo u mraku hrvatskog političkog i ekonomskog tunela.“ Taj diskurs preuzima i članak objavljen te 2007. godine na portalu *poslovni.hr* koji zaključuje da bi Zagreb bio puno zaostali grad da nije bilo Univerzijade (Pandžić 2007). U tom se članku iznose informacije o tome kako je Univerzijada ostvarena u političkom i financijskom kontekstu naglašavajući kako je ona uspješno provedena uz pomoć medija koji nisu postavljali pitanja o financijama i svrsi ulaganja, lobiranja i manipulacija s čelnicima FISU-a, te povezanosti svih tvrtki donatora, kao i građevinskih tvrtki, s vladajućima. U tom kontekstu se u tekstu zaključuje kako taj „komunistički projekt“ (kako se Univerzijada, prema autoru tog članka, nazivala u devedesetima) ne bi bio moguć u današnjem političko-ekonomskom sustavu.

Godine 2010. objavljen je članak u *Jutarnjem listu* u obliku spomenara novinara Željka Ivanjeka koji tematizira Univerzijadu kao veliku jugoslavensku paradu koja se odvijala na razini Zagreb – Jugoslavija („od Hrvatske nije bilo ni SR“) i kojoj je prethodio period kolektivnog žrtvovanja Zagrepčana: „Dovoljno se tek sjetiti kako smo poput kozica i kozlića gacali po Trgu Republike.“ Autor shvaća organizaciju Univerzijade kao političko iskupljenje za Hrvatsko proljeće 1971. godine i usto nudi drugačiji diskurs o Univerzijadi od onog koji se uglavnom gradi u medijima tada, ali i danas („renesansa, preporod“ itd.). On se svodi na kritiku jugoslavenskog socijalističkog političkog sustava i Univerzijade koja je *par excellence* bila produkt tog sustava i medijske propagande. Tako Ivanjek piše:

„Nizala su se, tako, *sitna* otvorenja, puštanja u promet, i pogon uoči svečanog otvorenja (naj)Univerzijade, koju smo morali vidjeti većom no što je uistinu bila, da bismo si sami bili veliki, i značajni. A datumi pokazuju da se mnogo toga, ako ne sve, završavalo na jedvite jade, u posljednjem času, baš kao i danas.“ Univerzijada je pritom korištena kao primjer onoga što je, iz autorova gledišta, bilo krivo sa sustavom SFRJ i koja je pokazala „svu našu raskoš i bijedu“ (2010).

Bijeda se, po mišljenju ovog autora, odnosila na propagandni potencijal i nametnut jednostrani način razmišljanja stanovnika SFRJ.

Nakon tog teksta iz 2010., niz medijskih zapisa je objavljeno 2012. godine, povodom dvadeset i pete obljetnice Univerzijade uglavnom izvještavajući o spomen-ploči koja se tim povodom postavila na tribinama RSC Jarun. U objavljenim tekstovima se perpetuira kontrastni diskurs o Univerzijadi koja je bila okidač da Zagreb započne svoj velegradski život nakon „desetljeća sivila i sustavne devastacije.“⁹¹ Također se u jednom tekstu objavljenom na portalu *Zagrebancija* opet evociraju sukobi na relaciji Beograd – Zagreb, ovaj put s informacijom kako je Srbija namjeravala spriječiti održavanje Univerzijade u Zagrebu jer je Beograd izgubio kandidaturu za ljetne Olimpijske igre 1992. U medijskim člancima se spominje i kandidatura Zagreba (i Rijeke) za Europske sveučilišne igre (ESI),⁹² „europsku Univerzijadu“. Te godine je na portalu *poslovni.hr* objavljen članak o tome „kako je Univerzijada promijenila sudbinu zagrebačkih kafića“ i klupske scene zbog produljenja radnog vremena (Bratanić 2012). Od 2012. do 2017. godine razni portali i mediji su neovisno o razdoblju u godini objavljivali tekstove o Univerzijadi ili Zagiju ponavljajući isti glorificirajući diskurs o tome koliko je Univerzijada značila za „naš“ Zagreb. 2013. godine je na portalu *zg-magazin.hr* objavljeno detaljno osobno prisjećanje na Univerzijadu s nostalgичnim naslovom *Zagi, vrati se!* (Jagačić 2013). 2016. godina je bila godina održavanja ESI i, posljedično tome, godina prisjećanja na Univerzijadu. Medijski diskurs nakon 2007. godine o Univerzijadi ostaje i dalje idealiziran (gotovo istovjetno kao medijski diskurs iz srpnja 1987. godine), a u medijima se uspoređuje uspjeh tog sportskog događaja s (ne)uspjehom ESI. Usto je zanimljivo medijsko zanemarivanje činjenice da se ne radi o istom događaju tako da se u većini članaka Europske sveučilišne igre naziva „drugom“, „malom Univerzijadom“ ili „europskom Univerzijadom“ koja je ponovno stigla u Zagreb. Uspoređivanje Univerzijade s ESI bilo je nezahvalno s obzirom na drugačije okolnosti odvijanja i organizacije manifestacije (naročito novčanih iznosa na raspolaganju) i vremenskog odmaka koji je doprinio idealiziranju Univerzijade te su rezultirali tekstovima veličanja Univerzijade i isticanja manjkavosti ESI. Primjerice, na portalu *rtl.hr* je objavljen članak naslova „Zagija smo obožavali, a za Hrkija nitko ne zna: usporedili smo Univerzijadu '87 i skorašnje Europske igre mladih“ u kojem je Univerzijada predstavljena kao događaj koji je zauvijek promijenio lice grada i koji je bio prekretnica u povijesti grada Zagreba bacajući

⁹¹ „Univerzijada je preporodila Zagreb u svakom smislu“

⁹² U Europskim sveučilišnim igrama, koje se održavaju svake dvije godine, od 2012. godine sudjeluju europski studenti sportaši koji predstavljaju sveučilišta na kojima studiraju (a ne zemlje, što je slučaj kod Univerzijade).

naravno sjenu na sportski događaj iz 2016. godine (Derifaj 2016). Izvor informacija iznesenih u tom članku je opet bio isti član Organizacijskog komiteta. Članak koji je prikazao ESI u negativnom svjetlu je objavljen i na portalu *zagreb.info* koji je prenio reakcije nekih čitatelja o ceremoniji otvorenja i organizaciji ESI-a. Tekst je naslovljen „Nije bilo naše glazbe, sve se usmjerilo na Bandića i Oreškovića“, a prenesene reakcije u njemu komentiraju kako nema duha, uzbuđenja i euforije u gradu, kao što je bilo tijekom Univerzijade i što se tijekom ceremonije otvorenja nije izvodila hrvatska glazba, već je „mladić svirao na tradicijskom australskom instrumentu“.

Povodom tridesete godišnjice Univerzijade, 2017. godine je objavljeno najviše članaka o tom događaju. Većina ih se tiče najave otvorenja izložbe „30 godina Univerzijade '87“ održanoj u Tehničkom muzeju o kojoj ću pisati u sljedećem potpoglavlju. O Univerzijadi '87 se povodom tridesete obljetnice piše kao o „zlatnim danima Zagreba“,⁹³ „danima koji se pamte“⁹⁴ i „sportskom i društvenom događaju koji je zauvijek promijenio Zagreb i Hrvatsku“,⁹⁵ a *lajtmotivi* medijskog diskursa su iznova Zagreb kao metropola i centar svijeta (u suprotnosti s „gradićem“⁹⁶ i „rupom na Balkanu“⁹⁷ prije Univerzijade), njegov procvat i osvježenje, entuzijazam volontera, obnova infrastrukture, spektakularno otvorenje, posjeti političke elite, impozantne brojke sportaša-natjecatelja, volontera⁹⁸ itd. Na portalu *100posto.hr* je objavljen članak koji Univerzijadu predstavlja kao „injekciju života za Zagreb“ koja je nastala tako što je Hrvatska vidjela šansu da isprazni saveznu blagajnu nakon Titove smrti, a Zagija kao simbol jedinstva, sportskog duha i razvoja. U tom članku se iznosi i kritika današnjeg stanja objekata izgrađenih za Univerzijadu, s referencom na *Bandićeve fontane* (Knežević 2017). Pozivanje na *Bandićeve fontane* je bilo prisutno i u nekim kazivanjima pa ću taj motiv propitati u sljedećem potpoglavlju. Nakon 2017. godine redovito se objavljuju članci vezani uz Univerzijadu, najčešće u srpnju povodom obljetnica. Godine 2019. objavljeni su i novinski tekstovi koji tematiziraju Univerzijadu u medijima, zbog smrti Mate Mikića koji je bio zagrebački gradonačelnik kad je održana Univerzijada. U svim tim člancima se gradi isti medijski diskurs, Univerzijada se idealizira kao najveća zagrebačka manifestacija koja je preporodila Zagreb.

⁹³ Capan 2017

⁹⁴ Bevanda, P. et al. 2017

⁹⁵ „30 godina Univerzijade: Sjećate li se razigrane mode osamdesetih?“

⁹⁶ Besedić i Radnić 2017

⁹⁷ Knežević 2017

⁹⁸ Broj volontera se nerijetko mijenja ovisno o članku, a varira od 22000 do 25000.

Nakon ove internetske analize medijskog diskursa koja obuhvaća razdoblje od 2007. do 2019. godine, može se zaključiti kako se Univerzijada u medijima kontinuirano tematizira i problematizira nedostatke grada u suvremenosti. Medijski diskurs o Univerzijadi je, logično, povremeno intenzivniji ovisno o tome radi li se o punoj obljetnici ili događaju koji je na neki način vezan uz Univerzijadu (poput ESI ili smrti Mate Mikića). Što se tiče samog diskursa, on je uglavnom isti tijekom godina, a o Univerzijadi progovara kao o događaju koji je promijenio Zagreb (kao i 1987. godine). Većina tekstova je prožeto nostalgичnim i glorificirajućim rečenicama (pogotovo na lokalnim portalima) o značaju Univerzijade za Zagreb. Prateći medijski diskurs može se zaključiti kako se manje s godinama pisalo o političkim prepirkama na relaciji Zagreb – Beograd, a više o nekim drugim okolnostima Univerzijade, poput rođenja petmilijarditog djeteta u Zagrebu.⁹⁹ Neki autori su pisali o Univerzijadi kao jugoslavenskom projektu, no sa sigurnošću se može zaključiti kako su takvi tekstovi nakon 2007. godine u manjini. U tom kontekstu bi svakako trebalo napraviti analizu medijskog diskursa o Univerzijadi tijekom devedesetih.

Iščitavanjem medija na internetu nakon 2007. godine se može zaključiti i da je jedan član Organizacijskog komiteta (koji je bio i moj kazivač) glavni izvor informacija vezanih za Univerzijadu za većinu objavljenih članaka. Tako neki tekstovi nevjerojatno nalikuju transkriptu mog intervjua s njim, ali i jedan drugomu. Objavljene informacije i *insajderske* informacije dotičnog člana Organizacijskog komiteta o organizaciji Univerzijade se ponavljaju iz godine u godinu, preuzimaju s jednog portala na drugi, a rijetki su članci koji donose drugačiju perspektivu. U tom kontekstu bih mogla konstatirati da je gradnja medijskog diskursa većinu vremena sasvim jednostrana.

S obzirom na analizu medijskog diskursa u posljednjih dvadeset i dvije godine, zaključujem kako mediji danas imaju veliku ulogu u konstruiranju društvenog sjećanja na Univerzijadu. Putem medija se to sjećanje prenosi na novije generacije što znači da medijski diskurs doista djeluje kao vektor sjećanja. Percepcija Univerzijade iz perspektive medija je uglavnom glorificirana i često gledana kroz prizmu aktualnih društvenih zbivanja. Kritizirajući novija sportska događanja poput ESI i Svjetskog rukometnog prvenstva u odnosu na Univerzijadu indirektno se oblikuje mišljenje kako je „prije bilo bolje“ i kako danas nije ostvariv uspjeh i entuzijazam koji je bio prisutan tijekom Univerzijade. Također, spominjanje

⁹⁹ Izuzetak je tekst objavljen na portalu *narod.hr* koji je povodom 30. obljetnice Univerzijade objavio čitav članak o znaku Univerzijade s naslovom „8. srpnja 1987. počela Univerzijada – opsesija koja je išla do zabrane uporabe slova ‘U’!“ gdje se na kraju postignuto rješenje znaka opisuje rečenicom „komunistički vuk ostade sit, a hrvatska koza cijela“ (Horvatić 2017).

Bandićevih fontana, kao simbol nesvršishodne gradnje i prekomjernog trošenja javnog novca, u suprotnosti s „infrastrukturnom renesansom“ (J.S. 2016) koju je potaknula Univerzijada pridonosi gradnji tog diskursa. On je vidljiv i u kazivanjima, o čemu će biti riječ u sljedećem potpoglavlju.

4.2. Autobiografska sjećanja na Univerzijadu: „prije je bilo bolje“

Interpretaciju kazivanja o autobiografskim sjećanjima na Univerzijadu sam već djelomično izložila u poglavlju o Zagrebu. Takva struktura mi se nametnula jer su uglavnom sva kazivanja povezana uz promjene koje su se tijekom Univerzijade dogodile u Zagrebu. U ovom ću potpoglavlju izložiti interpretaciju sjećanja na sam događaj koja nisu nužno vezana uz naraciju o Zagrebu kao festivalskom gradu, a pritom propitkujemo današnju percepciju Univerzijade. S obzirom na prisutnost znakovlja Univerzijade na zagrebačkim fasadama i u privatnim domovima i danas, nakon trideset i dvije godine, može se i dalje govoriti o reprodukciji značenja tih simbola. Koje osjećaje i stavove evociraju simboli Univerzijade kod kazivača koji su proživjeli Univerzijadu, a koje kod onih koji nisu? Iz naracija će biti vidljivo poklapanje s medijskim diskursom kojeg sam izložila u prethodnom poglavlju. Izvor analiziranih naracija su polustrukturirani intervjui s kazivačima te komentari s društvene mreže *Facebook*.

Razgovor o Univerzijadi je kod kazivača rezultirao iskazivanjem pozitivnih emocija unatoč vremenu (ili možda bolje reći, zbog vremena) koje nas dijeli od tog događaja. Nekim kazivačima su čak zasuzile oči dok su se prisjećali Univerzijade, a ponajviše ceremonije otvaranja za koju svi kazivači kažu da je bila spektakularni događaj. Nijedan kazivač nije povezo Univerzijadu s negativnim iskustvom, a *zajedništvo*, *duh*, *entuzijizam*, *veselje*, *mladost* su bili ponavljajući motivi svakog kazivanja.

U prethodnom potpoglavlju sam istaknula kako u medijskom diskursu političke konotacije i kontroverze vezane uz Univerzijadu jenjavaju, što se ne bi moglo zaključiti iz kazivanja. Naime, svaki kazivač mi je ispričao problematiku oko znaka Univerzijade '87, ali na razini anegdote. Moglo bi se reći da je diskurs o političkim konotacijama ambivalentan u kazivanjima. Kazivači progovaraju o „bratstvu i jedinstvu“, kako doslovno kazuje jedna kazivačica, pri čemu je Univerzijada simbol ujedinjene Jugoslavije, ali je istovremeno prisutna i naracija o Univerzijadi kao revolucionarnom događaju gdje se Hrvatska izborila za mogućnost javnog predstavljanja svojih simbola što je u Jugoslaviji bila rijetkost:

„Kad pogledaš unazad, ipak je to bilo vrijeme Jugoslavije, bilo je ono vrijeme, ne smiješ isticat ništa, tipa nacionalnosti, i ta pjesma *Zag, Zagi* je donijela revoluciju.“ (bivša članica Trešnjevačkih mališana koja je nastupala na ceremoniji otvaranja, iz intervju, siječanj 2017)

U tom kontekstu nailazimo na dvostranu percepciju Univerzijade na razini kazivanja. Naime, kazivači spominju Univerzijadu u kontekstu diferencijacije i iskoraka Hrvatske u odnosu na ondašnju državu. Pritom su organizacija i održavanje Univerzijade predstavljeni kao svojevrsni činovi autonomije i pobjede Hrvatske i Zagreba u borbi za određenim pravima unutar SFRJ, misleći se pritom na ulaganja financijskih sredstava iz savezne blagajne u razvoj određenog grada unutar federacije. Tako se nekako neočekivano u kazivanja o Univerzijadi implicitno uključila naracija o hrvatskom nacionalnom ponosu i hrvatskoj borbi za samostalnost. Treba istaknuti kako je taj osjećaj zasigurno bio pojačan situacijom u tadašnjoj socijalističkoj Jugoslaviji gdje se svako isticanje raznolikosti nije uklapalo u tadašnju monolitnu ideologiju, a samostalno isticanje hrvatskih rodoljubnih pjesama, himne ili grba bilo je tretirano kao delikt (Rihtman Augustin 2000:21).

Uz ta kazivanja o simboličnom pozicioniranju Hrvatske unutar Jugoslavije putem održavanja Univerzijade, u nekim se naracijama gradi kontrast između Univerzijade kao zajedništva i sreće, i rata koji je uslijedio samo tri godine nakon održavanja Univerzijade kao razdoblja tuge i boli. U skladu s tim kazivanjima koji istovremeno progovaraju o nacionalnom ponosu, ali i evociraju sjećanja na Domovinski rat, netočno bi bilo zaključiti kako su sjećanja na Univerzijadu sasvim depolitizirana.

Na *Facebooku* su također prisutni ambivalentni komentari koji tematiziraju politički kontekst Univerzijade. Većina tih komentara se s ironijom osvrće na kritike o životu u Jugoslaviji od strane hrvatskih političara i drugih, poput ovoga, objavljenog uz sliku koja pozitivno prikazuje Univerzijadu:

„Ta mračna Jugoslavija iza *željezne zavjese*, gdje je bio samo jedan jogurt na izbor i nisi smija ić u crkvu, reć da si Rvat, a kamoli da si Purger i navijaš za Dinamo, buraz.“¹⁰⁰

Za razliku od tog citata, u kojem korisnik iznosi mišljenje kako život u Jugoslaviji nije bio takav kako se iznosi u javnom prostoru (mračan, represivan),¹⁰¹ drugi korisnik tvrdi kako

¹⁰⁰ Izvor: shorturl.at/oxyzQ (zadnji pristup: 7.9.2019.)

¹⁰¹ U ovom konkretnom slučaju se radi o ismijavanju izjave hrvatske predsjednice Kolinde Grabar Kitarović

se „Zagreb preporodio unatoč svekolikog pljačkanja Srba“, a jedan korisnik navodi kako mu nije drago što se spomenik Univerzijadi nalazi u njegovom kvartu.¹⁰² Takvim komentarima se često priključuju i komentari koji kritiziraju socijalistički način upravljanja gospodarstvom u kontekstu hiperinflacije osamdesetih (koje sam istaknula u prethodnom poglavlju). Iako su ti komentari u manjini, njihovo postojanje upućuje na to da je sjećanje na Univerzijadu politizirano i da evocira sukobe u mišljenjima je li „život u komunizmu“ bio bolji ili lošiji od sadašnjice.

U kazivanjima se često pojavljuje i naracija o manjkavom održavanju sportskih objekata izgrađenih za vrijeme Univerzijade. Tako ističe kazivačica koja je sudjelovala na Univerzijadi kao natjecateljica:

„Ja znam za Jarun, da odonda nisu u stanju počistiti to kak treba, a kamoli neš drugo. (...) To je naša stvarnost, mi smo sve naučili pustiti da propadne i onda kažemo – nema novaca. A lakše je nešto održavat, nego od početka graditi novo.“ (iz intervjua, prosinac, 2016.)

Na taj se segment nadovezuje naracija o tome kako se od Univerzijade u kontekstu izgradnje sportskih objekata „ništa nije pomaknulo s mjesta“. Druga kazivačica koja je za vrijeme Univerzijade radila kao djelatnica u RSC Jarun, uz kritiku nebrige oko starijih sportskih objekata priča i o pasivnosti sportske gradnje u Zagrebu nakon Univerzijade:

„Danas je prošlo trideset godina, ništa se nije uložilo u objekte. Znači, ne govorim o par njih izgrađenih nakon Univerzijadu, ali uzmi sada sve objekte prije, Jarun, Dom sportova, te dvorane u trideset godina, velikih investicija u njima nije bilo. Cure krovovi, sve [je] to loše. (...) Nakon Univerzijade je nešto ljudima ostalo, ostalo je 80% sportskih objekata. U trideset godina što se izgradilo u Zagrebu? Utrine, Jelkovec, Svetice... kikiriki. Upravo je to problem, politika, kriminal, korupcija. Koliko je para bačeno od '91 do danas u stadion Maksimir? Stvar je nenamjenskih trošenja sredstava.“ (iz intervjua, siječanj 2019.)

Oko narativa o tome kako se o sportskim objektima danas nitko ne brine se gradi i narativ o „našoj stvarnosti“ koja ima negativnu konotaciju. Ta stvarnost je, kako je i vidljivo

kako u komunizmu nije bilo moguće birati između više vrsta jogurta (izvor: <https://faktograf.hr/2018/09/12/grabar-kitarovic-o-jogurtu-kruhu-zabrani-izjasnjavanja-hrvat-ic-om-i-migrantima/>, zadnji pristup: 7.8.2019.).

¹⁰² Izvor oba citata: shorturl.at/bdIP9 (zadnji pristup: 7.9.2019.)

iz potonjeg citata, obilježena nenamjenskim trošenjem sredstava i korupcijom koje su tako često aktualne teme razgovora građana Zagreba i Hrvatske, a vezane uz brojne skandale vezane uz izgradnju objekata po Zagrebu, prvenstveno slučaj Maksimirskog stadiona, čija financijski zahtjevna adaptacija traje godinama, i *Bandićevih fontana* koje su u medijima i javnosti postale simbol nenamjenskog trošenja javnog novca: „Ti danas ideš kod Lisinskog, imaš fontanu, a deset metara dalje ljudi su bez vode i kanalizacije.“¹⁰³

Evocirajući tu gorku stvarnost, Univerzijada u naracijama (iz kazivanja i komentara na *Facebooku*) postaje simbol svega suprotnog od onog što nije ispravno u sadašnjosti: simbol učinkovitosti, marljivosti, znanja, uspjeha pa čak i transparentnosti: „...onda je sve to imalo svoju smisao i vrijednost. I sve to što se napravilo su koristili građani Zagreba, a danas tko koristi objekt? Onaj koji ima novce, mimo sporta.“¹⁰⁴

Univerzijada je na taj način shvaćena kao posljednja velika akcija obnove grada, koju niti prije, niti poslije Zagreb nije doživio i zbog koje su Europske sveučilišne igre, koje su se dovodile u korelaciju s Univerzijadom, bile popraćene sa svojevrsnom gorčinom.

„Ako je ovo sazidano za Univerzijadu onu [sportska dvorana u srednjoj školi MIOC, op. KT], a za ovu se jedva tamo malo obnovila kupaonica, onda je to znatna razlika. Ne znam da li je za ovu Univerzijadu [odnosno Europske sveučilišne igre, op.KT] neki objekt zidan. (...) Kad nešto ne valja u sferi natjecanja sportskog, onda se sjetim [Univerzijade]. Al ne valja se sjećat, neće to pomoć.“ (djelatnik u sportskoj dvorani za vrijeme Univerzijade, iz intervjua, siječanj 2019.)

Iz tog kazivanja se može iščitati kako današnja aktualna društveno-politička situacija koju kazivači opisuju kao korumpiranu čini sjećanje na Univerzijadu intenzivnijim i pozitivno konotiranim. Taj fenomen koji je često prisutan u kazivanjima o prošlosti rezultira idealiziranjem događaja iz prošlosti i isticanjem suprotnosti prošlost – sadašnjost. Primjerice, isti fenomen je prisutan među Sarajlijama u kazivanjima o SOI (usp. Moll 2014). U kontrastu sadašnjosti i prošlosti je idealizirana prošlost povezana uz pozitivne osjećaje naspram nepravedne i frustrirajuće sadašnjosti. Ta naracija se ne gradi samo oko izgradnje objekata, već se u kazivanjima ona prenosi i na „društveno stanje“. U tom smislu, osjećaji zajedništva i entuzijazma koji su kazivači doživjeli tijekom Univerzijade su „našoj stvarnosti“ neponovljivi i nemogući. Ogorčenje izostankom određenih osjećaja prilikom održavanja ESI i sličnih

¹⁰³ Djelatnica u RSC Jarun za vrijeme Univerzijade, iz intervjua, siječanj 2019.

¹⁰⁴ Ibid.

događaja bi se moglo objasniti i na sljedeći način: većina kazivača je Univerzijadu proživjela u mladosti što, ne samo da omogućuje idealizaciju i iskrivljavanje prošlosti, već su oni tad bili drugačiji ljudi. Oni su stvarali mišljenje i osjećaje vezane uz Univerzijadu umom mladog čovjeka ili djeteta, s drugačijom spoznajom i znanjima o svijetu. To bi značilo da, čak da se i ponovi Univerzijada točno onakva kakva je bila, kazivači gotovo sigurno ne bi osjetili i proživjeli, ili barem ne u takvom intenzitetu, ono što pamte u obliku sjećanja na Univerzijadu (ovaj fenomen Halbwachs opisuje kroz proces novog čitanja već pročitane knjige [2013:99-104]).

Sadašnja društvena situacija u kazivanjima, osim što je politički korumpirana, ona je „iskomercijalizirana“ i „informatizirana“, a ljude danas „nije briga“, „zasićeni“ su, okrenuti prema samima sebi i prema novcu. Pritom se ističe kako je prije bilo „drugačije“ i kako se danas „izgubio osjećaj zajedništva i sporta“. Sva kazivanja su tako prožeta kontrastnom naracijom o prošlosti i sadašnjosti: tadašnje zajedništvo, solidarnost, entuzijizam, optimizam i znanje se suprotstavljaju sadašnjoj individualnosti, egoizmu, indiferentnosti, pesimizmu i nepotizmu. Prema tome, Univerzijada predstavlja simbol bolje prošlosti o kojoj progovaraju i oni koji ne pamte taj događaj kroz autobiografsko sjećanje. Primjerice, Igor Novaković, koji je potaknuo niz praksi sjećanja na Univerzijadu, je u vrijeme održavanja Univerzijade imao sedam godina i sjeća se lika Zagija sa školskog pribora, u obliku igračaka te himne *Zag, Zag, Zagi*. On se na Univerzijadu referira kao na događaj za vrijeme kojeg su vladali „zajedništvo, sloga i kolektiv“. Prema njegovim riječima, Univerzijada je unijela radost u njegov grad i djetinjstvo, bez obzira što se same Univerzijade kao manifestacije ne sjeća osobno. Za Novakovića, održavanje praksi sjećanja na Univerzijadu pruža mogućnost reprodukcije pozitivnih osjećaja iz djetinjstva povezanih s likom Zagija. Ti osjećaji proizlaze iz njegovog autobiografskog sjećanja, no, s obzirom da on nije prisustvovao, niti se sjeća same Univerzijade kao sportskog događaja, može se konstatirati kako se njegov stav o Univerzijadi temelji na rekonstrukciji prošlosti konstruiranom pisanim i usmenim svjedočanstvima (Halbwachs 2013:105). Odnosno, radi se o povijesnom sjećanju. Taj fenomen je vidljiv i u reakciji jednog studenta koji Univerzijadu nije proživio, prenesenu u članku u kojem se kritički osvrće na ESI:

„Ona Univerzijada kojoj je simbol bio Zagi, i koja se nekoć odvijala na ulicama grada, prema pričama starijih bila je čudesna. Ovo što se danas događa ne može se nositi s time, nema toga duha, nema uzbuđenja, u gradu uopće nema euforije.“ („Nije bilo naše glazbe, sve se usmjerilo na Bandića i Oreškovića“)

Iz tog citata se može iščitati gradnja naracija i stavova temeljenih na povijesnom sjećanju. U ovom konkretnom slučaju se radi o usmeno prenesenom sjećanju na Univerzijadu, „prema pričama starijih“, odnosno usmenim svjedočanstvima. Prema Connertonu, upravo je taj komunikacijski čin prenašanja sjećanja sa starije generacije na mlađu nužan za postojanje društvenog sjećanja koje je zajedničko svim pripadnicima društvene grupe (2004: 25), odnosno za konstrukciju povijesnog sjećanja.

Isti fenomeni na koje se upućuje u kazivanjima evociraju se i na Facebooku. Mnoga se prisjećanja na Univerzijadu objavljena na internetu nostalgично osvrću na taj događaj i „ta“ vremena. Već sam istaknula kako objavljena fotografija ili priča s Univerzijade ima potencijal potaknuti niz komentara o osobnim sjećanjima i proživljenim iskustvima s Univerzijade. Potrebu za komentiranjem tog događaja imaju i oni koji sam događaj nisu doživjeli već konstruiraju svoja sjećanja kroz usmene naracije starijih generacija ili medijski diskurs. Tako se u prethodno spomenutim Facebook grupama mogu naći i komentari poput ovog: „Sjećam se priče mojih staraca da su oko ponoći na Trgu kupili žnirance i njihovo oduševljenje da su u to vrijeme sve trgovine još radile a oni šetali punim ulicama.“¹⁰⁵ Iščitavanjem takvih i sličnih citata, se može konstatirati kako, osim medijskog diskursa kojeg sam analizirala u prethodnom potpoglavlju, i usmene naracije temeljene na autobiografskom sjećanju starijih generacija imaju ulogu vektora sjećanja. A s obzirom da te naracije često počivaju, kako sam pokazala u ovom dijelu, na kontrastnoj percepciji prošlosti i sadašnjosti, i nerijetko su politizirane sukobima unutar Jugoslavije, ona se kao takva prenosi i oblikuje transgeneracijsko sjećanje na Univerzijadu kod onih koji taj događaj nisu ni proživjeli.

Može se konstatirati kako Univerzijada kazivačima predstavlja simbol bolje prošlosti i niza osjećaja koje bi danas jedna velika sportska manifestacija (poput ESI), po njihovu mišljenju, trebala reproducirati. U kazivanjima se osjećaji koje kazivači povezuju uz festivalsko iskustvo Univerzijade poopćavaju i prenose na cijelo razdoblje prošlosti koje stoji u suprotnosti sa sadašnjosti gdje to iskustvo više nije moguće zbog promjena društvenih vrijednosti. Međutim, to se iskustvo ne povezuje nužno s Jugoslavijom kao političkim entitetom već s drugačijim gradom i drugačijom stvarnosti u kojoj su kazivači živjeli u prošlosti. Pritom je prisutan fenomen nostalgije kojeg kulturologinja Zala Volčić definira kao emocionalnu vezu između pojedinca i njegove prošlosti koja nadopunjuje sjećanja (2007:25). Kazivanja koja proizlaze iz ogorčenosti „ovim“ vremenom, a veličaju vrijednosti koji su

¹⁰⁵ Dio komentara koji je objavljen na Facebooku kao odgovor na objavljenu fotografiju Zagija u grupi *Zagreb kakav je bio nekada* (<https://cutt.ly/9wSeOGZ>, zadnji pristup: 13.8.2019.).

vladale osamdesetih kada je održana Univerzijada upućuju na fenomen reflektivne nostalgije (*eng. reflective nostalgia*) koja se, prema autorici Svetlani Boym, pojavljuje kod pojedinaca svjesnih protoka vremena i društvenih promjena, ali koji emotivno teže prema prošlim i drugim vremenima (Boym prema Volčić 2007:26). Taj fenomen se ogleda i u rastućim tendencijama oživljavanja prošlih vremena kojima svjedočimo u zadnjih desetak godina. Primjerice, veoma je posjećena izložba *Osam-de-se-te!* održana u Hrvatskom domu likovnih umjetnika u travnju 2015. godine, a iznimnu popularnosti bilježi serijal *Crno-bijeli svijet* o Novom valu osamdesetih koju je moguće pratiti na HRT-u. 2018. godine se u Radićevoj ulici otvorio i privatni Muzej Zagreb 80's (u kojem je svoje mjesto našla i Univerzijada). Evociranje sjećanja na Univerzijadu je u kontekstu osvrtnja na prošla vremena vidljivo i u popularizaciji redizajna i retro proizvoda te korištenja simbolike Univerzijade u marketinške svrhe. *Večernji list* je tako u srpnju 2018. godine uz novine prodavao i magnet s prikazom naslovnice tih novina povodom Univerzijade iz 1987. godine.¹⁰⁶ Sličnu taktiku evociranja „slavnih“ događaja iz prošlosti ima *Jutarnji list* pokretanjem stranice *retro.jutarnji.hr* gdje objavljuje naslovne stranice iz povijesti, među kojima je bila i ona objavljena povodom Univerzijade.¹⁰⁷

¹⁰⁶ Izvor: <https://cutt.ly/twP4wGS> (pristup: 4.6.2019.)

¹⁰⁷ Izvor: <http://retro.jutarnji.hr/univerzijada-zagreb-1987> (pristup: 6.9.2019.)

Slika 17. Hrvatski proizvođač mineralnih voda *Jamnica* je 2018. godine također proveo sličnu kampanju kao *Jutarnji* i *Večernji list*. Povodom 190 godina postojanja, ta je tvrtka pokrenula projekt „Od 1828 u svim važnim trenucima“ povodom kojeg je objavila i plakat s retro izdanjem *Jamnica* i natpisom „Kada je održana Univerzijada, pila se ova *Jamnica*“ (izvor: <http://tiny.cc/8m8fcz>, pristup: 9.9.2019).

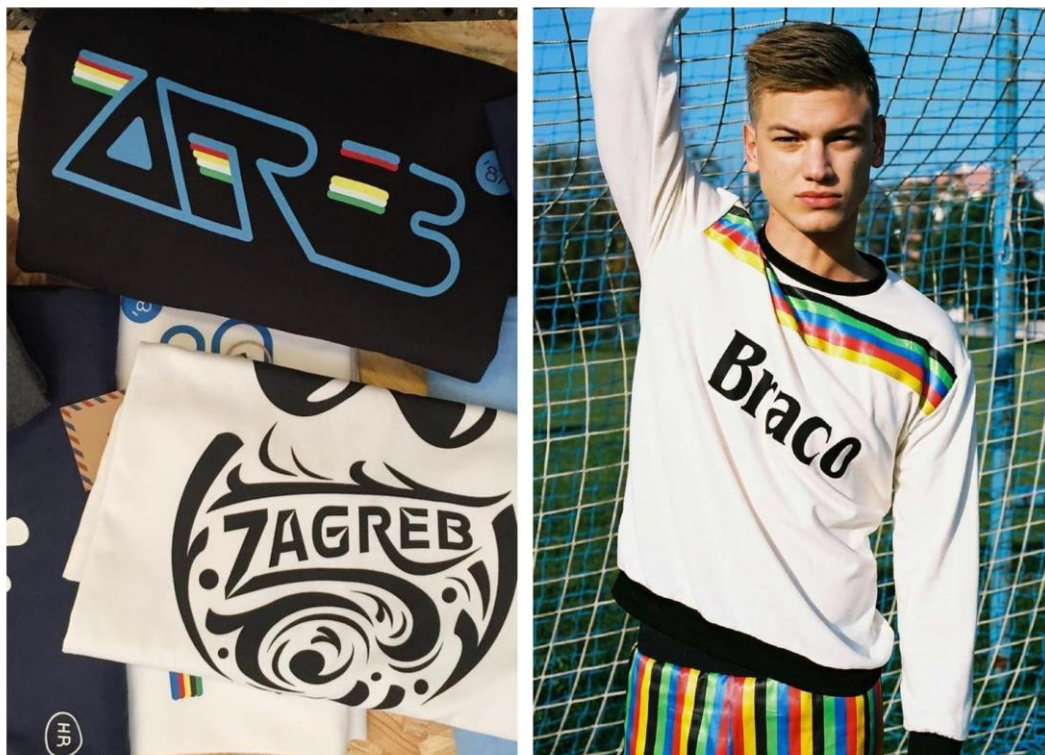
Vukovarski proizvođač cipela *Borovo* je 2007. godine počeo s redizajnom i ponovnom prodajom *startasica*, „legendarnih cipela iz socijalizma“,¹⁰⁸ koje su bile i službena obuća Univerzijade. Posebno su popularne bile *startasice* koje krase boje Univerzijade uz promotivnu poruku posvećenu *nostalgicarima*. „Ako ste nostalgicar i volite se povremeno teleportirati u prošlost, mogao bi vam zapeti za oko ovaj retro vizual *Startasica* pod nazivom "1987." koji nas vraća u doba Univerzijade.“¹⁰⁹ Dizajn Univerzijade nisu revitalizirale samo *startasice*, olimpijske boje u svojim kolekcijama s referencom na Univerzijadu koriste i drugi hrvatski dizajneri. Primjerice, hrvatski dizajner *Anthony Avangard* je inspiraciju za svoju kolekciju „pronašao u sportu i događajima kao što je Univerzijada 1987 što cijeloj kolekciji daje retro prizvuk“ (Fuego 2015). Svi ovi projekti, koji su nalazili široku publiku, posjetitelje i kupce, na neki način svjedoče o potrebi za evociranjem osamdesetih godina prošlog stoljeća, nerijetko idealizirajući „te zlatne dane“ i rezultirajući snažnim osjećajem nostalgije kod publike.

¹⁰⁸Izvor: <https://cutt.ly/0wP86Qx> (pristup: 4.6.2019.)

¹⁰⁹Izvor: http://shopping.tportal.hr/Irina/Startasice_gc1716.html (pristup: 7.1.2017., 9.9.2019. nepostojeća stranica)

Slika 18. Obuća *Startas* u proizvodnji *Borova* u olimpijskim bojama Univerzijade '87 (izvor: <http://tiny.cc/408fcz>, pristup: 9.9.2019)

Slika 19. Dizajn inspiriran Univerzijadom (izvori: <http://tiny.cc/f98fcz>, <http://tiny.cc/ja9fcz>, pristup: 9.9.2019).

Iz analize autobiografskog sjećanja se može konstatirati da se u većini kazivanja idealizira Univerzijada pri čemu se gradi naracija o boljoj prošlosti. Vidljivo je i kako suvremena društveno-politička situacija oblikuje to sjećanje, stavljajući u suprotnost prošlost i sadašnjost koja je, pod utjecajem aktualnih događanja, frustrirajuća u očima kazivača. Pritom je sjećanje na Univerzijadu prožeto nostalgijom, koja se, u skladu s današnjim trendovima, nerijetko iskorištava u marketinške svrhe. Iz kazivanja i komentara na *Facebooku* se ne može zaključiti da je sjećanje na Univerzijadu depolitizirano: ono se politizira na više razina. Sjećanje na Univerzijadu jedni koriste kao povod za kritiziranje socijalističkog sustava, dok drugi evociraju Univerzijadu kao dokaz kako je taj sustav dobro funkcionirao. Nerijetko se u skladu s tim u kontekstu sjećanja na Univerzijadu evociraju politički sukobi unutar SFRJ. U ovom poglavlju sam nadalje pokazala kako se današnji stavovi prema Univerzijadi ne

oblikuju samo autobiografskim, već i povijesnim sjećanjem koje je konstruirano usmenim i pismenim komunikacijskim činovima.

4.3. Mjesta i prakse sjećanja na Univerzijadu u Zagrebu

U prethodnom poglavlju sam pokazala da se na diskurzivnoj razini Univerzijada prihvaća kao lokalno naslijeđe grada Zagreba. U tom je smislu ona dio sjećanja pripadnika zajednice građana koja se prenosi medijima i transgeneracijskom predajom. Pritom zajednicu građana shvaćam u smislu „zamišljenih zajednica“ Benedicta Andersona. Iako autor u svojim djelima piše o zamišljenim zajednicama u kontekstu nacija, smatram da se koncept može primijeniti i na ono što nazivam zajednicom građana Zagreba. Naime, Anderson ističe kako su sve zajednice u kojima se svi članovi međusobno ne poznaju zamišljene (1990:17). Za zajednicu Zagrepčana se može reći da je, kao i nacija, ograničena postojanjem „drugih“ (u ovom slučaju, svih onih koji nisu Zagrepčani) i kako se poima kao „snažno horizontalno drugarstvo“, bez obzira na „stvarnu nejednakost“ koja je u toj zajednici prisutna (1990:18).

U ovom poglavlju tematiziram materijalizaciju sjećanja prisutnog u naracijama kazivača: kako se ono upisuje u prostor i kako se otjelovljuje u **praksama sjećanja**¹¹⁰ na Univerzijadu, tko su nositelji i sudionici tih praksi? Također nas zanima kako se one održavaju i postoje li **mjesta sjećanja** sukladno konceptu Pierre Nore (2006).

Kako sam prethodno istaknula, gotovo sva kazivanja o Univerzijadi su prožeta nostalgijom i idealiziranjem prošlosti. Međutim, stavovi prema odražavanju sjećanja na Univerzijadu su podijeljeni. Neki kazivači smatraju da je prije bilo bolje, ali da se „ne valja sjećati“. Većina ipak smatra kako sjećanje na Univerzijadu nije dovoljno prisutno u medijima i kako se u našem društvu više medijskog prostora posvećuje održavanjem sjećanja na neke negativne povijesne epizode, „kao da se ljudi radije sjećaju gorkih nego slatkih trenutaka.“¹¹¹ Taj stav se najbolje očituje u sljedećem citatu:

„Žao mi je što nisu posvetili tome [Univerzijadi] malo više medijskog prostora, možda malo više sjećanja na to. Ide mi na živce što se jako baziramo na tom ratu, ovakvih stvari se trebamo sjećati, lijepih stvari, dajte malo više prostora lijepim stvarima, jer to da nije osvanulo na *fejsu*, ja to na TV-u nisam vidjela. Znaš, nigdje to nije zabilježeno, kao neka udarna vijest ili, bilo bi lijepo stvarno napraviti obljetnicu i onako medijski popraćenu, nekakvog zbivanja.“ (bivša članica Trešnjevačkih mališana koja je nastupala na ceremoniji otvaranja, iz intervjua, siječanj 2017.)

¹¹⁰ Pod prakse sjećanja shvaćamo sve društvena djelovanja iz kojih se može iščitati sadašnji odnos prema događaju iz prošlosti, odnosno Univerzijadi.

¹¹¹ Član Organizacijskog komiteta, iz intervjua, prosinac 2016.

Iz citata proizlazi frustracija kazivačice zbog nedovoljne prisutnosti Univerzijade u medijskom prostoru, s naglaskom na televizijski program. Kazivačica pritom ne vrednuje na isti način tematiziranje Univerzijade na *Facebooku* i na televiziji, kao da evokacija Univerzijade na televiziji predstavlja afirmaciju sjećanja na taj događaj. Pritom treba napomenuti kako *Facebook* ima veliku ulogu u održavanjem sjećanja na Univerzijadu. Naime, učestalo se na dotičnim grupama i stranicama objavljuju razne fotografije koje evociraju sjećanje na Univerzijadu. Tamo se ogleđa i želja za intenzivnijim održavanjem praksi sjećanja. Primjerice, nakon objave slike fasade sa sloganom Univerzijade u Držićevoj ulici, niz korisnika je u komentarima izrazilo želju da se fasada obnovi i postane trajni i namjerni podsjetnik na Univerzijadu: „To bi se moglo obnovit iako nije 1987. i Univerzijada za uspomenu. Nije pretjerano skupo za porezne obveznike, a ne lupat lovu u fontane“.¹¹²

Slika 20. Fasade sa znakovljem Univerzijade u Maksimirskoj ulici (fotografirala Klara Tončić, 2016. godine) i Držićevoj ulici u Zagrebu (izvor: <http://tiny.cc/y19fcz>, pristup: 9.9.2019).

Smatram da ti stavovi ukazuju na potrebu održavanja sjećanja na Univerzijadu koja izvire iz same zajednice. Zanimljiv je takav narativ kazivača i s obzirom na to da su se obljetnice ipak održavale, ali prve o kojoj sam našli zapise na internetu održane su tek 2007. godine.

U ovom poglavlju propitujem funkcioniraju li konkretni lokaliteti u Zagrebu kao mjesta sjećanja. Komuniciraju li ti lokaliteti na neki način sjećanje na Univerzijadu i predstavljaju li oni arenu u koju se upisuju sjećanja na taj događaj? Ta pitanje su nas potaknula da krenemo u istraživanje dijelova grada koja su bila mjesta odvijanja sportskih

¹¹² Komentar u *Facebook* grupi *Zakaj volim Zagreb* (izvor: <https://cutt.ly/4wP4iOk>, pristup: 9.9.2019.).

natjecanja ili drugih događanja vezanih uz Univerzijadu s početnom intencijom problematiziranja istih kao mjesta sjećanja. Mjesta sjećanja u gradovima često predstavljaju spomenici koji su, prema Pierre Nori, materijalizirani oblik društvenog sjećanja te nas upućuju u aktiviranje značenja događaja iz prošlosti u sadašnjosti. Oni su svakodnevni i trajni podsjetnici na određeni događaj, u ovom slučaju Univerzijadu. Unatoč činjenici što postoje i dalje u Zagrebu spomenici niknuli za vrijeme Univerzijade, oni se ne konzumiraju kao mjesta sjećanja. Za primjer ću uzeti već spomenutu skulpturu pod nazivom „Ruka prijateljstva/Pozdrav“, poklon akademske kiparice Milene Lah gradu Zagrebu povodom Univerzijade 1987. godine, postavljene na križanju nove Branimirove ulice i Svetica. Skulptura je sačinjena od cijevi u obliku dlana s ispruženim prstom, a krasi ju boje Univerzijade. Skulptura se nalazi na gradskoj listi spomenika kulture kao preventivno zaštićeno dobro (P-3532 / Narodne novine br.55/10), a zbog neodržavanja je njen kolorit bio teško oštećen. Godine 2011. pokrenuta je inicijativa za njenom obnovom u sklopu mnogih inicijativa udruge „Ipostozaumjetnost“. Nedugo zatim ona je i obnovljena. Zanimljivo je kako se u zahtjevu za njenom obnovom ne spominje kako je nastala povodom Univerzijade,¹¹³ a ona sjećanje na nju ni ne komunicira prolaznicima. Reakcije prolaznika upućuju da se radi o nečitljivom spomeniku. Tek je poneki prolaznik zbog boja pretpostavio da se radi o spomeniku posvećenom Zagrebu u sklopu Univerzijade.

Slika 21. Skulptura „Ruka prijateljstva/Pozdrav“kiparice Milene Lah na križanju Branimirove ulice i Svetica (fotografirala Klara Tončić, 2017. godine).

¹¹³ Izvor: <https://Ipostozaumjetnost.wordpress.com/texts/> (pristup: 3.6.2019.)

Slično se događa i sa takozvanim *Muzejom suvremenog murala* na zidu u Branimirovoj ulici. Zid je prvi put oslikan povodom Univerzijade 1987. godine, a obnovljen je 1999. godine povodom akcije borbe protiv ovisnosti, a potom 2010. godine u sklopu *Muzeja ulične umjetnosti*. Nakon žustrih reakcija koje je izazvalo djelomično rušenje 2015. godine, krajem 2016. godine i početkom 2017. je tamo održana izložba ulične umjetnosti kao dio projekta *Imagine* udruge *Domino* s ciljem kritike postavljanja marketinških plakata umjesto srušenog zida koji je bio prostor posvećen uličnoj umjetnosti. Osim što na samom zidu nema nikakvih simbola koja evociraju sjećanja na Univerzijadu, prolaznici sasvim rijetko povezuju zid s Univerzijadom, a više s reakcijama koje su uslijedile oko rušenja zida „preko noći“ 2015. godine.

Osim u Parku skulptura Mladost i prethodno navedene skulptura, u zagrebačkom kvartu Gajnice postoji spomenik sa simbolom Univerzijade, slovom *Y*. Iako zbog toga semantički on vrlo jasno upućuje na Univerzijadu, svojim je položajem pomalo marginaliziran i izvan konteksta (nije vezan uz neki izgrađeni objekt, već stoji na zelenoj površini između dvije prometnice).

Slika 22. Skulptura sa simbolom Univerzijade u zagrebačkim Gajnicama (izvor: shorturl.at/bxCHY, pristup: 9.9.2019).

Ispitujući svoje sugrađane o tragovima Univerzijade po Zagrebu, od svih sam dobila odgovor maglovitog vizualnog sjećanja: „Dugo je stajao znak Univerzijade, ali ne mogu se sjetiti na kojem pročelju.“¹¹⁴ „Onaj znak nešto, Zagi, to mi je u glavi, ali ne znam gdje.“¹¹⁵ Slijedom navedenoga smatram da su ti tragovi Univerzijade prisutni u prostoru kao svojevrsni palimpsesti, zaboravljeni tragovi jednog događaja koji čekaju da ih zamijeni nova reklama, što je i stav nekih kazivača: „To je zbog sirotinjstva, da nam je država na mjestu, to bi već davno bilo pofarbano.“¹¹⁶ Unatoč tome, postoje mjesta u gradu koja kod kazivača aktiviraju sjećanje na Univerzijadu, a povezana su s njihovim osobnim sjećanjem i iskustvima. Primjerice:

„stadion Maksimirski me strašno asocira na Univerzijadu, tamo se sve to odvijalo, mada otkako je obnovljen više nije to to. Ali imaš taj duh Maksimira [koji] me podsjeća, ili Trešnjevački trg gdje su ti mališani bili. To mi je ono djetinjstvo.“ (bivša članica Trešnjevačkih mališana koja je nastupala na ceremoniji otvaranja, iz intervjua, siječanj 2017.)

S ciljem nalaženja tragova i praksi sjećanja na Univerzijadu, zaputila sam se na Šalatu, Jarun, Dom sportova, Mladost, Cibonu, Ekonomski fakultet, studentski dom Stjepan Radić i srednju školu MIOC u svojevrsan *treasure hunt*, nalaženje materijalnih tragova Univerzijade, i razgovor s prolaznicima o njima. Na Šalati sam naišla na zaposlenika koji se na Šalati kao strojar zaposlio godinu dana prije Univerzijade. Zajedno smo pokušavali naći tragove Univerzijade po tom sportskom centru i na kraju ga jedva našli iza aparata sa slatkišima. Radi se o pločici s natpisom „Ovaj objekt je izgrađen povodom 14. svjetskih studentskih sportskih igara.“ i nazivima investitora, projektanata, izvođača i nadzornika. „Nikad to nisam vidio prije“, dobacio nam je radnik s čuđenjem kad sam fotografirala natpis. Te pločice su se, kako sam kasnije shvatila, stavljale na svaki objekt sagrađen povodom Univerzijade, a osim na Šalati su i dalje vidljive na bazenu Mladost, kod dvorane srednje škole MIOC te na Jarunu (njih dvije).

¹¹⁴ Bivša članica Trešnjevačkih mališana koja je nastupala na ceremoniji otvaranja, iz intervjua, siječanj 2017.

¹¹⁵ Djelatnica u Domu sportova za vrijeme Univerzijade, iz intervjua, siječanj 2019.

¹¹⁶ Djelatnik u sportskim dvoranama za vrijeme Univerzijade, iz intervjua, siječanj 2019.

Slika 23. Pločica postavljena u unutrašnjosti ŠRC Šalata koja upućuje da je objekt izgrađen povodom Univerzijade (fotografirala Klara Tončić, 2018. godine).

Na Jarunu, logično, ima najviše „ostataka“ Univerzijade: osim što sam otok nosi naziv Univerzijade, tu je također znakovlje na vratima, na zidovima u unutrašnjosti SRC Jarun su izveštene fotografije s otvorenja 1987. godine, a u jednom od objekata stoji i dalje velika maketa Zagija. Na Jarunu sam uočila oblik prakse sjećanja u vidu spomenute spomen-ploče Zagiju iz 2012. godine.

Slika 24. Skulptura Zagija u jednom od objekata RSC Jarun te memorijalna ploča postavljena na tribinama 2012. godine (fotografirala Klara Tončić, 2019. godine).

Kod Cibone su bile prisutne također prakse sjećanja na Univerzijadu koje datiraju iz 2016. godine, godine održavanja ESI. Povodom te sportske sveučilišne manifestacije, u sklopu akcije „Zag-Rij-avanja“ došlo je do revitalizacije prisutnosti Zagija u javnom prostoru „kako bi se uljepšala vizura grada“. Primjerice, na reklamnim postoljima ispred Cibone osvanuli su plakati sa Zagijem i podacima o Univerzijadi '87.

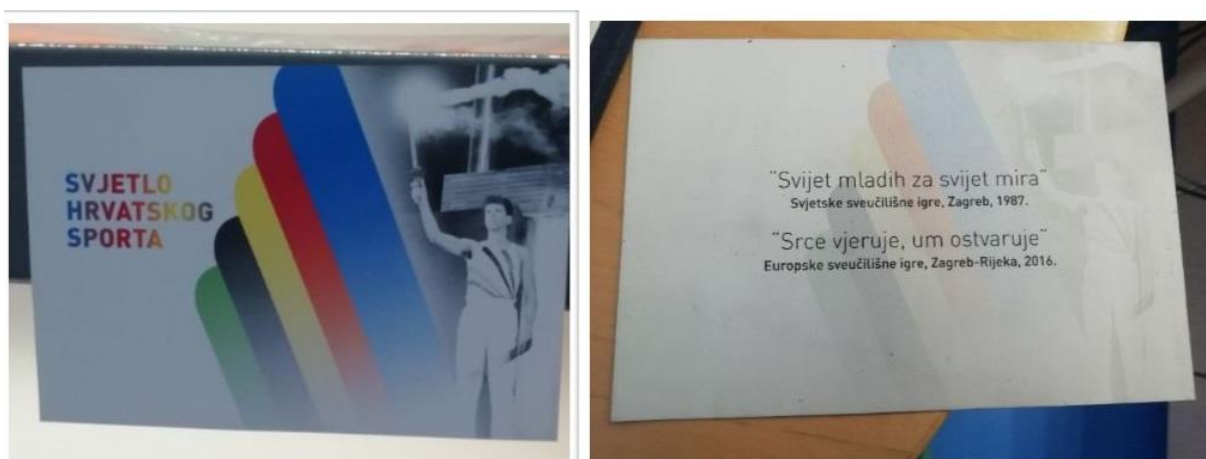
Slika 25. Na Jarunskoj cesti je natpis „Univerzijada '87-Mladost“ zamijenjen muralom Hrkija i Zagija, a sve u svrhu promoviranja ESI (izvori: shorturl.at/pJNWY, shorturl.at/fhkpt, pristup: 9.9.2019)

Na otvorenju tih sportskih igara su sudjelovali i nosili zastavu organizatori Univerzijade '87.: Mirko Novosel, Vladimir Pezo, Mato Mikić, Duško Ljuština... Namjera organizatora tog događaja je bila ukazati na kontinuitet sveučilišnog sporta u Hrvatskoj, ali i evocirati vedre dane Zagreba kako bi u takvoj atmosferi prošla i nova sportska priredba. Tako je tom prilikom ispred Cibone postavljeno i restaurirano postolje sveučilišnog plamena s Univerzijade¹¹⁷ sa stiliziranim vječnim plamenom i natpisom „Svijetlo hrvatskog sporta“. Zanimljivo je kako uz taj natpis stoji još : „Svjetske sveučilišne igre, Zagreb, 1987. *Svijet mladih za svijet mira.* – Europske sveučilišne igre, Zagreb-Rijeka, 2016. *Srce vjeruje, um ostvaruje.*“ pri čemu je potpuno izostavljen naziv *Univerzijada*, možda kako bi izbjegli razlikovanje ta dva događaja.

¹¹⁷ Zanimljivo je kako se do tog originalnog postolja došlo sasvim slučajno, krajem devedesetih. Majstor koji se bavio preprodajom limarskog materijala je prepoznao vrijednost postolja koje mu je došlo u radionicu te kontaktirao Muzej Dražena Petrovića koji je, skupa s Gradom Zagrebom, postolje otkupilo i obnovilo.

Slika 26. „Svijetlo hrvatskog sporta“ – obnovljeno postolje s Univerzijade postavljeno ispred Cibone povodom Europskih sveučilišnih igara (fotografirala Klara Tončić, 2018. godine)

Slika 27. Isti natpis nose i suveniri-magneti izloženi i dostupni za prodaju u Muzeju Dražena Petrovića u Ciboni sa slikom Dražena Petrovića u trenutku paljenja baklje prilikom Univerzijade i ukrašeni bojama Univerzijade (fotografirala Klara Tončić, 2018. godine).

Uslijed svih tih evociranja sjećanja na Univerzijadu tijekom 2016. godine, može se zapaziti kako su ESI omogućile da se simboli Univerzijade, prvenstveno lik Zagija, ponovno pojave u krajoliku grada te revalorizira njen značaj za sveučilišni sport i razvoj grada. Mogla bih zaključiti kako je ta manifestacija bila „okidač“ praksi sjećanja na samu Univerzijadu i vrijednosti koje je ona promovirala. Pritom se kod kazivača aktivirao nostalgičan stav o veličini i važnosti Univerzijade, i frustracija aktualnim događajima razvoja grada, upućujući na svojevrsno podbacivanje u brizi o objektima izgrađenima tijekom Univerzijade, kako sam istaknula u prethodnom potpoglavlju. Aktivacijom nostalgичne atmosfere za Univerzijadom, marketinški plan Europskih sveučilišnih igara kojim je „duh te slavne 1987., opet trebao “živnuti” ulicama Zagreba i Rijeke u srpnju 2016. godine, kada će mladi iz svih krajeva Europe zajedno živjeti sport, zabavu i veselje te sklopiti nova prijateljstva i stvoriti neizbrisive uspomene koje će trajati vječno“,¹¹⁸ stvorio je svojevrsan kontraefekt među kazivačima koji su zauzeli stav kako „se tako nešto ne može ponoviti“.

Što se tiče održavanja praksi sjećanja, prva obljetnica o kojoj sam našla traga je održana 2007. godine. Te godine je povodom dvadesete obljetnice Univerzijade priređena svečana sjednica zagrebačke Gradske skupštine u Staroj gradskoj vijećnici tijekom koje su organizatori Univerzijade nagrađeni Priznanjima i Medaljama grada Zagreba. Sadašnji zagrebački gradonačelnik Milan Bandić uputio je tom prilikom na „povijesni kontekst u kojemu se odvijala Univerzijada, otpore da se ta sportska priredba održi u Zagrebu i na činjenicu da su, kako je rekao, mnogi u bivšoj Jugoslaviji tražili u Univerzijadi skrivene i pogubne političke poruke. (...) Univerzijada je za Zagreb značila povratak na međunarodnu sportsku pozornicu, ali i kulturni i civilizacijski iskorak jer je Zagreb nakon Univerzijade prestao biti zapušteni grad. Takvu zapuštenost više nikad ne smijemo dopustiti kako na športskom, tako ni na kulturnom i urbanom, pa ni na političkom planu.“¹¹⁹ Njegove riječi iz 2007. godine perpetuiraju politizirani diskurs oko Univerzijade kakav se mogao čitati u medijima tih godina, a vjerojatno i tijekom devedesetih. Povodom dvadesete obljetnice Univerzijade je organiziran i veliki sportsko-zabavni program (regata, koncerti) na Jarunu u organizaciji Grada Zagreba otvoren i besplatan za sve posjetitelja.

Dvadeset i peta godišnjica je proslavljena 2012. godine u vidu postavljanja već spomenute spomen-ploče od strane Hrvatskog sveučilišnog sportskog saveza uz podršku Grada Zagreba, a u medijima se spominjalo i postavljanje skulpture Zagija na Jarunu (Kožul

¹¹⁸ Izvor: <http://eug2016.com/hr/neka-igre-pocnu/> (pristup: 18.8.2019.)

¹¹⁹ „Obilježena 20. godišnjica Univerzijade Zagreb '87“

2012) što se nikad nije ostvarilo. Iz navedenog saveza su spomen-ploču opravdali mišljenjem kako ju je Zagi zaslužio jer bi brojni objekti, uključujući i Jarun, bez Univerzijade bili „baruština“. S obzirom da je kandidatura za ESI objavljena 2013. godine, moguće da je ta praksa sjećanja bila pripremanje „terena“ za promociju ESI-a (koju je, u suradnji s drugim institucijama, organizirao isti savez) evociranjem sjećanja na Univerzijadu. Tome bi u prilog išla činjenica da se daljnji najavljeni radovi na održavanju sjećanja na Univerzijadu nisu ostvarili. Kako sam već prethodno istaknula, 2016. godine se nastojalo revitalizirati sjećanje na Univerzijadu kao svojevrsni marketinški alat u promociji ESI-a. Osim intervencija u prostoru grada koje su uključivale oživljavanje Zagija u javnom prostoru, te je godine organizirana i izložba memorabilija Univerzijade '87. pod naslovom „Zagi ususret Hrkiju“, organizirana u Gradskom poglavarstvu od strane udruge *Random*¹²⁰ i Grada Zagreba u autorstvu Igora Novakovića. Još jedna praksa sjećanja „ususret *maloj Univerzijadi*“ se odvila te godine u Hrvatskom državnom arhivu gdje se prikazivao dokumentarni film Nenada Puhovskog „Volonterske priče“ iz 1987. godine. Sve te prakse sjećanja iz 2016. godine svjedoče o tome kako se niz raznih institucija uključilo u proces evociranja sjećanja na Univerzijadu u svrhu promocije ESI.

Godina 2017. je bila godina obilježavanja pune obljetnice, trideset godina Univerzijade. Povodom te obljetnice, u gradu se odvalo nekoliko praksi sjećanja. U Muzeju grada Zagreba je u veljači organizirana radionica i u srpnju izložba fašničkih maski učenika zagrebačkih osnovnih škola kojima je predložak bio Zagi. Crtanje Zagija na radionici za najmlađe i u školama je prilično eksplicitan proces prenošenja sjećanja na novije generacije i oblikovanja Zagija kao simbola mladosti i veselja, s obzirom da su sudionici bili osnovnoškolski učenici.

¹²⁰ Udruga *Random* osnovana je u cilju promicanja, razvitka i unapređenja kulture i povijesne baštine, edukacije, turizma, poticanja kreativnosti, promicanja vrijednosti civilnog društva, unapređenja života građana i razvijanja edukacije djece i mladih (izvor: <https://cutt.ly/GwP4Ovd/>, zadnji pristup: 3.6.2019.). Predsjednik udruge je Igor Novaković, autor izložaba o Univerzijadi.

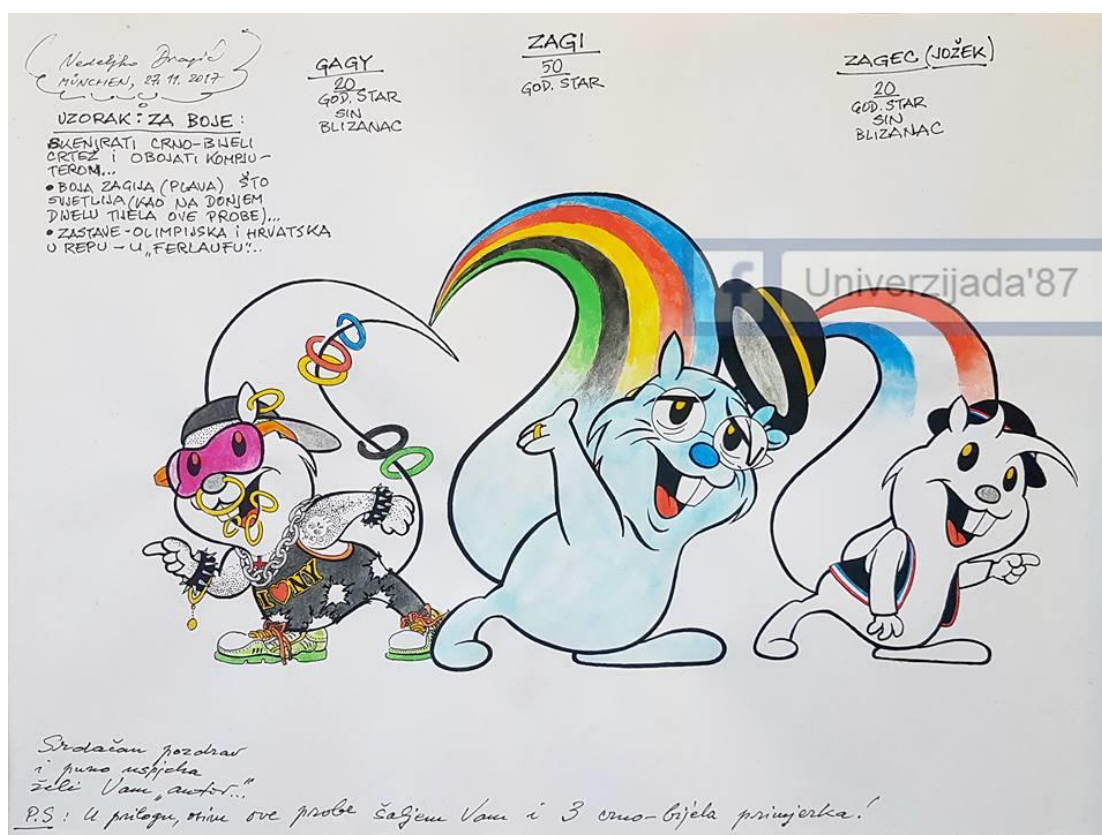
Slika 28. Izložba fašničkih maski u obliku Zagija održana u Muzeju grada Zagreba povodom tridesete obljetnice Univerzijade (izvor: <https://cutt.ly/LwP0TNJ>, pristup: 9.9.2019.)

U srpnju te godine se odvila još jedna praksa sjećanja organizirana od strane vladajućih na razini Grada. Zagrebački gradonačelnik Milan Bandić je u palači Dverce ugostio najznačajnije ljude koji su vodili Univerzijadu '87 s riječima: „U životu treba proći jedan vremenski slijed da ljudi valoriziraju ono što su napravili. Hvala svima koji su sudjelovali u njezinom stvaranju. Dvije godine, koliko su trajale pripreme za sportski spektakl, Zagreb je promijenio svoje vizure.“¹²¹ Bandić je koristeći pojam „vizure“ zasigurno mislio na količinu i značaj građevinskih zahvata povodom Univerzijade. U potonjem citatu mogu istaknuti kako se zagrebački gradonačelnik odmaknuo od politiziranog diskursa koji je gradio deset godina prije i sveo značaj Univerzijade na lokalnu razinu, transformaciju grada Zagreba.

Povodom tridesete obljetnice Univerzijade je objavljen i strip autora Tomislava Beštaka i Željka Mišaka pod nazivom „Maksimirijada – velika utrka“ koji smješta događaje s Univerzijade u maksimirsku gradsku šumu, a sadrži i esej o Univerzijadi (vlastita naklada, Zagreb, 2018.). Okrugla obljetnica je proslavljena i u Čakovcu održavanjem okruglog stola na tu temu u organizaciji grada Čakovca, Zajednice sportskih udruga Čakovec te Sekcije

¹²¹ „Prijem u povodu 30. obljetnice Univerzijade“

sportskih novinara Međimurja. Početkom 2018. godine je za Noć muzeja Igor Novaković pripremio izložbu posvećenu Univerzijadi u Muzeju Sveti Ivan Zelina. Ove dvije prakse sjećanja su zanimljive jer su održane izvan Zagreba što znači da potreba za održavanjem sjećanja na taj događaj postoji i u drugim lokalnim sredinama, odnosno drugim gradovima koji su bili suorganizatori Univerzijade. Najveća proslava tridesete obljetnice je upriličena u Zagrebu, izložbom „Univerzijada '87 – 30 godina poslije“ održane u Tehničkom muzeju Nikola Tesla¹²² čiji je autor bio također Igor Novaković. On je tamo izložio svoju kolekciju proizvoda s likom Zagija i znakovljem Univerzijade koju je gradio od 2012. godine. Izložba je bila iznimno medijski popraćena i prisutna na društvenim medijima, otvorio ju je autor, Mirko Novosel te Milan Bandić, a tada se okupilo i mnoštvo građana.

Slika 29. Povodom otvorenja izložbe za tridesetu obljetnicu Univerzijade je ilustrator i autor Zagija, Nedeljko Dragić nacrtao Zagija kao pedesetogodišnjaka s dvoje sinova blizanaca Gagyem i Zagecom koji je dobio šestinski šesir s hrvatskom trobojnicom.¹²³ (izvor: <https://cutt.ly/EwP0z9Z>, pristup: 9.9.2019.)

¹²² Izložba je bila otvorena u razdoblju od 7. prosinca 2017. do 4. veljače 2018. godine.

¹²³ U medijima se pisalo, što je Dragić u intervjuima potvrđivao, kako je prilikom osmišljavanja Zagija bilo prijedora oko njegovog šestinskog šešira. Naime, šestinski šesir je tradicionalno ukrašen trakom u bojama

Prisustvo zagrebačkog gradonačelnika na otvorenju je simbolički označavao potporu vladajućih za održavanjem te prakse sjećanja. Unatoč tome, organizacija same izložbe nije prošla bez problema u odnosu autora i Grada Zagreba. Naime, tijekom razgovora s Novakovićem u siječnju 2017. godine, izložba je bila predviđena i dogovorena s Tehničkim muzejom za listopad te godine te se tako i najavljivala na internetskim portalima lokalnog karaktera koja tematiziraju i najavljuju aktualna događanja u Zagrebu. U rujnu te godine je objavljeno kako Grad Zagreb ipak neće pružiti financijsku podršku organizaciji izložbe iz razloga prekasne prijave na natječaj za dodjelu sredstava iz proračuna. Nakon velikog medijskog pritiska manjih lokalnih zagrebačkih, ali i visokotiražnih novina¹²⁴ te burnih reakcija na društvenim mrežama s neizostavnim *fontanama*,¹²⁵ Grad Zagreb, odnosno Gradski ured za obrazovanje, kulturu i sport je ipak odvojio sredstva za održavanje izložbe. *Zagrebački list* je zaključio kako bi u suprotnom, neodržavanje te izložbe bila „sramota gradskih otaca koji su, prema svemu sudeći, *zaboravili* na planirano najavljeno skromno obilježavanje velike obljetnice Univerzijade '87. i Zagija – simbola Zagreba, ali i to tek nakon brojnih medijskih natpisa, pritiska javnosti i, kako se pisalo, pronađenog zdravog „zagrebačkog” razuma“.¹²⁶ Iako je zagrebački gradonačelnik na otvorenju izložbe istaknuo kako se radi o „urbanističkom i športskom preporodu našega glavnoga grada“, čini se kako bez entuzijazma Igora Novakovića, Mirko Novosel ne bi s takvim ponosom mogao ustvrditi istom tom prilikom: „Prošlo je 30 godina od Univerzijade i Zagi još uvijek živi. To samo dokazuje veličinu te priredbe koju smo napravili.“ Unatoč tome što se iz situacije s uskraćivanjem financija od strane grada može iščitati sukob oko prakse sjećanja *odozdo*, od strane Novakovića i svih građana koji su ga poduprli i *odozgo*, od strane vladajućih, što je često karakteristika prijepornih sjećanja (uzrokovanih najčešće političkim i ideološkim motivima), nezahvalno je ustvrditi kako je Grad imao motiva u opstruiranju te prakse sjećanja. Grad je ipak organizirao prakse sjećanja, makar samo za one koji su sudjelovali u organizaciji, i 2007. i 2017. godine. Sukob oko financijske potpore implicira da održavanje

hrvatske zastave, ali je Zagijev imao traku olimpijskih boja. Iz Dragićevih riječi nije jasno je li bilo problema zbog hrvatske trobojnice koju je morao zamijeniti olimpijskim bojama ili mu se prigovaralo jer nije stavio hrvatsku trobojnicu na šešir. Intervjui, jedan iz 2012., a drugi iz 2019. godine, sadrže kontradiktorne informacije.

¹²⁴ Šobak 2017

¹²⁵ Neki od komentara na *Facebooku*, opet lajtmotiv predstavljaju *fontane*: „Žalosno je, da grad nema sluha. A cijelu sportsku infrastrukturu, koja je i danas u funkciji može zahvaliti, baš univerzijadi. Bitno da nama niču fontane”, „Neka niču fontane, premještaju se križevi i mijenjaju imena ulica. Sramota tko nam vodi grad.“ (izvor: <https://www.facebook.com/univerzijada/>, zadnji pristup: 3.6.2019.)

¹²⁶ „30 GODINA UNIVERZIJADE: Smrt Zagiju jer nema 58 tisuća kuna?“

izložbe povodom tridesete obljetnice Univerzijade nije bio prioritet vladajućih Grada Zagreba. Novaković koji je bio glavni motor pokretač izložbe je na otvorenju samo kratko simptomatično rekao: „Ja sam htio sačuvati Zagija i uspio sam.“ S obzirom da se Novaković koji je bio sedmogodišnjak za vrijeme održavanja Univerzijade, samog događaja ne sjeća, zanimljivo je propitati njegove motive za entuzijazam oko održavanja praksi sjećanja na Univerzijadu. Prilikom našeg razgovora početkom 2017. godine, Novaković je kazivao kako je počeo skupljati memorabilije jer je imao strah da će Zagi nestati i na osobnoj i na društvenoj razini. Stoga je odlučio „oteti Zagija iz zaborava“ skupljajući sve proizvode koji nose lik Zagija. Tvrdi da je sakupio devedeset posto proizvoda sa Zagijem koji su ikad postojali te skupljanje memorabilija sa likom Zagija shvaća kao svoju misiju kojoj je cilj spasiti Zagija. Iz svega navedenog se može naslutiti kako je on, skupljanjem predmeta koji nose znakovlje Univerzijade i organiziranjem izložaba, težio više očuvanju osjećaja koje Zagi kao simbol komunicira: „vlastito djetinjstvo i lijepa sjećanja, ljubav prema gradu, radost, veselje i sve pozitivno“, nego konkretnom sjećanju na Univerzijadu, iako je to u samom konceptu sjećanja neodvojivo. Tome nekako svjedoče i reakcije posjetitelja na izložbi. Na izložbi su posjetitelji govorili međusobno o svojoj mladosti i izloženim memorabilijama koje i oni imaju ili su imali u svojim kućanstvima. Iznimno velik broj posjetitelja se tako poistovjetio s izloženim postavom i evocirao sjećanja i osjećaje vezanih, ne samo uz Univerzijadu, već i njihovu mladost i djetinjstvo.

Slika 30. Izložba u održana u Tehničkom muzeju Nikola Tesla povodom tridesete obljetnice Univerzijade (izvor: <https://cutt.ly/2wPOSxb>, pristup: 9.9.2019.).

Ako slijedim Norinu tvrdnju da je svrha mjestima sjećanja „zaustavljanje vremena, blokiranje napretka zaborava, fiksiranje stanja stvari“ (2006:37), može se reći kako su upravo kolekcija koju je Novaković skupio, te sva mjesta gdje je ona izložena, mjesta sjećanja. Usprkos nedostatku podrške u svojoj misiji na institucionalnoj razini od strane zagrebačkih vlasti, Novaković je doista uspio revitalizirati sjećanje na Zagija, prvenstveno putem *Facebook* grupa *Univerzijada '87* i *Retroteka* koje je osnovao i ažurno vodi, a zatim i putem izložbi koje je osmislio i postavio. Također je zaslužan za to što je dio memorabilija postavljeno kao stalni postav u Muzeju Zagreb 80's u svibnju 2018. godine. Osim Novakovića, na revitalizaciji sjećanja na Univerzijadu, djeluje i Ivan Brnić (administrator *Facebook* grupe *Zakaj volim Zagreb*) i organizator izložbe (također uz suradnju s Novakovićem) povodom tridesete obljetnice u zagrebačkom kafiću *K&K Milčec* koja se održala 8. srpnja 2018. godine. Novakovićevu kolekciju, kao i muzeje u kojima je ona izložena se mogu percipirati također kao mjesta gdje se društveno sjećanje na Univerzijadu utjelovljuje i pohranjuje.

Istraživanjem navedenih lokacija i spomenika koji su postavljeni tijekom Univerzijade, može se konstatirati kako kao mjesta sjećanja funkcioniraju oni lokaliteti u kojim nailazimo ciljanu intenciju prisjećanja na Univerzijadu (Jarun sa spomen-pločom, Cibona sa plamenikom). Neki spomenici i lokaliteti, premda nosili jasne simbole Univerzijade, ne komuniciraju sjećanje na Univerzijadu jer su prolaznici ili zaposlenici njihovim svakodnevnim korištenjem prestali propitivati njihovo postojanje, značenje i povijest dok neki lokaliteti pak ovise o autobiografskim sjećanjima sudionika i tada funkcioniraju kao mjesta sjećanja, ali na osobnoj razini. Iz prethodno izloženog se također može razabrati porast praksi sjećanja. Isto tako, može se primijetiti da je organizacija i način održavanja obljetnica do 2017. godine ovisilo o vladajućoj razini grada Zagreba. Godina 2017. bila je prekretnica u izražavanju stava o Univerzijadi koji proizlazi iz same zajednice organizacijama praksi sjećanja, čija priređivanja ne ovisi nužno o stavu vladajućih prema tom događaju.

5. Zaključna razmatranja

Svrha ovog istraživanja ogleda se u (re)valorizaciji povijesnog događaja i istraživanju njegove simbolike i značenja na više razina. Na znanstveno-istraživačkom planu, ovakvo istraživanje može ponuditi alate za analizu srodnih velikih društvenih manifestacija i istraživanju njezinih utjecaja na lokalnu zajednicu te uloge medija u toj organizaciji, što svakako može biti korisno i u organizaciji nekih budućih sportskih ili drugih manifestacija. Također bi u tom smislu bilo korisno da se ovakva istraživanja provode istovremeno s održavanjem samog događaja. Naime, otegotna okolnost ovog istraživanja je nemogućnost praćenja društvenih praksi (odnosno fokusiranost na diskurzivnu stvarnost) tijekom samog festivala što bi pridonijelo cjelovitoj analizi događaja, ali i onemogućilo ovakvu analizu dugogodišnjih praksi sjećanja.

Smatram da sam dijakronijskim pristupom u ovom radu, koristeći različitu vrstu građe (kazivanja iz polustrukturiranih intervjua, medijski diskurs iz *Borbe* i *Vjesnika* iz srpnja 1987., objave i komentari na *Facebooku*, pretraga internetskih portala) i niz raznih kulturnoantropoloških teorijskih postavki s područja antropologije festivala, sporta, mjesta i prostora te antropologije društvenog sjećanja, omogućila detaljan uvid u način organizacije velikog sportskog događaja, njegovu ulogu i utjecaj na grad-domaćin i njegove građane.

U prvom dijelu sam pokazala kako se gradnjom medijskog diskursa i narativa organizatora o samom događaju, ali i nekim društvenim praksama okupljenima oko tog događanja, sportska manifestacija može interpretirati kao sredstvo oblikovanja simboličke slike o zemlji-domaćinu te sredstvo promoviranja ideologije te zemlje. Iz toga je vidljivo kako je održavanje Univerzijade u Jugoslaviji omogućilo, preslikavanjem narativa o Univerzijadi u tadašnjim medijima, konstruiranje slike o Jugoslaviji kao otvorenoj, slobodnoj, miroljubivoj i tolerantnoj zemlji unatoč tadašnjim aktualnim političkim i ekonomskim poteškoćama. Pritom je korištena ideologija Univerzijade kako bi se potvrdile socijalističke vrijednosti tadašnje Jugoslavije. Pokazala sam i kako je ta slika odaslana cijelom svijetu, primarno na ceremoniji otvaranja Univerzijade, ali i kako je ona trebala biti producirana na nacionalnoj razini i predstavljati simbol ujedinjene Jugoslavije i njenih „ispravnih“ političkih i gospodarskih načina upravljanja i samim državljanima Jugoslavije. Tako sam dokazala kako je Univerzijada poslužila kao medij kojim organizatori odašilju određene političke i ideološke poruke te istaknula važnost medijske propagande u ostvarenju te uloge. U tom poglavlju sam,

nadalje, opravdala Univerzijadu kao sportski festival, s njenim izvedbenim i strukturnim odrednicama te karakterističnim vizualnim identitetom.

U drugom dijelu sam izložila proces „produkcije festivala“ (usp. Kelemen i Škrbić Alempijević 2012) u kontekstu grada Zagreba. U taj proces sam uključila postupke društvene proizvodnje i društvene konstrukcije Zagreba kao festivalskog grada. Društvenu proizvodnju sam objasnila fizičkim transformacijama u krajoliku grada u organizaciji onih na poziciji moći (Organizacijskog komiteta), a društvenu konstrukciju upisivanjem značenja u Zagreb kulturno-društvenim popratnim programom, tvorbom medijskog diskursa i upisivanjem autobiografskih sjećanja u prostor grada. U tom kontekstu je Univerzijada poslužila kao mjesto produkcije i reprodukcije kulture („visoke“, urbane i tradicijske kulture), ali i kao mjesto različitih identifikacijskih strategija u vidu konstruiranja identiteta grada Zagreba kao sportskog, modernog, europskog, dinamičnog, otvorenog grada. Pritom sam ukazala na važnost medijskog diskursa koji je u gradnji tih „novih“ identiteta grada Zagreba imao veliku ulogu. U medijima je tijekom čitavog srpnja 1987. godine bio većinski prisutan kontrastni diskurs o Zagrebu prije i poslije Univerzijade i „čudesnoj“ transformaciji grada koju je ona omogućila. Tom diskursu odgovaraju i kazivanja o autobiografskim sjećanjima na Univerzijadu koja su vezana uz grad Zagreb na više razina. Ona su najviše progovarala o proživljenom festivalskom iskustvu (kojeg sam tematizirala u kontekstu Turnerovih *communitasa*) tijekom Univerzijade. To nesvakidašnje festivalsko iskustvo obuhvaća uglavnom naracije o festivalskom mjestu (preporođenom gradu Zagrebu) i festivalskom vremenu (prošlosti koja je bolja od sadašnjosti) koje se isprepliću u svim kazivanjima o autobiografskom ili prenesenom sjećanju na Univerzijadu. U tim se sjećanjima ogledala i uloga Univerzijade kao markera lokalnog identiteta građana Zagreba, odnosno u konstruiranju osjećaja grupne pripadnosti. S tim u svezi se može naslutiti dvojako značenje Univerzijade kao markera identiteta. S jedne strane identiteta samog grada, putem identifikacijskih strategija koje sam navela, a s druge strane, identiteta nekih njegovih građana, prihvaćanjem sjećanja na Univerzijadu kao lokalnim nasljeđem.

Konstrukciju tog sjećanja, kao i njegovo prenošenje i materijalizaciju sam analizirala u trećem poglavlju. Nakon iznesenih interpretacija u tom poglavlju, može se uočiti kako se društveno sjećanje na Univerzijadu konstruira u medijskom diskursu i usmenim naracijama te se na taj način i prenosi. Usto se može uočiti kako je medijski diskurs gotovo isti kao i onaj iz 1987., uz iznimku par tekstova koji etiketiraju Univerzijadu kao „jugoslavenski projekt“ (u

političkom i ekonomskom smislu).¹²⁷ Analizom društvene mreže *Facebook* sam ustvrdila kako postoji poprilično velik broj aktivnih nositelja sjećanja na Univerzijadu i kako prisutnost tog sjećanja ne jenjava. Dapače, ono se pojačava: broj medijskih objava i popraćenosti za tridesetu obljetnicu je puno veći nego onaj koji je pratio dvadesetu obljetnicu. Također je 2017. godine održano više praksi sjećanja nego 2007. Intenziviranje tog sjećanja i jačanje potrebe za njegovom aktualizacijom sam pokušala objasniti prenošenjem sjećanja na festivalsko iskustvo na cijelo razdoblje prošlosti (u kazivanjima se pojam „prije“ i „prošlosti“ uglavnom odnosi na osamdesete godine prošlog stoljeća, ali ne povezujući ga s političkim strukturama Jugoslavije) i, posljedično, fenomenom reflektivne nostalgije. On se ogleda u gradnji narativa kazivača o „boljim prošlim vremenima“ koji su pojačani utjecajem aktualne društveno-političke situacije i, shodno tome, kontrastom između bolje prošlosti i gorke sadašnjosti.

Utjecaj aktualnih društvenih događanja na društveno sjećanje na Univerzijadu je vidljivo i u pojačavanju praksi sjećanja prilikom nekih događaja koji se dovode u vezu s Univerzijadom. Tako je održavanje Europskih sveučilišnih igara potaknulo niz praksi sjećanja na Univerzijadu i aktiviranja mjesta sjećanja u javnom prostoru grada. Zaključila sam da najveću ulogu mjesta sjećanja ima Novakovićeve kolekcija memorabilija i da lokaliteti u Zagrebu funkcioniraju kao mjesta sjećanja samo ako su namijenjena aktivaciji sjećanja nekom društvenom praksom, unatoč tome što u Zagrebu postoji niz lokaliteta ukrašenih simbolima Univerzijade. Neki lokaliteti pak funkcioniraju kao mjesta sjećanja aktivacijom autobiografskog sjećanja na osobnoj razini.

Niz praksi sjećanja na Univerzijadu iz 2017. godine su potaknuta od strane raznih institucija i vladajućih, ali i *odozdo*, od strane *običnih* građana. Najbolji primjer za to je Novaković čije je sjećanje na Univerzijadu kombinacija prenesenog, povijesnog i autobiografskog sjećanja na veselog Zagija, ne na samu Univerzijadu. Unatoč tome, Novaković je odlučio biti čuvarem tog sjećanja i zastupnik svih onih koji imaju volje za očuvanjem sjećanja na Univerzijadu. A oni koji održavaju i prenose sjećanje na Univerzijadu su pripadnici različitih generacija, nositelji i autobiografskog i povijesnog, prenesenog sjećanja, pri čemu se može primijetiti da je društveno sjećanje na Univerzijadu transgeneracijsko i, s obzirom na perpetuirajuće naracije, oblikovano medijskim diskursom i

¹²⁷ Kao smjernicu za daljnja istraživanja napominjem kako nisam analizirala medijske objave iz devedesetih, što bi u budućim analizama svakako trebalo napraviti.

usmenim naracijama (primjerice, naracije jednog člana Organizacijskog komiteta koje su ujedno i dugogodišnji izvor gradnje medijskog diskursa o Univerzijadi).

Dosadašnjim istraživanjem sam detektirala jačanje društvenog sjećanja na Univerzijadu, kao i društvenih praksi, od 2007. godine do danas. Svakako bi sljedeći korak u istraživanju društvenog sjećanja na ovaj događaj bila analiza tiskovina iz devedesetih i istraživanje praksi sjećanja prije 2007. godine. Prateći oblikovanje medijskog diskursa i učestalost praksi sjećanja u zadnjih petnaestak godina, može se samo pretpostaviti kako je medijski diskurs bio više politički kontekstualiziran i kako je praksi sjećanja bilo manje prije 2007. Tu pretpostavku opravdam činjenicom što je još 2007. godine diskurs vladajućih o Univerzijadi bio politički konotiran, što sam istaknula kroz riječi Milana Bandića na otvorenju proslave dvadesete obljetnice, da bi se on kasnije sasvim depolitizirao i usredotočio na lokalni značaj Univerzijade. Medijski članci poput onog Ivanjekovog o Univerzijadi kao jugoslavenskoj predstavi iz 2010. godine nisu više uslijedili do danas. Nadalje, do 2012. godine kad je postavljena spomen-ploča Zagiju na Jarunu, u krajoliku grada Zagreba nije bilo revitalizacije simbolike Univerzijade. Mogla bih stoga pretpostaviti kako je Univerzijada nakon raspada Jugoslavije i uspostave Republike Hrvatske predstavljala simbol ujedinjene Jugoslavije, i kao takva bila tretirana kao neprimjereno socijalističko nasljeđe. Nakon višestranačkih izbora u Jugoslaviji i pobjede hrvatske demokratske stranke u Hrvatskoj, u rano ljeto i jesen 1990. se počinje u Hrvatskoj odudarati od jugoslavenskog socijalizma i njegove simbolike (Rihtman-Auguštin 2000:20). Dogodila se mijena simbola karakteristična za kraj starog političkog režima i početka novog poretka što je uglavnom popraćeno promjenom politike pamćenja i selekcijom nekih drugih, razlikovnih epizoda iz prošlosti (Connerton 2004:7-10). S obzirom da je znakovlje Univerzijade gotovo nestalo iz fizičkog prostora grada (primjerice, logotipi i prikazi Zagija s fasada), a proslavama obljetnica Univerzijade nema traga u ranoj povijesti Republike Hrvatske te su tadašnje vlasti zaista zazirale od obilježavanja ikakvih događaja koji bi se povezivale sa slavljenjem jugoslavenske ideologije, smatram da je moguće kako je Univerzijada bila tretirana kao svojevrsno socijalističko nasljeđe čije je znakovlje u sebi nosilo „konotacije razdoblja u kojem su se ostvarivali“ (Rihtman-Auguštin 2000:20). Prijelomna točka u odnosu prema nasljeđu Univerzijade je, prema mom mišljenju, održavanje Europskih sveučilišnih igara povodom kojih je sjećanje na Zagija i Univerzijadu aktiviralo niz različitih institucija i otjelovilo se u javnom prostoru sa snažnom porukom da simboli Univerzijade u Zagrebu nisu prisutni samo zbog nedostatka financijskih sredstava ili inertnosti da se ti simboli maknu, već i da funkcioniraju kao mjesta sjećanja.

Unatoč depolitizaciji u diskursu vladajućih, ne može se zaključiti kako je društveno sjećanje na Univerzijadu u potpunosti depolitizirano. Kazivanja i neki mediji kontinuirano prenose narativ o prijeporu oko logotipa Univerzijade što ipak na neki način evocira sukobe unutar SFRJ. Međutim, motiv i način na koji kazivači o tome kazuju ne upućuju da se radi o politizaciji s ciljem poticanja mržnje ili razdvojenosti,¹²⁸ više se nekako radi o anegdotalnom humoru; kazivači i mediji problematiku oko simbola Univerzijade ističu kao smiješnu zanimljivost, a ne događaj koji bi se trebao politički problematizirati. U svakom slučaju, ako je sjećanje na Univerzijadu bilo prijeporno tijekom devedesetih, danas to zasigurno nije tako.

Treba napomenuti kako je Univerzijada imala ambivalentan status. Dok je s jedne strane predstavljala simbol ujedinjenje Jugoslavije, ona je istovremeno bila i simbol grada Zagreba. U današnjim medijskim napisima, kao i u kazivanjima, Univerzijada funkcionira kao simbol zajedništva, transformacije grada Zagreba. U tom smislu je ona integrativan simbol i povezujući faktor među građanima Zagreba, pri čemu se može vidjeti da je to sjećanje snažno lokalizirano u Zagrebu. Sjećanje na Univerzijadu, koja je shvaćena i opće prihvaćena kao referentan događaj u povijesti grada Zagreba od strane medija i kazivača, je tako vezano uz identitet građana Zagreba koji to sjećanje održavaju, prenose i manifestiraju putem praksi i mjesta sjećanja, unatoč tome što se Univerzijada održala još u devet gradova suorganizatora (što se, uz par izuzetaka, ne spominje u medijima). Vezano uz to, bilo bi zanimljivo u daljnjem istraživanju Univerzijade istražiti transnacionalno sjećanje na Univerzijadu: što ona predstavlja građanima drugih gradova Hrvatske, ali i Jugoslavije?

Nakon zaključka da je Univerzijada integrativni simbol zajedništva, povezan s identitetom grada i njegovih stanovnika, postavlja se i pitanje o budućnosti društvenog sjećanja na Univerzijadu. Marketinški potencijal u korištenju simbolike Univerzijade je već pokazao primjer s ESI, iako je to nekako izazvalo na kraju suprotan rezultat. Međutim, činjenica je da su tom prilikom u medijima osvanuli senzacionalistički naslovi o povratku o Univerzijade te je na društvenim mrežama pokrenuto niz objava i komentara o ta dva sportska događaja, što je svakako privuklo puno *pogleda, dijeljenja i sviđanja* na društvenim mrežama. U tom smislu može se primijetiti kako je marketinška uporaba simbola Univerzijade bila uspješna. Nadalje se u kontekstu uporabe tih simbola postavlja pitanje iskorištavanja u svrhe turizma. Moll navodi kako se suveniri sa simbolima SOI-a (pogotovo maskote Vučka) prodaju u suvenirnicama na Bačaršiji (usp. 2014). Turistički potencijal Univerzijade (osim

¹²⁸ Izuzetak je već spomenuti članak s portala *narod.hr* i neki komentari na *Facebooku*. Radi se o jednom primjeru koji dolazi s portala koji ima tendenciju graditi sličan politiziran diskurs oko svih pojavnosti iz razdoblja SFRJ, a komentari su u manjini.

male postave memorabilija u Muzeju Zagreb 80's) u zagrebačkim suvenirnicama ili turističkim agencijama u vidu moguće turističke ture Univerzijade '87 po Zagrebu za sada nije prepoznat. Ono za što se simbolika Univerzijade iskorištavala je, osim za promociju ESI-a, moda i dizajn (navedene *startasice*, kolekcija *Anthonya Avangarda*) pri čemu su dizajneri ciljali, pretpostavljam, na prepoznatljivost, evociranje pozitivnih osjećaja i moderni *retro look*. S obzirom da je sjećanje na Univerzijadu, putem vektora sjećanja, postalo transgeneracijsko (primjerice, dizajner Antun Aščić koji u brendu *Anthony Avangard* koristi simboliku Univerzijade rođen je 1994. godine), pretpostavljam da će takvih primjera biti i u budućnosti.

6. Popis literature

- ALUJEVIĆ, Darija et al. 2006. "Zagrebačka javna skulptura – inicijative i realizacije osamdesetih". *Anali Vol. 21-25*: 441-462.
- ANDERSON, Benedict. 1990. *Nacija: zamišljena zajednica*. Zagreb: Školska knjiga.
- BARTOLUCI, Sunčica i Benjamin PERASOVIĆ. 2008. „National Identity and Sport: The Case of Croatia“ U *Sport, Culture & Society: an Account of Views and Perspectives on Social Issues in a Continent (and Beyond)*, ur. Mojca Doupona Topič i Simon Ličen. Ljubljana: Sveučilište u Ljubljani, 187-191.
- BERMANEC, Krešimir et al. 2007. „Sjećanje na Viški boj: proslave, spomenici, naracije“. *Studia ethnologica Croatica Vol. 19 No. 1*: 77-125.
- BITI, Ozren. 2012. *Nadzor nad tijelom. Vrhunski sport iz kulturološke perspektive*. Zagreb: Biblioteka Nova etnografija.
- BRKLJAČIĆ, Maja i Sandra PRLENDA. 2006. „Zašto pamćenje i sjećanje?“ U *Kultura pamćenja i historija*, ur. Maja Brkljačić i Sandra Prlenda. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 7-18.
- BYRNE, Moyra. 1987. „Nazi Festival: The 1936 Berlin Olympics“ U *Time out of time*, ur. Alessandro Falassi. Albuquerque: University of New Mexico Press, 107-123.
- CONNERTON, Paul. 2004. *Kako se društva sjećaju*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus.
- ČAPO, Jasna i Valentina GULIN ZRNIĆ. 2011. „Prostor i mjesto u hrvatskoj etnologiji/kulturnoj antropologiji“ U *Mjesto, nemjesto. Interdisciplinarna promišljanja prostora i kulture*, ur. Jasna Čapo i Valentina Gulin Zrnić. Zagreb: Biblioteka Nova etnografija, 9-69.
- DUMBOVIĆ, Martina. 2008. „Zagreb u vrijeme Univerzijade 1987.godine“ (diplomski rad)
- EDELMAN, Robert. 1993. *Serious Fun. A History of Spectator Sports in the USSR*. New York – Oxford: Oxford University Press.
- FLINTOFF, Anne i Sheila SCRATON, ur. 2002. *Gender and Sport: A Reader*. London –New York: Routledge.
- GELO, Jakov. 1987. *Dan ponosa na prošlost, dan razmišljanja o budućnosti. Glosa čovjeku uz dan rođenja petmilijarditog stanovnika*. Zagreb: Univerzijada '87.

- GRBIĆ, Čedo. 1975. „Samoupravljanje i država u razvoju socijalističkog samoupravnog sistema u Jugoslaviji“. *Politička misao : časopis za politologiju*, Vol. 12 No. 3: 86-114.
- HALBWACHS, Maurice. 2013. *Društveni okviri pamćenja*. Novi Sad: Mediterran.
- HORNE, John i Wolfram MANZENREITER. 2006. „An introduction to the sociology of sports mega-events“. *Sociological review* 54: 1-24.
- KELEMEN, Petra i Nevena ŠKRBIĆ ALEMPIJEVIĆ. 2012. *Grad kakav bi trebao biti*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- KLAUSEN, Arne Martin. 1999. „Introduction“ U *Olympic Games as Performance and Public Event*, ur. Arne Martin Klausen. New York, Oxford: Berghahn Books, 1-9.
- KLAUSEN, Arne Martin. 1999. „Norwegian Culture and Olympism: Confrontations and Adaptations“ U *Olympic Games as Performance and Public Event*, ur. Arne Martin Klausen. New York – Oxford: Berghahn Books, 27-49.
- LOW, Setha. 2014. „Spatializing Culture. An Engaged Anthropological Approach to Space and Place“. U *The People, Place, and Space Reader*, ur. Jen Jack Giesecking et al. London: Routledge, 34-38.
- LUCIĆ, Nikolina. 2018. „Medijska slika Zimskih olimpijskih igara u Sarajevu 1984. godine na stranicama *Sportskih novosti*“. Diplomski rad, Sveučilište u Zadru.
- MACALOON, John J. 2006. „The Theory of Spectacle. Reviewing Olympic Ethnography“ U *National identity and global sports events*, ur. Alan Tomlinson i Christopher Young. New York: University of New York Press, 15-41.
- MACALOON, John J. 1999. „Anthropology at the Olympic Games: An Overview“ U *Olympic Games as Performance and Public Event*, ur. Arne Martin Klausen. New York – Oxford: Berghahn Books, 9-27.
- MOLL, Nicolas. 2014. „An Integrative Symbol for a Divided Country? Commemorating the 1984 Sarajevo Winter Olympics in Bosnia and Herzegovina from the 1992-1995 War until Today“. *Croatian Political Science Review*, Vol. 51, No. 5: 127-156.
- MUSTAPIĆ, Marko i Benjamin PERASOVIĆ. 2013. „Football Supporters in the Context of Croatian Sociology: Research Perspectives 20 Years After“. *Kinesiology : international journal of fundamental and applied kinesiology*, Vol. 45: 262-275.
- NORA, Pierre. 2006. „Između Pamćenja i Historije. Problematika mjesta“ U *Kultura pamćenja i historija*, ur. Maja Brkljačić i Sandra Prlenda. Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga, 21-45.

- PAPIĆ, Zarana. 1994. „From State Socialism to State Nationalism: The Case of Serbia in Gender Perspective”. *Refuge*, Vol. 14, No. 3: 10-14.
- PUIJK, Roel. 1999. „Producing Norwegian Culture for Domestic and Foreign Gazers: The Lillehammer Olympic opening ceremony“. U *Olympic Games as Performance and Public Event*, ur. Arne Martin Klausen. New York – Oxford: Berghahn Books, 97-136.
- RATKOVIĆ, Ivana. 2015. „Zimske olimpijske igre u Sarajevu 1984. godine“. Završni rad, Međimursko veleučilište u Čakovcu.
- RIHTMAN-AUGUŠTIN, Dunja. 2000. *Ulice moga grada*. Beograd: XX. Vek.
- ROLIH, Vjekoslav i Sead SARAČEVIĆ, ur. 1988. *Univerzijada '87. Zagreb. Jugoslavija*. Zagreb: Univerzijada '87.
- SOPINA, Ana i Jasenko HORVAT. 2011. „Perivoji skulptura u Zagrebu”. *Prostor Vol. 19 (2)*: 417-427.
- TOMLINSON, Alan. 2002. „Theorising spectacle: Beyond Debord“. U *Power games. A critical sociology of sport*, ur. John Sugden i Alan Tomlinson. London – New York: Routledge, 44-61.
- TURNER, Victor. 1989. *Od rituala do teatra*. Zagreb: August Cesarec Zagreb.
- VOLČIĆ, Zala. 2007. „Yugo-Nostalgia: Cultural Memory and Media in the former Yugoslavia“. *Critical Studies in Media Communication Vol. 24 (1)*: 21-38.
- WOOD, Nancy. 1999. *Vectors of Memory. Legacies of Trauma in Postwar Europe*. Oxford: Berg publishers.
- ZEKIĆ, Jasenko. 2007. „Univerzijada '87. – drugi ilirski preporod“. *Časopis za suvremenu povijest Vol 39. (2)*: 299-318.
- Službeni vodič Univerzijade: Dobro došli, Zagreb '87*. 1987. Zagreb: Večernji list.
- Završni izvještaj Nadzornog odbora Univerzijade '87*. 1987. Zagreb: Univerzijada '87.
- Program adaptacije i izgradnje objekata sporta i smještaja u gradu Zagrebu*. 1987. Zagreb: Univerzijada '87.

Novinski članci

- BABIĆ, I. 1987. „Sport, put mira“. *Borba*, 12. srpnja.
- BRAUT, Ivo. 1987. „Gaudeamus Igitur“. *Vjesnik*, 4. srpnja.
- EIBL, Romana. 1987. „U sportskom selu Sava. Resnička svadba, joga, lubenice...“. *Vjesnik*, 7. srpnja.
- I.B. 1987. „Beograd pozdravlja Zagreb“. *Borba*, 1. srpnja.
- J.ŠI. 1987. „Najljepši poklon gradu“. *Vjesnik*, 1. srpnja.
- JUREŠKO, Goranka. 1987. „Izjave“. *Vjesnik*, 8. srpnja.
- KLJUIC, Stjepan. 1987. „Dani za pamćenje“. *Vjesnik*, 7. srpnja.
- MILIĆ, Goran. 1987. *članak bez naslova*. *Vjesnik*, 5. srpnja.
- MIMICA, Jadran. 1987. „Svečano otvoren Trg Republike“. *Vjesnik*, 5. srpnja.
- PAVIĆ, Nino. 1987. „Razgovor s Josipom Vrhovcem“. *Vjesnik*, 5. srpnja.
- PAVLOVIĆ, Slobodan. 1987. „Igre za pamćenje“. *Borba*, 20. srpnja.
- STANKOVIĆ, Vladimir. 1987. „Događaj koji je promijenio Zagreb“. *Borba*, 21. srpnja.
- SULJIČIĆ, H. 1987. „Burkina Faso 127. sudionik“. *Borba*, 1. srpnja.
- ŠOBAK, Mateja. 2017. „Grad obećao, pa uskratio novac za izložbu o Univerzijadi“. *Večernji list*, 9. rujna.
- TIJANIĆ, Aleksandar. 1987. „Zagi, dobri duh“. *Borba*, 18. srpnja.
- „Dan velike radosti“. *Borba*, 9. srpnja 1987.
- „Kakav je saldo igara“. *Vjesnik*, 2. srpnja 1987.
- „Ljepotu grada otkrila Univerzijada“. *Borba*, 13. srpnja 1987.
- „Podrška cijele Jugoslavije“. *Borba*, 4.-6. srpnja 1987.
- „Posljednje pripreme pred početak igara“. *Vjesnik*, 3. srpnja 1987.
- „Univerzijada za sva vremena“. *Borba*, 9. srpnja 1987.
- „Univerzijada za svijet mira“. *Nedeljna borba*, 4.-5. srpnja 1987.
- „Više od sporta“. *Borba*, 8. srpnja 1987.
- „Zagrebački svjetski događaj“. *Vjesnik*, 1. srpnja. 1987.
- „Za sve bolje sutrašnjice“. *Borba*, 9. srpnja 1987.
- „Zagreb u zagrljaju zastava“. *Vjesnik*, 2. srpnja 1987.

„Zagreb je uvijek bio grad mladosti“. *Vjesnik*, 4. srpnja 1987.

„Značajan doprinos Beograda“. *Vjesnik*, 2. srpnja 1987.

Internetski izvori

BEVANDA, P. et al. 2017. „Grad se obnovio, svi su uživali: Univerzijada osvježila Zagreb“. 8. srpnja. <https://www.24sata.hr/news/grad-se-obnovio-svi-su-uzivali-univerzijada-osvjezila-zagreb-531553> (pristup 18.8.2019.).

BESEDIĆ, Alen i Ivan RADNIĆ. 2017. „Novosel: Kad čujem opravdanja za otkaze, samo se nasmijem“. *24 sata*, 7. srpnja. <https://www.24sata.hr/sport/mirko-novosel-zagreb-ne-bi-bio-to-sto-je-bez-univerzijade-531444> (pristup 18.8.2019.).

BOŽIĆ, Ivan. 2013. „Najzanimljivije maskote u povijesti univerzijada“. 15. ožujka. <https://www.srednja.hr/sport/sport-sport/najzanimljivije-maskote-u-povijesti-univerzijada/> (pristup 18.8.2019.).

BOŽIĆ, Ivan. 2017. „Rastopili smo se: Otvorena izložba posvećena Zagiju, za koju ljudi šalju uspomene sa svih krajeva svijeta.“ 7. prosinca. <https://www.srednja.hr/sport/sport-sport/rastopili-smo-se-otvorena-izlozba-posvecena-zagiju-koju-ljudi-salju-uspomene-svih-krajeva-svijeta/> (pristup 18.8.2019.).

BRATANIĆ, Mateja. 2012. „Kako je Univerzijada promijenila sudbinu zagrebačkih kafića“. 11. listopada. <http://www.poslovni.hr/after5/kako-je-univerzijada-promijenila-sudbinu-zagrebackih-kafica-218261> (pristup 18.8.2019.).

CAPAN, Igor. 2017. „30 GODINA UNIVERZIJADE '87: Izložba koja podsjeća na zlatne dane Zagreba“. 7. prosinca. <https://www.zagrebacki.hr/2017/12/07/30-godina-univerzijade-87-izlozba-koja-podsjec-a-zlatne-dane-zagreba/> (pristup 18.8.2019.).

CAR, Maja. 2019. „Zagi je pobijedio vrapca, kosa i medvjeda i postao službena maskota Univerzijade“. *Večernji list*, 2. srpnja. <https://www.vecernji.hr/vecernji60/zagi-je-pobijedio-vrapca-kosa-i-medvjeda-i-postao-sluzbena-maskota-univerzijade-1329288> (pristup 18.8.2019.).

CAREK, Zvonimir. 2017. „Igor Novaković nas ponovno vraća na Univerzijadu“. 10. prosinca. <https://www.01portal.hr/igor-novakovic-nas-ponovno-vraca-na-univerzijadu/> (pristup 18.8.2019.).

- DERIFAJ, Danka. 2016. „Zagija smo obožavali, za Hrkija nitko ne zna: usporedili smo Univerzijadu 1987. i skorašnje Europske igre mladih“. 4. srpnja. <https://www.rtl.hr/vijesti-hr/novosti/hrvatska/1953019/zagija-smo-obožavali-za-hrkija-nitko-ne-zna-usporedili-smo-univerzijadu-1987-i-skorasnje-europske-igre-mladih/> (pristup 18.8.2019.).
- D.S. 2015. „28. godišnjica Ljetne Univerzijade u Zagrebu“. 8 srpnja. <https://www.hrt.hr/291414/magazin/28-godisnjica-ljetne-univerzijade-u-zagrebu> (pristup 18.8.2019.).
- FAGAČ, Branimir. 2017. „30 GODINA UNIVERZIJADE '87: Izložba koja otima zaboravu zlatne dane grada Zagreba“. 7. prosinca. <https://totalinfo.hr/30-godina-univerzijade-87-izlozba-koja-otima-zaboravu-zlatne-dane-grada-zagreba/> (pristup 18.8.2019.).
- FUEGO, Vlatka. 2015. „Univerzijada kao inspiracija: Anthony Avangard predstavlja svoju prvu kampanju“. Slobodna Dalmacija, 20. prosinca. <https://slobodnadalmacija.hr/stil/moda/clanak/id/293590/univerzijada-kao-inspiracija-anthony-avangard-predstavlja-svoju-prvu-kampanju> (pristup 18.8.2019.).
- FURDEK, Sunčica i M.Š. 2018. „Izložba kao podsjetnik na najveći sportski događaj u Zagrebu“. 18. siječnja. <https://magazin.hrt.hr/425301/izlozba-kao-podsjetnik-na-najveci-sportski-dogaaj-u-zagrebu> (pristup 18.8.2019.).
- GOLJA, Barbara. 2012. „Zag zag zagi... Vraća li se Univerzijada u Zagreb?“. 7. lipnja. <https://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/zag-zag-zagi-vraca-li-se-univerzijada-u-zagreb.html> (pristup 18.8.2019.).
- HORVATIĆ, Petar. 2017. „8. srpnja 1987. počela Univerzijada – opsesija koja je išla do zabrane uporabe slova ‘U’!“ 8. srpnja. <https://narod.hr/kultura/8-srpnja-1987-pocela-univerzijada-opsesija-koja-isla-do-zabrane-uporabe-slova> (pristup 18.8.2019.).
- I.B. 2017. „Otvorena izložba u čast Univerzijadi i legendarnom Zagiju“. 7. prosinca. <https://www.tportal.hr/kultura/clanak/otvorena-izlozba-u-cast-univerzijadi-i-legendarnom-zagiju-foto-20171207> (pristup 18.8.2019.).
- I.P. 2017. „Univerzijada slavi 30 godina a grad Zagreb se ‘odrekao’ legendarnog Zagija“. 6. rujna. <https://www.zagreb.info/aktualno/zg/univerzijada-slavi-30-godina-a-grad-zagreb-se-odrekao-legendarnog-zagija/145639> (pristup 18.8.2019.).

- I.Ra. 2017. „Zagi, Zagi, za Zagreb nek' se čuje“: 30 godina prošlo je od Univerzijade“. 8. srpnja. <https://www.index.hr/magazin/clanak/zagi-zagi-za-zagreb-nek-se-cuje-30-godina-proslo-je-od-univerzijade/981340.aspx> (pristup 18.8.2019.).
- IVANJEK, Željko. 2010. „1987.: Ljeto sa Zagijem i Univerzijadom kao najvećom paradom u državi“. Jutarnji list, 27. srpnja. <https://www.jutarnji.hr/life/1987.-ljeto-sa-zagijem-i-univerzijadom-kao-najvecom-paradom-u-drzavi/2117763/> (pristup 18.8.2019.).
- JAGAČIĆ. Boris. 2013. „Zagi, vrati se!“. 16. travnja. <http://zg-magazin.com.hr/zagi-vrati-se/> (pristup 18.8.2019.).
- JAGARIĆ, Luka. 2017. „20 zanimljivih podataka o Univerzijadi '87 koje (možda) niste znali“. 13. prosinca. <https://www.zagrebonline.hr/20-zanimljivih-podataka-o-univerzijadi-87-koje-mozda-niste-znali/> (pristup 18.8.2019.).
- JELIČANIN, Željka. 2017. „FOTO: 30. godišnjica sportskog događaja koji je promijenio urbanističku sliku Zagreba“. 8. srpnja. <http://studentski.hr/vijesti/na-danasnji-dan/foto-30-godisnjica-sportskog-dogadaja-koji-je-promijenio-urbanisticku-sliku-zagreba> (pristup 18.8.2019.).
- J.S. 2016. „PRISJETIMO SE - INFRASTRUKTURNA RENESANSA: Cijeli je Zagreb živio Univerzijadu“. 21. srpnja. <https://www.lupiga.com/vijesti/prisjetimo-se-infrastrukturna-renesansa-cijeli-je-zagreb-zivio-univerzijadu> (pristup 18.8.2019.).
- KLINDIĆ, Ivan. 2017. „Djelić zagrebačke povijesti na izložbi Univerzijada '87“. 10. ožujka. <http://licegrada.hr/djelic-zagrebacke-povijesti-na-izlozbi-univerzijada-87/> (pristup 18.8.2019.).
- KLINDIĆ, Ivan. 2019. „Poruka Univerzijade '87 “Svijet mladih za svijet mira” na Držićevoj“. 19. ožujka. <http://licegrada.hr/poruka-univerzijade-87-svijet-mladih-za-svijet-mira-na-drzicevoj/> (pristup 18.8.2019.).
- KNEŽEVIĆ, Senka. 2007. „20 godina Univerzijade: Zagreb zaradio 330 milijuna eura“. Večernji list, 13. travnja. <https://www.vecernji.hr/vijesti/20-godina-univerzijade-zagreb-zaradio-330-milijuna-eura-830103> (pristup 18.8.2019.).
- KNEŽEVIĆ, Slaven. 2017. „VIDEO: 'Zag, Zagi, Zagi, za Zagreb, za svijet' Točno 30 godina od Univerzijade koja je preporodila naš glavni grad“. 8. srpnja. <https://100posto.hr/sport/tocno-30-godina-od-univerzijade-koja-je-preporodila-nas-glavni-grad> (pristup 18.8.2019.).

- KOŽUL, Dijana. 2012. „Maskoti Zagiju spomen-obilježje, a uskoro i kip na Jarunskom jezeru“. Večernji list, 1. lipnja. <https://www.vecernji.hr/zagreb/maskoti-zagiju-spomen-obiljezje-a-uskoro-i-kip-na-jarunskom-jezeru-416137> (pristup 18.8.2019.).
- KRZNAR, Nikolina. 2016. „Univerzijada se vraća na ulice Zagreba i Rijeke“. Gloria, 11. srpnja. <https://www.gloria.hr/zivot/kultura/univerzijada-se-vraca-na-ulice-zagreba-i-rijeke/4756559/> (pristup 18.8.2019.).
- MAJIĆ, Mia. 2017. „Trideseta obljetnica Univerzijade“. 8. prosinca. <https://magazin.hrt.hr/419326/trideseta-obljetnica-univerzijade> (pristup 18.8.2019.).
- MATAJA, Željko. 2017. „Pogled iz pravog kuta“. 29. srpnja. <https://hzn.hr/hr/arhiva/29-hzn/hr/novosti/1755-pogled-iz-pravog-kuta-univerzijada-1987> (pristup 18.8.2019.).
- MATIJEVIĆ, Marko. 2007. „Veliko licitarsko srce obilježilo Univerzijadu 1987. godine“, 19. studenog. <https://www.mirovina.hr/fotodana/foto-veliko-licitarsko-srce-obiljezilo-univerzijadu-1987-godine/> (pristup 18.8.2019.).
- NOVAK, Jakov. 2017. „Grad Zagreb ga nije volio. Najveći fan Univerzijade: Spremao je povijesnu izložbu, ali su ga 'otkantali' zbog 20.000 kuna“. 7. rujna. <https://100posto.hr/zivot/najveca-kolekcija-vezana-za-univerzijadu-ipak-nece-postati-izlozba> (pristup 18.8.2019.).
- OLUJIĆ, Kristina. 2017. „30. rođendan Univerzijade: Od infrastrukturno-kulturne renesanse do 'adventskog derneka'“. Nacional, 8. prosinca. <https://www.nacional.hr/30-rodendan-univerzijade-od-infrastrukturno-kulturne-renesanse-do-adventskog-derneka/> (pristup 18.8.2019.).
- OREŠKOVIĆ, Željka. 2017. „ZAGI JOŠ UVIJEK U SRCU: Nećete vjerovati što su sve Zagrepčani sačuvali od Univerzijade“. 8. srpnja. <https://www.zagreb.info/sport/zagi-jos-uvijek-u-srcu-necete-vjerovati-sto-su-sve-zagrepčani-sacuvali-od-univerzijade-foto/68376> (pristup 18.8.2019.).
- PANDŽIĆ, Ivan. 2007. „Što je prije 20 godina bilo uspjeh, sada bi bilo nemoguće“, 13. srpnja. <http://www.poslovni.hr/after5/sto-je-prije-20-godina-bio-uspjeh-danas-bi-bilo-gotovo-nemoguće-48394> (pristup 18.8.2019.).
- PEROŠEVIĆ, Lara. 2017. „ZAGI MNOGIMA VRAĆA SJEĆANJA Godine '87. Svi su živjeli Univerzijadu“. 18. prosinca. <https://www.globalnovine.eu/kultura/zagi-mnogima-vraca-sjecanja-godine-87-svi-su-zivjeli-univerzijadu/> (pristup 18.8.2019.).

- RADOŠ, Ivica. 2014. „Feljton (7): Godine uoči raspada Jugoslavije: Političke igre oko kandidature za Ljetnu univerzijadu“ 29. srpnja.
<https://www.vecernji.hr/premium/feljton-7-godine-uoci-raspada-jugoslavije-politicke-igre-oko-kandidature-za-ljetnu-univerzijadu-953003> (pristup 5.9.2019.).
- RAŠOVIĆ, Renata. 2019. „Univerzijada – sportski događaj koji je preporodio Zagreb i Večernjak“. Večernji list, 17. srpnja. <https://www.vecernji.hr/vecernji60/sportski-doga-aj-koji-je-preporodio-zagreb-i-vecernjak-1332749> (pristup 18.8.2019.).
- SRDAR ŽILJAK, Sarah. 2017. „ZAGI PAO U DRUGI PLAN: Grad ipak neće financijski podržati izložbu u spomen na Univerzijadu 1987.“ 8. rujna.
<http://www.zagrebancija.com/zasto-su-zaboravili-omiljenu-vjevericu/> (pristup 18.8.2019.).
- S.Ve. 2017. „Za sve je kriv jedan plišani Zagi: Izložba 30 godina Univerzijade '87 u Tehničkom muzeju“. 4. prosinca. <https://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/za-sve-je-kriv-jedan-plisani-zagi-izlozba-30-godina-univerzijade-87-u-tehnickom-muzeju---498546.html> (pristup 18.8.2019.).
- „Zagi za 25 rođendan dobiva spomen-ploču“. 1. lipnja 2012. <https://lider.media/lider-trend/zagi-za-25-rodendan-dobiva-spomen-plocu/> (pristup 18.8.2019.).
- „U Beogradu nisu htjeli da Dražen otvori Univerzijadu“. Jutarnji list, 4. srpnja 2007.
<https://www.jutarnji.hr/arhiva/u-beogradu-nisu-htjeli-da-drazen-otvori-univerzijadu/3785718/> (pristup 18.8.2019.).
- „Obilježena 20. godišnjica Univerzijade Zagreb '87“. 7. srpnja 2007.
<https://ezadar.rtl.hr/sport/2627717/obiljezena-20-godisnjica-univerzijade-zagreb-87/> (pristup 18.8.2019.).
- „Regata u povodu 20. obljetnice Univerzijade 87 Zagreb“. 8. srpanj 2007.
<https://blog.dnevnik.hr/vkrgn/2007/07/1622883728/regata-u-povodu-20-obljetnice-univerzijade-87-zagreb.html> (pristup 18.8.2019.).
- „Zagiju kip na Jarunu, nova Univerzijada planirana za 2016. godinu“. 1. lipnja 2012.
<https://www.zagrebonline.hr/zagiju-kip-na-jarunu-nova-univerzijada-planirana-za-2016-godinu/> (pristup 18.8.2019.).
- „OBLJETNICA: Obilježavanje 25. obljetnice Univerzijade Zagreb 7. lipnja“. 4. lipnja 2012.
<https://www.politikaplus.com/novost/58229/obiljezavanje-25.-obljetnice-univerzijade-zagreb-7.-lipnja> (pristup 18.8.2019.).

- „Prisjetite se najveće sportske manifestacije u Zagrebu“. 7. lipnja 2012.
<https://www.rtl.hr/vijesti-hr/novosti/395083/prisjetite-se-najvece-sportske-manifestacije-u-zagrebu/> (pristup 18.8.2019.).
- „Univerzijada će nam donijeti nove sportske objekte“. 7. lipnja 2012.
<http://www.zagrebancija.com/univerzijada-ce-nam-donijeti-nove-sportske-objekte/> (pristup 18.8.2019.).
- „25 godina od Univerzijade“. 8. srpnja 2012. <http://www.nsk.hr/25-godina-od-univerzijade/> (pristup 18.8.2019.).
- „Univerzijada je preporodila Zagreb u svakom smislu“. 11. srpnja 2012.
<http://www.zagrebancija.com/univerzijada-je-preporodila-zagreb-u-svakom-smislu/> (pristup 18.8.2019.).
- „Foto dana: Univerzijada u Gajnicama“. 13. siječnja 2013.
<https://anwa.com.hr/2013/01/13/foto-dana-univerzijada-u-gajnicama/> (pristup 18.8.2019.).
- „FACT #7 - Univerzijada '87.“ 11. svibnja 2013.
<https://blog.dnevnik.hr/zagrebfacts/2013/05/1631647884/fact-7-univerzijada-87.html> (pristup 18.8.2019.).
- „Zagreb planira ulaganja od 1,5 milijardi kuna u europsku Univerzijadu 2016.“. 25. siječnja 2014. <http://www.poslovnih.hr/hrvatska/zagreb-planira-ulaganja-od-15-milijardi-kuna-u-europsku-univerzijadu-2016-262233> (pristup 18.8.2019.).
- „Kada je Zagi vladao Zagrebom“. 16. lipnja 2016. <https://www.kulturpunkt.hr/content/kada-je-zagi-vladao-zagrebom> (pristup 18.8.2019.).
- „Zagi je predao baklju Hrkiju!“. 27. lipnja 2016. <http://eug2016.com/hr/zagi-je-predao-baklju-hrkiju/> (pristup 18.8.2019.).
- „Simbolično upaljen Draženov plamenik Univerzijade 1987.“. 11. srpnja 2016.
<http://eug2016.com/hr/simbolicno-upaljen-drazenov-plamenik-univerzijade-1987/> (pristup 18.8.2019.).

- „SLIKA S OTVARANJA SVEUČILIŠNIH IGARA: ‘Nije bilo naše glazbe, sve se usmjerilo na Bandića i Oreškovića’“. 14. srpnja 2016.
<https://www.zagreb.info/sport/sportskadogadjanja/prava-slika-s-otvaranja-univerzijade-nije-bilo-nase-glazbe-sve-je-bilo-usmjereno-na-bandica-i-oreskovica/69125> (pristup 18.8.2019.).
- „Zagi, vjeverica koja traje“. 2017. <https://alpedunavjadran.hrt.hr/emisija/13-01-2017/zagi-vjeverica-koja-traje/> (pristup 18.8.2019.).
- „Univerzijada 1987.“. 20. lipnja 2017. <https://medjimurjepress.net/sport/univerzijada-1987/> (pristup 18.8.2019.).
- „Obilježena 30. godišnjica ljetne Univerzijade u Čakovcu“. 29. lipnja 2017.
<https://regionalni.com/obiljezena-30-godisnjica-ljetne-univerzijade-u-cakovcu-27908/> (pristup 18.8.2019.).
- „Mirko Novosel: Zagreb je 1987. postao velegrad, a da nismo dobili Univerzijadu bio bih gotov“. 7. srpnja 2017. <https://www.vecernji.hr/sport/30-godina-od-univerzijade-mirko-novosel-zagreb-je-1987-postao-velegrad-1181215> (pristup 18.8.2019.).
- „NOVOSEL OTKRIVA BROJNE PIKANTERIJE O UNIVERZIJIADI '87: ‘Kakvu ste to svinjariju napravili?’; ‘Reci to i drugu Joži!’“. 7. srpnja 2017.
<https://net.hr/sport/ostali-sportovi/novosel-otkriva-pikanterije-o-univerzijadi-dolanc-nam-je-dao-rezidenciju-koju-je-mussolini-svojedobno-poklonio-pavelicu/> (pristup 18.8.2019.).
- „Prijem u povodu 30. obljetnice Univerzijade“. 7. srpnja 2017. <https://www.zagreb.hr/prijem-u-povodu-30-obljetnice-univerzijade/111913> (pristup 18.8.2019.).
- „NA DANAŠNJI DAN Svečano otvorena Univerzijada, sjećate li se Zagija?“. 8. srpnja 2017.
<https://direktno.hr/zagreb/na-danasnji-dan-svecano-otvorena-univerzijada-sjecate-li-se-zagija-91329/> (pristup 18.8.2019.).
- „30 godina Univerzijade: Sjećate li se razigrane mode osamdesetih?“. 8. srpnja 2017.
<https://zadovoljna.dnevnik.hr/clanak/izlozba-30-godina-univerzijade-87-u-tehnickom-muzeju--499024.html> (pristup 18.8.2019.).
- „30 GODINA UNIVERZIJADE: Smrt Zagiju jer nema 58 tisuća kuna?“. 16. rujna 2017.
<https://www.zagrebcki.hr/2017/09/16/30-godina-univerzijade-smrt-zagiju-nema-58-tisuca-kuna/> (pristup 18.8.2019.).

- „ZAG, ZAGI, ZAGI! // 30 godina Univerzijade '87 @ Tehnički muzej“. 5. prosinca 2017.
<https://www.itgirl.hr/newsflash/go-and-glow/9882-zag-zagi-zagi-30-godina-univerzijade-87-tehnicki-muzej> (pristup 18.8.2019.).
- „Univerzijada '87 – 30 godina kasnije“. 5. prosinca 2017. <http://zg-magazin.com.hr/univerzijada-87-30-godina-kasnije/> (pristup 18.8.2019.).
- „Pogledajte što vas očekuje na izložbi u spomen na Univerzijadu“. 9. prosinca 2017.
<https://www.zagreb.info/aktualno/zg/foto-otvorena-izlozba/165166> (pristup 18.8.2019.).
- „Izložba “30 godina Univerzijade '87”. 9. prosinca 2017.
<http://www.historiografija.hr/?p=7463> (pristup 18.8.2019.).
- „Univerzijada '87 u muzeju: Zagi, vrati se!“. 16. prosinca 2017.
<https://www.oslobodjenje.ba/o2/kultura/izlozbe/univerzijada-87-u-muzeju-zagi-vrati-se> (pristup 18.8.2019.).
- „PREMINUO BIVŠI ZAGREBAČKI GRADONAČELNIK: Zagrebu je dao Univerzijadu, Jarun, sportske terene, Cibonu...“. 26. lipnja 2019.
<https://net.hr/danas/hrvatska/preminuo-bivsi-zagrebacki-gradonacelnik-zagrebu-je-dao-univerzijadu-jarun-sportske-terene-cibonu/> (pristup 18.8.2019.).
- „Sjećate se Zagija? Prije 32 godine u ovo vrijeme u Zagrebu je bila čuvena Univerzijada,,. 9. srpnja 2019. <https://www.rtl.hr/buzzara/vijesti/3530517/sjecate-se-zagija-prije-32-godine-u-ovo-vrijeme-u-zagrebu-je-bila-cuvena-univerzijada/> (pristup 18.8.2019.).

Ostali internetski izvori

Tko je Mate Parlov - Univerzijada - 19.05.2015.

<https://www.mixcloud.com/RadioStudent/tko-je-mate-parlov-univerzijada-19052015/>
(pristup 18.8.2019.).

TV Student FPZG, Univerzijada, 1987. <https://vimeo.com/171365055> (pristup 18.8.2019.).

https://www.fisu.net/about-fisu/fisu_history (pristup 18.8.2019.)

<https://vcz.hr/partneri/organizatori-volontiranja/organizator-1454/> (pristup: 3.6.2019.)

<https://1postozajumjetnost.wordpress.com/texts/> (pristup: 3.6.2019.)

<http://eug2016.com/hr/neka-igre-pocnu/> (pristup 18.8.2019.)

Forum.hr (tema Univerzijada 1987.) : <http://www.forum.hr/showthread.php?t=21251&page=8>
(pristup 9.9.2019.).

Forum bivših pripadnika nekadašnje JNA: <http://jna-sfrj.forum-aktiv.com/t3490-xiv-ljetna-univerzijada-zagreb-1987> (pristup 9.9.2019.).

Facebook grupe (pristup 9.9.2019.) :

Zakaj volim Zagreb (<https://www.facebook.com/groups/zakajvolimzagreb/>),

Zagreb kakav je nekad bio (<https://www.facebook.com/groups/292980229098/>)

Univerzijada '87 (<https://www.facebook.com/univerzijada/>)

7. Sažetak

„Svijet mladih za svijet mira : Sjećanje na Univerzijadu '87“

Cilj rada je analiza društvenog sjećanja na veliku sportsku manifestaciju, XIV. Univerzijadu, koja je održana u srpnju 1987. godine u Zagrebu u tadašnjoj Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji. Univerzijada '87 je u radu shvaćena kao mjesto sjećanja i mjesto stvaranja značenja i kulture. U tom kontekstu autorica rada analizira procese stvaranja Zagreba kao festivalskog grada tijekom Univerzijade i konstrukciju društvenog sjećanja na Univerzijadu putem vektora sjećanja koje u radu predstavljaju kazivanja samih sudionika tog događaja, medijski prikazi te materijaliziranje sjećanja na Univerzijadu u javnom prostoru grada Zagreba. Pritom se u radu tematiziraju fenomeni studija sjećanja poput autobiografskog i povijesnog sjećanja, nostalgije te praksi i mjesta sjećanja.

Ključne riječi: Univerzijada, 1987, Zagreb, društveno sjećanje, mjesto sjećanja, sportska manifestacija

„The World of the Youth for a World of Peace: Remembering of Summer Universiade '87“

The aim of the paper is to analyze the social memory of a great sporting event, the XIV Summer Universiade, which was held in July 1987 in Zagreb, in the Socialist Federal Republic of Yugoslavia. In this research, Universiade '87 is understood as a site of memory and a place of creating meaning and culture. The author analyzes the process of place-making in the context of Zagreb as a festival city during Universiade and the construction of social memory at the Universiade through the vectors of memory, which are represented in this work by the stories of the participants of that event, media and the materialization of the memory at the Universiade in the public space of Zagreb. Furthermore, the paper deals with the phenomena of studies of memory such as autobiographical and historical memory, nostalgia, practices and realms of memory.

Keywords: Universiade, 1987, Zagreb, social memory, realms of memory, sporting event